

CLARISSIMO VIRO

IACOBO LECTIO, SENATORI

INTEGERRIMO,

Dionysius Gothofredus S.

MERITO tuo (mi Lecti) te amo: qui dignitatis tuae splendori mores integerrimos, & ius nostrum, siue maius, rerum diuinarum & humanarum cognitionem adiunxisti. Quod quò hac etate infrequentius est, eò nobis, qui tui amici, prudentiae atque adeo sapientiae tuae iucundior futura recordatio est: merito, nempe quia viuis assidue cum Catone, Lelio, Tuberone, Socrate, priscis illis animabus, ut eas omittam feliciores, quas fides nostra beatas in caelum extulit, Tertullianum, Cyprianum, Augustinum, quarum in coetu, aut caelo potius sis, ut ille ait, caeli, sic te denique in illa furis, equi, boni & honesti palaestra, ad omnes casus comparasti, ut etiam mutatis rebus, non mutèris: Catonem illum imitatus, quem nemo, toties mutata Republica, mutatum vidit. Sunt tamen infinita propè, nobis, qui viuimus, spectanda, quae si non animos nostros, ut caelestes percellunt, mouent tamen, ut terris citamos, & infra Lunam demissos. Nec enim Philosophia haec nostra, affectus stirpitus tollit, sed ad tempus iatum pellit. Hi, quia diuinitus nobis immisi, eò sentiuntur, & à nobis, ut in eos acerrimè pugnemus non ut ne vincamur (nam id parum) sed ut vincamus ipsi: non ut ad illas veterum, ex oliua gramine, quercu, aut ilice coronas curramus, sed ad eas quae digniores, quam quae ex lauro, vel auro: nempe spes illa praemiorum, in his sacris certaminibus pro coronis, nobis certo pensitanda, si athleta firmi fuerimus.

Sic est, mi Lecti, humana haecce malè dum sentimus, & patimur, non est pœna: militia est: Aurum ignibus, arumnis & casibus arguimur. & ut Africanus ille pater, more suo, hoc est acutè retulit, Minus, fornax: palea, iniuria: aurum, iusti: ignis, calamitas: Aurifex

Deus. Quid, mi Lecti? aurum, Deo bene propitio, erimus nos, non per
lea. Miseri videmur, nec sumus. Videmur, quippe oblimi hominum
oculi & fallaces: Non sumus, si reclam, & quasi in suo imperio, re-
gnare mentem nostram tantisper patiemur. In speciem ista sunt ma-
la, vera non sunt. Vt vite nostra dies pauci, ita quaecumque illa e-
runt, momentaria fuerint. Quae ab his vita consequetur, perpetua ac
vera. Namque praesens, si non mors ipsa mortis imago ac species est.
O beatos (mi Lecti) qui tuo tuique simili exemplo obfirmati, quas-
que iniurias perferre aqua mente hocce auro condiscant. Hoc tamen
vel solatium est, quod ut umbra in picturis, pausa in sonis ordine suo
placent, ita grata & quietae interdum vices nobis succedant. Sed
haec Stoicae satis: e quorum schola, dum id Philosophicum & Consta-
ti ac armis mutuatus, mihi quot diebus occento: non otiosam, sed plane
negotiosam vitam nactus, in Papiiniani porticu tandem resedi.

Quid, primo auspiciu meo, in nostris authoribus iuris tentatum:
quid deinde in Accursio nostro, quid in noua, (quae mihi propediem
exitura est) iuris nostri recognitione praestitum, non inuat in praesenti
commemorare. Dum haec erunt: Nouum hoc opus: nouum, inquam,
& ut ita loquar, sine praetexta vilia & limbo, hoc est glossis destitutum
Amicitiae tuae, antiquae ac summae dico, ac voneo. Nec, ut opi-
nor, minus hoc a conueterano tuo & iuris collega, ingratis profectum
erit. Nam est te quasi in purum & sine adificio locum, fundumve
induxi, malum tamen plerique nostrum, in his aris sub dio ita libe-
re spatari. Deinde tu, mea confessione, vnus es (mi Lecti) cui arae
illas occupare, cui iter illud limitaneum vsucapere, & in eo spatio (vel
inuitis xij.) Arcus, theatra, Pratoria: templa denique iustitiae ma-
gnificentissima, ut Senatori, non modo collocare, sed & ea ipsa adi-
ficia ut iuris antistiti & postem tenenti consecrare liceat.

Vale (mi Lecti) Deus Optimus Maximus Iuri & nobis, hoc est
amicis, te diu seruet incolumem. Datum XV III. Decembris
M. D. LXXV III.

DE CON-

DE CONCEPTIONE DIGESTORVM.

IMPERATOR CAESAR FLAVIUS,
Iulianus, Pius, Felix, inclutus, victor, ac
triumphator semper Augustus Tribonia-
no quæstori suo Salutem.

EO auctore nostrum gu-
bernante Imperium, quod
nobis a caelesti maiestate
traditum est, & bella feliciter
peragimus, & pacem de-
coramus, & statum republi-
cae sustentamus: & ita no-
stros animos ad Dei omni-
potentis regimini adiuto-
rium, ut neque armis confi-
damus, neque nostris militibus, neque bellorum du-
cibus, vel nostro ingenio: sed omnem spem ad solam
referamus summæ providentiam Trinitatis, unde &
mundi totius elementa processerunt, & eorum di-
spolitio in orbem terrarum producta est.

¶ Cum itaque nihil tam studiosum in omnibus
rebus inuenitur, quam legum auctoritas, quæ & di-
uinas & humanas res bene disponit, & omnem ini-
quitate expellit: repperimus autem omnem legum
tramitem, qui ab vrbe Romæ condita, & Romuleis
descendit temporibus, ita esse confusum, ut in in-
firmum extendatur, & nullius humanæ naturæ capaci-
tate concludatur, primum nobis fuit studium, a fa-
cilius retro principibus initium sumere, & eor-
um constitutiones emendare, & vix dilucide trade-
re: quatenus in vnum codicem congregata, & omni
superuacua similitudine, & iniquissima discordia
abolutæ vniuersi hominibus promptum suæ ince-
ritatis præbeant præsidium. 2 ¶ Hoc quoque opus con-
summato, in vno volumine nostro nomine præful-
gente, condunato: cum ex paucis & tenuioribus rele-
uati ad summam & plenissimam iuris emendationem
peruenire properarem, & omnia Romanam
sanctionem & colligere, & emendare: & tot aucto-
rum dispersa volumina vno codice indita ostendere:
quod nemo neque sperare, neque optare ausus est: es
quidem nobis difficillima immo magis impossibili-
lis videbatur. sed manibus ad caelum credis, æterno
auxilio inuocato, eam quoque curam nostris repo-
sumus animis, Deo freti, qui & res penitus despera-
tas donare, & consummare suæ virtutis magnitudine
potest. 3 ¶ Et ad tuæ sinceritatis optimum re-
speximus ministerium: tibi quoque primo & hoc opus
commisimus, ingenium tuum documentis ex nostri codi-
cis ordinatione acceptis: & iustissimos quos probaueris
tam ex sanctissimis antecessoribus, quam ex viris
dilectissimis rogatis fori amplissimi sedis, ad socian-
dum laborem eligere. His itaque collectis, & in no-
strum palatium introductis nobisque tuo testimonio
placuisse, totam rem faciendam permissimus: ita ta-
men, ut tui vigilantissimi animi gubernatione res
omnis celebraretur. 4 ¶ Iubemus igitur vobis an-
tiquorum præsentium, quibus auctoritatem conscri-
benda: non interpretanda: neque legum sacratissimi
scripturae præbuerint, lib. q. ad ius Romanum

pertinentes & legere, & elimare: ut ex his omni-
bus materia colligatur, nulla, secundum quod possibile
est, neque similitudine neque discordia derelicta: sed
ex his hoc colligi, quod vnum pro omnibus suffi-
ciat. Quia autem & alij libros ad ius pertinentes
scripserunt: quorum scripturae nullis auctoribus re-
ceptæ, nec viderentur: neque nos eorum volumina
nostram inquietare dignamur sanctionem.

¶ Cumque hæc materia summa nostri numi-
nis liberalitate collecta fuerit, oportet eam pulcher-
rimo opere extruere, & quasi proprium & sanctissi-
mum templum iustitiae consecrare: & in libros
quinguentos, & certos titulos totum ius dige-
rere, tam secundum nostri constitutionem codicis,
quam edicti persequi imitationem, prout hoc vobis
commodius esse patuerit: ut nihil extra memora-
tam consummationem possit esse derelictum: sed his
quinguentis libris totum ius antiquum per mille-
simum & quadringentesimum præter annum consu-
sum, & a nobis purgatum, quasi quoddam muro val-
laum, nihil extra se habeat. omnibus auctoribus
iuris æqua dignitate polleantibus, & ne cui quadam
prærogativa seruanda: quia non omnes in omnia,
sed certi per certa vel meliores, vel deteriores iue-
niuntur.

¶ Sed neque ex multitudine auctorum, quod
melius & æquius est, iudicatore: cum possit forsi-
tan & deteriores sententia & multas & maiores in
aliqua parte superare. Et ideo ea, quæ antea in no-
stris A. E. N. Elij Papiiniani ex Vlpiano & Paulo, necnon
Marciano adscripta sunt, quæ antea nullam vim ob-
tinebant, propter honorem splendidissimi Papiiniani,
non statim respuere: sed si quid ex hi ad relictio-
nem summi ingenij Papiiniani laborum, vel inter-
pretationem necessarium esse perspexerit, & hoc
ponere legis vicem optinens non moremini: ut om-
nes, qui relati fuerint in hunc codicem prædictissi-
mi viri habeant auctoritatem, tanquam si eorum
studia ex principalibus constitutionibus profecta, &
nostro diuino fuerant ore profusa. omnia enim me-
rito nostra facimus, quia ex nobis omnis eius imper-
tetur auctoritas. nam qui non supuliter factum em-
endat, laudabilior est eo, qui primus inuenit.

¶ Sed & hoc studiosum vobis esse volumus:
ut si quid in veteribus non bene positum libris in-
ueniatis, vel aliquid superfluum, vel minus perfe-
ctum: superuacua longitudine femora, & quod im-
perfectum est, repleatis, & omne opus moderatum
& quam pulcherrimum ostendatis. Hoc etiam nihil-
ominus obseruando: ut si aliquid in veteribus li-
bris vel constitutionibus, quas antiqui in suis li-
bris imposuerunt, non recte scriptum inueniatis, &
hoc reformetis, & ordini moderato tradatis, ut hoc
videatur esse verum, & optimum, & quasi ab initio
scriptum, quod a vobis electum, & ibi positum fue-
rit. & nemo ex comparatione veteris voluminis
quasi vitiosam scripturam arguere audeat. cum e-
nim lege antiqua, quæ regia nunc abatur, omne us
omni quoque potest: ponit Romani in iudicatoria in-
translata sunt potestates; nos vero sanctionem om-
nem non diuidimus in alias & alia conditorum

De Iuris docendi ratione.

partes, sed totam nostram esse volumus: quid possit antiquitas nostris legibus abrogare? Et in tantum volumus eadem omnia cum reposita sunt, optinere: ut, si aliter fuerant apud veteres conscripta, in contrarium autem in positione inveniatur: nullum crimen scripturae imputetur, sed nostrae electioni hoc adscribitur.

8 ¶ Nulla itaque in omnibus praedicti codicis membris antinomia (sic enim à vetustate Graeco vocabulo nuncupatur) aliquem sibi vindicet locum, sed sit una concordia, una consequentia, adversario nemine constituto.

9 ¶ Sed & similitudinem, secundum quod dictum est, ab huiusmodi consummatione vel omni exulare, & ea, quae sacratissimis constitutionibus, quas in codicem nostrum redegitur, cauta sunt, iterum potius ex veteri iure non concedimus: cum Divulsum constitutionum sanctio sufficit ad eorum auctoritatem: nisi forte vel propter pleniorum indaginem hoc contigerit. & hoc tamen perraro, ne ex continuatione huiusmodi lapsus oriatur aliquid in tali parte spinosum. 10 ¶ Sed & si quae leges in veteribus libris positae, iam in desuetudinem abierunt: nullo modo vobis easdem ponere permittimus: cum haec tantummodo optinere volumus, quae vel iudiciorum frequentissimus ordo exercuit, vel longa consuetudo huius aetatis comprobavit, secundum Salvisianum scripturam, quae indicat debere omnes civitates consuetudinem Romae sequi, quae caput est orbis terrarum, non ipsam alias civitates. Romam autem intelligendum est non solum veterem, sed etiam regiam nostram, quae Deo propitio cum melioribus condita est auguriis. 11 ¶ Ideo iubemus, duobus istis codicibus omnia gubernari: vno constitutionum altero iuris enucleatis, & in futurum codicem compositi: vel si quid aliud à nobis fuerit promulgatum institutionum vicem optinens; ut rudis animus studiosi simplicibus enutritus, facilius ad altioris prudentiae redigatur scientiam.

12 ¶ Nostram autem consummationem, quae vobis Deo adveniente componetur, Digestorum vel Pandectarum nomen habere sancimus, nullis iuris peritis in posterum audentibus commentarios illi applicare, & verbositate sua supradicti codicis compendium confundere quemadmodum in antiquioribus factum est, cum per contrarias interpretantium sententias totum insperant conturbatum est, sed sufficiat per indices tantummodo & titulorum subtilitatem, quae praefata nuncupantur, quaedam admonitoria eius facere, nullo ex interpretatione eorum vitio oriundo.

13 ¶ Ne autem per scripturam aliqua fiat in posterum dubitatio: iubemus non per scripturam captiones & compendiosa aenigmata, quae multas per se & per suum vitium antinomias induxerunt, eiusdem codicis textum conscribi: etiam si numerus librorum significatur, aut aliud quicquam, nec enim per specialia sigla numerorum manifestari, sed per literarum consequentiam explanari concedimus.

14 ¶ Haec igitur omnia Deo placido facere una prudentia vna cum aliis sanctissimis viris studeat, & tam subtili, quam celerissimo fini tradere: ut codex consummatus, & in quinquaginta libros digestus offeratur in maximam & aeternam rei memoriam, Deique omnipotentis prudentiae argumentum, nostrique Imperij vestrique ministerii gloriam. Data 18. Kalendis Ianuarii, Lampadio & Oreste viris clarissimis consulibus.

FELICITER.

IMPERATOR CAESAR FLAVIUS, Justinianus, Alamanicus, Gothicus, Iranicus, Germanicus, Anticus, Alanicus, Vanialticus, Africanus, pius, felix, inclutus, victor ac triumphator

semper Augustus, Theophilus, Dorotheus, Theodoros, Iudoro, & Anatolio, & Thalleleo, & Cratino viris illustribus antecessoribus, & Salamino viro disertissimo antecessori Salutem.

Omne reipublicae nostrae sanctionem iam esse purgatam & compositam, & tam in quatuor libris Institutionum seu elementorum, quam in quinquaginta Digestorum seu Pandectarum, necnon in duodecim Imperialium seu Constitutionum, quis amplius quam vos cognoscit? Et omnia quidem quae oportuerat & ab initio mandare, & post omnium consummationem, sicut libenter admitterent, desinere, iam per nostras orationes tam Graeca lingua quam Romanorum, quas aeternas fieri optamus, expletas sunt. Sed cum vos & omnes postea professores legitime scientie constitutos etiam hoc oportuerat scire, quid & in quibus temporibus tradi necessarium studiosis credimus, ut ex hoc optimi atque eruditissimi efficiantur: ideo praesentem divinam orationem ad vos praecipue faciendum existimamus, quatenus tam prudentia vestra quam ceteri antecessores qui eandem artem in omne aevum exercere maluerint, nostris regulis observatis, inclutam viam eruditionis legitime possint ambulare. Itaque dubio procul quidem est, necesse esse Institutiones in omnibus studiis primum sibi vindicare locum, vix prima vestigia huius scientiae mediocriter tradentes, ex libris autem quinquaginta nostrorum Digestorum sex & triginta tantummodo sufficere: tam ad vestram expositionem quam ad iuventutis eruditionem iudicamus. sed ordinem eorum, & tramites per quos ambulandum est, manifestare, temperatum nobis esse videtur: & vos in memoriam quidem eorum quae antea tradebantur, redigere ostendere autem Novellae nostrae compositionis tam utilitatem quam tempora, ut nihil huiusmodi artis relinquatur incognitum.

Et antea quidem, quemadmodum & vestra scit prudentia, ex tanta legum multitudine, quae in librorum quidem duo milia, versusum autem tricies centena extendebatur: nihil aliud nisi sex tantummodo libros & ipsos consulos, & iura vix illa in se perraro habentes, à voce magistris Auditoribus accipiebant, ceteris iam desuetis, iam omnibus inuis. In his autem sex libris Gaii nostri Institutiones & libri singulares quatuor, primus de illa veteri re uxoria, secundus de tutelis, & tertius nec non quartus de testamentis, & legatis connumerantur: quos nec totos per sequentias accipiebant, sed multas partes eorum quasi supernacuas praeteribant. Et primi anni hoc opus legentibus tradebatur non secundum edicti perpetui ordinationem, sed passim, & quasi per saturam collectum. vix cum inutilibus mixtum, maxima parte inutilibus deputata. In secundo autem anno praeposita ordinatione habita, & prima pars legum eis tradebatur, quibusdam certis titulis ab ea exceptis: cum erat enorme post Institutiones aliquid legere, quam quod in legibus & primum positum est, & istam nuncupationem meruerit. Post eorum verò lectionem, & neque illam continnam, sed particularem, & ex magna parte inutilem constitutum, tituli alij eis tradebantur tam ex illa parte legum quae de iudiciis nuncupatur, & ipsi non continuam, sed raram vtilium recitationem praebentibus, quasi cetero toto volumine inutili constituto: quam ex illa quae de rebus appellatur, septem libris semotis: & in his multis partibus legentibus inuis, vix potest non idoneis, neque aptissimis ad eruditionem constituis. In tertio autem anno quod ex vtroque volumine: id est de rebus vel de iudiciis, in secundo anno non erat traditum, accipiebant secundum vicissitudinem vtriusque voluminis: & ad sublimissimum Papinianum, eiusque re-

spontia

De Iuris docendi ratione.

spontia iterum aperiebatur. Et ex praedicta responsorum consummatione, quae decimo & nono libro concludebatur, octo tantummodo libros accipiebant: nec eorum totum corpus eis tradebatur, sed pauca ex multis, ea brevissima ex amplissimis: ut adhuc sitientes ab eis recederent. His igitur solis à professoribus traditis, Pauliana responsa per semetipsos recitabant: neque haec in solidum, sed per imperfectum, & iam quodammodo male confectum inconsequenter cursum. Et hinc erat in quartum annum omnis antiquae prudentiae finis: ut (si quis ea quae recitabant, enumerare malit, computatione habita inveniatur ex tam immensa legum multitudine vix versusis sexaginta millia eos vacare notationis perlegere: omnibus aliis deuis & incognitis constitutis, & tunc tantummodo ex aliqua minima parte recitatis, quotiens vel iudiciorum sicut hoc fieri coegerit, vel ipsi magistris legum aliquid ex his perlegere festinabat, ut sit vobis aliquid amplius discipulorum pericula. Et haec quidem fuerant antea eruditionis monumenta, secundum quod & vestro testimonio confirmatur.

Nos verò tantam penuriam legum inveniendes, & hoc miserimum indicantes, legitimos thesauros volentibus aperimus, quibus per vestram prudentiam quodammodo erogatis, ditissimi legum oratores efficiantur discipuli. Et primo quidem anno nostras hauriant Institutiones, ex omni penè veterum Institutionum corpore recitatas, & ab omnibus turbidis fontibus in vnum liquidum stagnum conuertatas tam per Tribonianum virum magnificum magistrum & ex quoque sacri palatii nostri & ex consulis, quam duos à vobis, id est Theophilum & Dorotheum sanctissimos antecessores. In reliquo vero anni partem secundum optimam consequentiam primam legum partem eis tradi sancimus, quae Graeco vobis vocabulo *πρωτη* nuncupatur, qua nihil est anterius: quia quod primum est, aliud ante se habere non potest, & haec eis exordium & finem eruditionis primi anni esse decernimus. Cuius audientes non volumus veterem tam friuolum quam ridiculo cognomine Dupondis appellari, sed Iustinianos novos nuncupari, & hoc in omne futurum aevum obtinere censemus: ut hi qui rudet adhuc legitime scientiae adquirent, & scita prioris anni accipere maluerint, nostrum nomen mereant: quia illico tradendum eis est primum volumine, quod nobis emanavit auctoribus, antea enim dignum antiqua confusione legum cognomen habebant: cum autem leges iam clare & dilucide animis eorum tradende erant, necesse erat eos & cognomine mutato fulgere.

In secundo autem anno, per quem ex edicto eis nomen antea positum, & à nobis probatur, vel de iudiciis libros septem, vel de rebus octo accipere eos sancimus, secundum quod temporis vicissitudo indulsit, quam intactam observari praecipimus, sed eosdem libros de iudiciis vel de rebus totos, & per suam consequentiam accipiant, nullo penitus ex his derelicto: quia omnia nostra pulchritudine sunt decorata, nullo inutili, nullo desueto in his penitus inveniendis. Alterutri autem eorumdem volumini, id est de iudiciis vel de rebus adiungi in secundo anni audientiam volumus quatuor libros singulares quos ex omni compositione quatuordecim librorum excerptimus. ex collectione quidem tripertiti voluminis, quod pro doctibus compositum, vno libro excerpto: ex duobus autem de tutelis & curationibus vno: ex gemino volumine de testamentis, vno: & ex septem libris de legatis & haec ommissis, & quae circa ea sunt, si simili modo vno tantum libro. Hos igitur quatuor libros, qui in primis singularem memoratarum compositionum positi sunt,

tantummodo à vobis eis tradi sancimus, ceteris decem opportuno tempore conferendis: quia neque possibile est, neque anni secundi tempus sufficit ad istorum quattuordecim librorum magistra voce eis tradendorum recitationem.

Tertij insuper anni doctrina talem ordinem fortitur, ut siue libros de iudiciis, siue de rebus secundum vices legere eis fors tulerit: concurrat, eis tripertita legum singularium dispositio, & in primis liber singularis ad hypothecariam formulam, quem opportuno loco, in quo de hypothecis loquimur, posuimus: ut cum amplius sit pignoratitius actionibus quae in libris de rebus positae sunt, non abhorreat eorum vicinitatem: cum circa easdem res ambabus penè idem studium est. Et post eundem librum singularem alius liber similiter eis aperitur, quem ad edictum aditum, & de rehibitoria actione, & de eundem actionibus, necnon duplex stipulatione composuimus. cum enim quae pro emptoribus & venditionibus legibus cauta sunt, in libris de rebus praefulgent: haec autem omnes quas diximus definitiones in vltima parte prioris edicti, fuerant positae: necessario eas in anteriorem locum transulimus, ne à venditionibus, quarum quasi minitrix sunt, vicinitate ulterius deagenitur. Et hos tres libros cum acutissimi Papiniani lectione tradendos posuimus, quorum volumina in tertio anno studiosi recitabant, non ex omni eorum corpore, sed sparsim pauca ex multis & in hac parte accipientes. Vobis autem pulcherrimus Papinianus non solum ex responsis quae in decem & novem libros composita fuerant, sed etiam ex libris septem & triginta quaestionum, & gemino volumine definitionum, necnon de adulteriis, & penè omni eius expositione in omni nostrorum Digestorum ordinatione praefulgens propriis partibus praclarus sui recitationem praebet. Ne autem tertij anni auditores, quos Papinianitas vocant, nomen & festiuitatem eius amittere viderentur: ipse iterum in tertium annum per bellissima machinationem introductus est. librum enim hypothecarum ex primordiis plenum eiusdem maximi Papiniani fecimus lectione, ut & nomen ex eo habeant, & Papinianitas vocentur, & eius reminiscantur, & lectentur & festum diem, quem cum primum leges eius accipiebant, celebrare solebant, peragant: & maneant viri sublimissimi praefectorij Papiniani & per hoc in aeternum memoria, hocque termino tertij anni doctrina concludatur.

Sed quia solitum est anni quare Auditoribus Graeco & consueto quodam vocabulo *αυτες* appellari: habeant quidem si maluerint hoc cognomen: pro responsis autem prudentissimi Pauli, quae antea ex libris viginti tribus vix in decem & octo recitabant, per iam expositam confusione eos regentes: decem libros singulares qui ex quattuordecim, quos antea enumeravimus, supersunt, studeant lectitare: multo maioris & amplioris prudentiae ex eis thesaurum consecuturis, quam quem ex Paulianis habebant responsis. Et ita omnis ordo librorum singularium à nobis compositus & in decem & septem libros partitum eorum animis imponetur: quem in duabus Digestorum partibus posuimus, id est, quarta & quinta, secundum septem partium distributionem, & quod iam primis verbis orationis nostrae posuimus, verum inveniatur: ut ex triginta sex librorum recitatione fiant iuvenes perfecti, & ad omne opus legitimum instructi, & nostra tempore non indigni, quibus aliis partibus, id est sexta & septima nostrorum Digestorum, quae in quattuordecim libros compositae sunt, eisdem positae, & postea eos & legere, & in iudiciis ostendere. Quibus si bene se imbuerint, & in quinti anni, quo *αεθλιτυ* nuncupantur, metas constitutionum

De confirmatione

codicem tam legere quam subtiliter intelligere studeant: nihil eis legitime scientie deerit, sed omnem ab initio usque ad finem suis animis amplectantur, & quod penè in alia nulla euenit arte, cum est vtilissimè sit, omnes tamen infinitè sunt, hæc sola scientia habeat finem mirabilem, in præsentis tempore à nobis sortita.

¶ Hæc autem tria volumina, à nobis composita tradi eis tam in regni urbibus, quam in Berytensium pulcherrima ciuitate, quam & legum nutrice bene quis appellet, tantummodo volumus, quod iam & à retro principibus constitutum est, & non in aliis locis quæ à maioribus: tale non mererentur privilegium, quia audiuius etiam in Alexandria splendissimam ciuitatem, & in Cæsariensium, & in aliis, quosdam imperitos homines deuagare, & doctrinam discipulis adulterinam tradere, quos sub hæc interminatione ab hoc conamine repellimus, ut si ausi fuerint in posterum in hoc peccetare, & extra vrbes regias, & Berytensium metropolim hoc facere, denarum librarum auri pœna plectentur, & reiciantur ab ea ciuitate, in qua non leges docent, sed in leges committunt.

¶ Illud autem, quod iam tum ab initio hoc opus mandantes in nostra oratione, & post completum in alia nostri numinis constitutione scripsimus, & nunc vtiliter ponimus: ut nemo audeat eorum qui libros contrahunt, sigla in his ponere, & per compendium ipsi legum interpretationi vel compositioni maximum esse discrimen: scituris omnibus libraribus qui hoc in posterum commiserint, quod post criminalem pœnam extinctionem libri in duplum domino eius, si restitenti dederint, inferre compellentur: cum & ipse qui talem librum comparauerit, nihil eum habebit, nemi nec iudice ex tali libro fieri recitationem concedente, sed pro non scripto eum haberi disponente.

¶ Illud vero satis necessarium constitutum cum summa interminatione edicimus, ut nemo audeat neque in hac splendissimam ciuitate, neque in Berytensium pulcherrimam ciuitate, neque in legitima peragunt studia, indignos & pessimos, immo magis feruiles, & quorum effectus, iniuria est, ludos exercere, & alia crimina vel in ipsos profectores, vel in socios suos, & maxime in eos qui rudes ad recitationem legum perueniunt, perpetrare, quis enim ludos appellet eos ex quibus crimina oriuntur: hoc etenim fieri nullo patitur modo: sed optimo ordini in nostris temporibus & hæc partem tradimus, & toto postero transmittimus saculo: cum oportet prius animas, & postea linguas fieri eruditos.

¶ Et hæc omnia in hac quidem florentissima ciuitate vir excellentis præfectus huius alme vrbs tam obsequere quam vindicare, prout delicti tibi in Benum quam scriptorum qualitas exegerit, cura habebit. In Berytensium autem ciuitate tam vir clarissimus præfex Phœnicæ maritimæ, quam beatissimus eiusdem ciuitatis Episcopus, & legum profectores.

¶ Incipite igitur legum doctrinam eis Dei gubernatione tradere, & viam aperire quam nos inuenimus, quatenus fiant optimi iustitiae & reipublicæ ministri, & vos maximum decus in omne sæculum sequatur, quia vestris temporibus talis legum inuenta est permutatio, qualem & apud Homerum patrem omnis virtutis Glaucus & Dionæas inter se faciunt, dissimilia permutantes,

Ἡ δὲ οὐκ ἀλλοτρίαν, ἐκ τῶν οὐκ ἐν τῆς βίαι, hoc est

Autem etiam, scilicet, inuenimus, Quæ omnia optinet sancimus in omne æuum ab omnibus tam professoribus quam legum auditoribus, & libraribus & ipsis & iudicibus obseruanda. Data septimodecimo Kalendas Ianuarias Constantinopoli, domino nostro Iustiniano perpetuo Augusto ter consulere.

DE CONFIRMATIONE

Digestorum. IN NOMINE DOMINI DEI NOSTRI IESU CHRISTI, Imperator Cæsar Flavius Iustinianus, Alamanicus, Gothicus, Francicus, Germanicus, Anticus, Alanicus, Vandalicus, Africanus, Pius, Felix, Inclutus, Victor ac triumphator semper Augustus, ad Senatam & omnes populos.

Tanta circa nos diuinae humanitatis est prouidentia, ut semper æternis liberalitatibus nos sustentare dignetur. Post Vella enim Parthica æterna pace sopita, postque Vandalicam gentem ereptam, & Carthaginensem, immo magis omnem Libyam Romano imperio iterum locatam: & leges antiquas iam senio prægrauatas per nostram vigilantiam præbuit in nouam pulchritudinem, & moderatum peruenire compendium, quod nemo ante nostrum imperium unquam sperauit, neque humano ingenio possibile esse penitus existimauit. erat enim mirabile Romanam sanctionem ab Vrbe conditamque ad cæteri imperij tempora, quæ penè in mille & quodammodo annos concurrunt, intellexit præliis vacillantes, hocque & in Imperiales constitutiones extendentem, in vnam reducere consonantiam: ut nihil neque contrarium neque idem neque simile in ea inueniatur, & ne geminæ leges pro rebus singulis positæ vsquam appareant, namque hoc celestis quidem prouidentia peculiare fuit: humanæ vero in vtilitati nullo modo possibile. Nos itaque more solito ad immortalitatis respeximus præsidium, & summo numine inuocato Deum auctorem & totius operis præfulem fieri optauimus: & omne studium Triboniano viro excello, magistro officiorum, & ex quaestore sacri nostri palatii & ex consule credidimus, eique omne ministerium huiusmodi ordinationis inposuimus, ut ipse vnâ cum aliis (viris) illustribus & prudentissimis viris nostrum desiderium adimpleret. nostra quoque maiestas semper inuestigando & persequendo ea quæ ab his componebantur, quicquid dubium & incertum inueniebatur, hoc nomine celesti cœciliam commendabat, & in competentem formam redigebat.

¶ Omnia igitur confecta sunt, Domino & Deo nostro Iesu Christo possibilitatem tam nobis quam nostris in hoc satellitibus præstante. Et principales quidem constitutiones duodecim libris digestas, iam ante in Codice nostro nomine præfulgentem contulimus. Postea verò maximum opus adgredientes, ipsa vetustatis studiosissima opera iam pœne confusa & dissoluta, eidem viro excello permittimus tam colligere quam certo moderamine tradere. Sed cum omnia percontabamur, à præfato viro excello suggestum & duo pœne milia librorum esse conscripta, & plus quam trecentiens decem milia verum à veteribus effusa, quæ necessesse est omnia & legere & perscrutare, & ex his si quid optimum fuisset, eligere. Quod cælesti fulgore & summe trinitatis fauore confectum est secundum nostra mandata, quæ ab initio ad memoratum virum excelsum fecimus: & in quinquaginta libris omne quod vtilissimum erat, collectum est: & omnes anviguitates dicte, nullo seditioso relicto: nonneque libris inposuimus, Digestorum seu

Digestorum.

seu Pandectarum: qui omnes disputationes & decisiones in se habent legitimas, & quod vndique sunt collectum, hoc in sinu receperunt, in centum quinquaginta pœne milia veruum totum opus consummantes, & in septem partes eos digestimus non perperam, neque sine ratione: sed in numerotam naturam & artem respicientes, & consentaneam eis diuisionem partium conicietes.

¶ Igitur prima quidem pars totius contextus, quæ Græco vocabulo ΠΑΡΤΕ nuncupatur, in quatuor libros seposita est.

¶ Secundus autem articulus septem libros habet, qui de iudiciis appellatur. ¶ In tertia vero congregatione omnia quæ de rebus nominantur, contulimus, octo libris eis deputatis.

¶ Quartus autem locus, qui & totius compositionis quasi quoddam inuenitur vmbilicum, octo libros suscepit in quibus omnia, quæ ad hypothecam pertinent, seposita sunt, & non pignoratitia actione in libris de rebus posita multum distaret. Alio libro eodem infero volumine, qui ad iudicium editum, & rehibitoriam actionem, & duplici stipulationem, quæ de conditionibus seposita est, continet: quia hæc omnia titulis emptionum & venditionum consentanea sunt, & prædictæ actiones quali pædesque illarum ab initio processerunt, in vetustioris quidem editi ordinatione in loca deua & multo distantia deuagantes: per nostram autem prouidentiam his congregatæ: cum oportuerat ea quæ de eodem pœne loquuntur, in consilio ponere. Alius itaque liber post duos primos nobis excogitatus est de vsuris, & traiectionibus pecuniarum & de instrumentis & testibus, & probationibus, nec non præsumptionibus, & memorati res singulares libri iuxta compositionem de rebus positi sunt. Post hos si qua de sponsalibus vel nuptiis vel dotibus legibus dicta sunt, sepositimus, tribus librorum voluminibus ea concludentes. De iure autem & curationibus geminos libros conscripsimus. Et memoratam ordinationem octo librorum mediam totius operis sepositimus, omnia vndique tam vtilissima quam pulcherrima iura continentem.

¶ Quintus autem exoritur nobis Digestorum articulus, in quem de testamentis & codicillis tam priuatorum quam militum, omne quicquid antiquis dictum inueniat quis depositum, qui de testamentis appellatur. De legatis autem & fideicommissis, quinque librorum numerus adgregatus est. Cùmque nihil tam peculiare fuerat, quam vel legatis quidem legis Pælidis narratio, fideicommissis autem Senatûs consulti Trebelliani singulis libris vtrique eorum applicatis, tota pars quinta in nouem libros coadunata est. Solum autem Senatûs consulti Trebellianum ponendum esse existimauimus: captiosas etenim & ipsi veteribus odiosas Pægasiani senatûs consulti ambages, & vtriusque senatûs consulti ad se tam superuacuas quam scrupulosas diuersitates respicientes, totum ius super his positum Trebelliano senatûs consulti adiudicauimus. Sed in his nihil de caducis à nobis memoratum est: ne causa, quæ in rebus non prosperè gestis, & tristis temporibus Romanis increbruit calamitatibus, Vello coalescens ciuili, non sit maneat temporibus, quæ fauor cælestis & patris vigore firmatus, & super omnes gentes in Vellieis vitori periculis superposuit: ne luctuosum monumentum læta sæcula inuibrare concedatur.

¶ Sexta deinde pars Digestorum exoritur, in quibus omnes bonorum possessiones posite sunt, quæ ad ingenios, quæ ad libertinos respiciunt: ut & in omne, quod de gradibus & adfinitatibus descendit, legitimæque hereditates, & omnis ab intestato successio, & Tertullianum, & Orpitanum senatûs consulti, ex quibus mater & filij iuicem sibi heredes existunt, in geminos libros contulimus, bonorum possessionem. Multitudinem in

compendiosum & manifestissimum ordinem concludentes. Post hæc ea quæ de operis nobis nuntiationibus, damni que infestis, & pro ædificiis dirutis, & eorum infidiis, & quæ de aqua pluuiæ arcenda veteribus auctoribus placita sunt: nec non de publicanis, & donationibus tam inter viuos quam mortis causa conficiendis cauta legibus inuenimus, in librum singularem deduximus. De manumissionibus autem & de liberali causa, alius liber respondit: quemadmodum & de acquisitione tantum domini quam possessionis, & titulis qui eam inducunt, multæ & variæ lectiones vni sunt inferæ voluminali libro deputato his qui iudicant, vel in iure confessi sunt, & de bonorum detentionibus & venditionibus, & ut ne quid in fraudem creditorum fiat, postque hæc omnia interdita glomerata sunt: & deinceps exceptiones, & de temporum prolixitatibus: & de obligationibus & actionibus liber iterum singularis extenditur: ut præfata sexta pars totius Digestorum voluminis octo libris definitur. ¶ Septimus autem & nouissimus articulus Digestorum sex libris formatus est: quos de stipulationibus seu verborum obligationibus, & fideiussoribus & mandatoribus, nec non notationibus, & solutionibus, & acceptilationibus & de prætoris stipulationibus, omne quod ius inuenitur gemino volumine inscriptum est, quod in libris antiquis nec numerari possibile fuit. Et post hoc duo terribiles libri positi sunt pro delictis priuatis, & extraordinariis nec non publicis criminibus, & extraordinariis nec non publicis criminibus, qui omnem continent feueritatem pœnarumque atrocitatem. Quibus permixta sunt & ea quæ de audacibus hominibus cauta sunt, qui se celare conantur, & contumaces existunt: & de pœnis quæ condemnatis infliguntur, vel conceduntur: nec non de eorum sublatiis. Liber autem singularis pro appellationibus nobis excogitatus est contra sententias tam ciuiles quam criminales causas finientes. Cetera autem omnia quæ ad municipales, vel de decurionibus, & muneribus vel publicis operibus, vel mendicis, & sollicitationibus & diuersis cognitionibus, & censibus, & vel significatione verborum veteribus inuenta sunt, quæque regulariter definita, in sese recepit quinquagesimus totius consummationis receptus.

¶ Quæ omnia confecta sunt per virum excellentem, nec non prudentissimum magistrum, ex quaestore & ex consule Tribonianum, qui similiter eloquentiæ, & legitime scientiæ artibus decoratus, & in ipsis rerum experimentis emicuit, nihilque maius nec carius nostris unquam iustionibus duxit: nec non per alios viros magnificos & studiosissimos perfecta sunt, id est, Constantinum virum illustrem, Comitem sacrarum largitionum, & magistrum serinij libellorum sacrarumque cognitionum, qui semper nobis ex bona opinione & gloria sese commendauit: nec non Theophilum virum illustrem, magistrum iuris que peritum in hac splendissima ciuitate laudabiliter optimam legum gubernationem extendentem: & Dorotheum virum, illustrem & facundissimum quaestorium, quem in Verutiensium splendissima ciuitate leges discipulis tradentem propter eius optimam opinionem & gloriam ad nos deduximus, participemque huius operis fecimus, sed & Anatolium virum illustrem magistrum, qui & ipse apud Verutienses iuris intripres constitutus ad hoc opus allelus est, vir ab antiqua stirpe legitima procedens, cum & pater eius Leontius, & auus Eudoxius, qui post Patrium inclitæ recordationis quaestorium & antecessorem, & Leontium virum gloriosissimum præfectorum, consularumque Patrium filium eius, optimam sui memoriam in legibus reiquerunt, nec non Cratinum virum illustrem, & comitem sacrarum largitionum, & optimam

De confirmatione

anteceperem huius aemz vrbis constitutum. qui omnes ad praedictum opus electi sunt vna cum Stephano, Mena, Profdocio, Eutolmio, Timotheo, Leonide, Leontio, Platone, Iacobo, Constantino, Iohanne, viris prudentissimis, qui patroni quidem sunt causarum, apud maximam sedem praefecturae quae Orientalibus praetoris praesidet. Omne autem suae virtutis testimonium vndique accipientes, & a nobis ad tanti operis consummationem electi sunt: & cum omnes in vnum conuenerunt gubernatione Triboniani viri excellentis tantum opus nobis auctoribus possint conficere, Deo propitio in praedictis quinquaginta libris opus consummatum est.

10 ¶ Tanta autem a nobis antiquitati habita est reuerentia, ut nomina prudentium taciturnitati tradere nullo patiamur modo. sed vniuersisque eorum qui auctor legis sunt, nostris Digestis inscriptus est: hoc tantummodo a nobis effecto, ut si quid in legibus eorum vel superuacuum vel inperfectum vel minus idoneum visum est: vel adfectionem, vel deminutionem necessariam accipiat, & rectissimis tradatur regulis, & in multis similibus vel contrariis quo rectius habere apparebat, hoc pro aliis omnibus positum est. vnaque omnibus auctoritate indulta, ut quidquid ibi scriptum est, hoc nostrum appareat, & ex nostra voluntate compositum: nemine audente comparare ea quae antiquitas habebat, & quae nostra auctoritas introduxit: quia multa & maxima sunt, quae propter utilitatem rerum transformata sunt, adeo ut etiam principalis constitutio fuerat in veteribus libris relata, neque ei pepercimus, sed & hoc corrigendum esse putauimus, & in melius restaurandum. nominibus etenim veteribus relictis, quidquid legum veritatis decorum & necessarium fuerat, hoc nostris emendationibus seruauimus, & propter hanc causam & si quid inter eos dubitauerat, hoc iam in tutissimam peruenit quietem, nullo titubante relicto.

11 ¶ Sed cum prospeximus quod ad portandam tantae sapientiae molem non sunt idonei homines rudes, & qui in primis legum vestibulis stantes intrare ad arcana eorum properant: & aliam mediocrem emendationem praeparandam esse censuimus, ut sub ea colorati, & quasi primitiis omnium inbuti, possint ad penetralia eorum intrare, & formam legum pulcherrimam non conuenientibus oculis accipere. Et ideo Triboniano viro excelso, qui ad totius operis gubernationem electus est, necnon Theophilo & Dorotheo viris illustribus & facundissimis antecessoribus accessit, mandauimus quatenus libris quos veteres composuerunt, qui prima legum argumenta continent, & Institutiones vocabantur, separatim collectis, quidquid ex his utile & aptissimum, & vadique sit eliminatum, & rebus quae in praesenti vno in vlti vertuntur, consentaneum inueniunt, hoc & capere studeant, & quatuor libris reponere, & totius eruditionis prima fundamenta atque elementa ponere: quibus iubeamus suffulti possint grauiora & perfectiora legum scita sustentare. Admonuimus autem eos, ut memores etiam praedictorum hanc constitutionum, quas pro eniuatione iuris promulgauimus, & in consecratione constitutionum etiam eadem emendatione ponere non morentur: ut sit manifestum & quid antea Bacillabat, & quid postea in stabilitatem redactum est. Quod opus ab his perfectum, ut nobis oblatum & receptum est, & prono susceptum animo & nostris sensibus non indignum esse iudicabimus, & praedictos libros constitutionum vicem habere iussimus: quod & in oratione nostra, quam eisdem libris praeposimus, aperius declaratur.

12 ¶ Omni igitur Romani iuris dispositione composita, & in tribus voluminibus, id est Institutionum & Digestorum seu Pandectarum, necnon

Constitutionum, perfecta, & in tribus annis consummata, quae ut primum separati cepit, neque in totum decennium compleri sperabatur: omnipotenti Deo & hanc operam ad hominum sustentationem piis obtulimus animis, vberisque gratias maximae Deitati reddidimus, quae nobis praestitit & bella feliciter agere, & honesta pace perpotiri, & non tantum nostro, sed etiam omni vno tam instanti quam posteriori leges optimas ponere. 13 ¶ Omnibus itaque hominibus eandem sanctionem manifestam facere, necessarium esse perspeximus: ut sit eis cognitum, quanta confusione & infinitate absoluti, in quam moderationem & legitimam veritatem peruenierunt: legesque in posterum habeant tam directas quam conpendiosas, omnibusque in promptu positas, & ad possidendi libris eorum facilitate idoneas: ut non mole diuinarum expensa possint homines superuacua legum multitudinis adipisci volumina, sed vilissima pecunia facilius eorum comparatio pateat tam ditioribus quam tenuioribus, minimo pretio magna prudentia reparanda.

14 ¶ Si quid autem in tanta legum compositione quae ab immenso librorum numero collecta est, simile forsitan raro inueniatur, nemo hoc vituperandum existimet: sed primum quidem inbecillitati humane quae naturaliter inest, hoc inscribat: quia omnium habere memoriam, & penitus in nullo peccare, diuinitatis magis quam mortalitatis est: quod & maioribus dictum est: deinde sciat quod similitudo in quibusdam & his breuissimis adsumpta non inutilis est: & nec citra nostrum propositum hoc subsecutum, aut enim ita lex necessaria erat, ut diuersis titulis propter rerum cognationem applicari eam oporteat: aut cum fuerat aliis diuersis permixta, impossibile erat eam per partes detrahi, ne totum confunderetur. & in his partibus in quibus perfectissimae visiones exposita veterum fuerant, quod particulatim in eas fuerat sparsum, hoc diuideri ac separare, penitus erat incuile: tam sensus quam aures legentium ex hoc perturbentur. Similique modo si quid principalibus constitutionibus cautum est, hoc in Digestorum volumine poni nullo concessimus modo: quasi constitutionum recitatione sufficientem: nisi hoc raro ex hisdem causis quibus similitudo adsumpta est.

15 ¶ Contrarium autem aliquid in hoc codice positum nullum sibi locum vindicabit, nec inuenitur, si quis subtili animo diuersitatis rationes excutiet, sed est aliquid nouum inuentum, vel occulte positum, quod dissonantiae querellam dissoluit, & aliam naturam inducit discordiae fines effugientem. 16 ¶ Sed & si quid forsitan praetermissum est, quod in tantis milibus quasi in profundo positum latitabat, & cum idoneum fuerat poni, obscuritate inuolutum necessario derelictum est: quis hoc adprehendere recto animo possit? primum quidem propter ingenij mortalium existimatum: deinde propter ipsius rei vitium, quod multis inutilibus permixtum nullam sui ad eruendum praebuit copiam: deinde quod multo utilius est pauca idonea effugere, quam multis inutilibus homines praegrare.

17 ¶ Mirabile autem aliquid ex his libris emerit, quod multitudo antiqua praesente breuitate paucior inuenitur. homines etenim qui antea lites agebant, licet multae leges fuerant positae, tamen ex paucis lites perferabant, vel propter inopiam librorum quos comparare eis impossibile erat, vel propter ipsam incipientiam & voluntate iudicium magis quam legitima auctoritate lites dirimebantur. In praesenti autem consummatione nostrorum Digestorum est tantis leges collectae sunt voluminibus, quorum & nominum antiquiores homines, non dicimus nesciebant, sed ne vana audisbat, quae omnia collecta sunt

Digestorum.

sunt substantia amplissima congregata: ut egea quidem antiqua multitudo inueniatur, opulentissima autem breuitas nostra efficiatur. Antiquae autem sapientiae librorum copiam maximae Tribonianus vir excellentissimus praebuit, in quibus multum fuerant & ipsi crudelissimis hominibus incogniti: quibus omnibus perfectis, quidquid ex his pulcherrimum erat, hoc semotum in optimam nostram compositionem peruenit. Sed huius operis conditore, non solum ea volumina perlegerunt, ex quibus leges positae sunt: sed etiam alia multa, quae nihil vel vtile vel nouum eis inuenientes, quod exceptum nostris Digestis applicarent, optimo animo respulerunt.

18 ¶ Sed quia diuinae quidem res perfectissimae sunt, humani vero iuris condicio semper infinitum decurrit, & nihil est in ea quod stare perpetuo possit, multas etenim formas edere natura nouas deperperat, non desperamus quaedam postea emergi regonia, quae adhuc legum laqueis non sunt innouata. si quid igitur tale contigerit, Augustum imploremur remedium: quia ideo Imperialem forum rebus humanis Deus praeposuit, ut possit omnino quae nouiter contingunt, & emendare, & componere, & modis & regulis competentibus tradere, & hoc non primum a nobis dictum est, sed ab antiqua descendit prosapia: cum & ipse Iulianus legum & edicti perpetui subtilissimus conditor, in suis libris hoc retulit: ut si quid imperfectum inueniatur, ab Imperiali sanctione hoc repleatur, & non ipse solus, sed & Diuus Hadrianus in compositione edicti, & senatusconsulto quod eam secutum est, hoc aperitissimè definiuit, ut si quid in edicto positum non inuenitur, hoc ad eius regulas eiusque sanctiones & imitationes possit noua instruire auctoritas.

19 ¶ Hec igitur omnia scientes patres conscripti, & omnes orbis terrarum homines, gratias quidem amplissimas agite summae diuinitati, quae vestris temporibus tam saluberrimum opus seruaui. quo enim antiquitas digna diuino non est visa iudicio, hoc vestris temporibus indultum est. Haec itaque leges & adorate & obseruate, omnibus antiquioribus quiescentibus, nemoque vestrum audeat vel comparare eas prioribus, vel si quid dissonans in vtroque est, requirere: quia omne quod hic positum est, hoc vnicum & solum obseruari censuimus. Nec in iudicio, nec in alio certamine, vbi leges necessariae sunt, ex aliis libris, nisi ab iisdem Institutionibus nostrisque Digestis, & Constitutionibus a nobis compositis vel promulgatis, aliquid vel recitare vel ostendere conetur: nisi temerario veli falsitatis crimine subiectus, vna cum iudice qui eorum audientiam patitur, poenis grauissimis laborare.

20 ¶ Ne autem incognitum vobis fiat, ex quibus veterum libris haec consummatio ordinata est, iussimus & hoc in primordiis Digestorum nostrorum inscribi: ut manifestissimum sit, ex quibus legistoribus, quibusque libris eorum, & quod milibus hoc iustitiae Romanae templum adificatum est. Legislatores autem vel commentatores eos elegerimus, qui digni tanto operante, & quos & anteriores piissimi principes admittere non sunt indignati: omnibus vno dignitatis apice inperito, nec sibi quidam aliquam praerogatiuam vindicante, cum enim constitutionum vicem & has leges optinere censuimus, quasi ex quibus promulgatas: quid amplius, aut minus in quibusdam esse intelligatur, cum vna dignitas, vna potestas omnibus est indulta?

21 ¶ Hoc autem, quod & ab initio nobis visum est, cum hoc opus fieri Deo adnente mandabamus, tempestissimum nobis videtur & in praesenti facite: ut nemo neque eorum qui in praesenti iuris peritiam habent, neque (qui) postea fuerint, audeat commentarios huiusmodi legibus addere: cuius

tantum si velit eas in Graecam vocem transformare sub eodem ordinae, eaque consequentia, sub qua & voce Romanae positae sunt: hoc quod Graeci xxi. xxi. xxi. dicunt. & si qui forsitan per titulum subtilitatem adnotare maluerint, & ea quae paratila nuncupantur, componere, alias, autem legum interpretationes, immo magis peruersiones, eos iactare non concedimus: ne verbositas eorum aliquid legibus nostris adferat ex confusione dedecus, quod & in antiquis edicti perpetui commentatoribus factum est, qui opus moderatè confectum huc atque illuc in diuersas sententias producentes, (contrahentes,) in infinitum detraxerunt, ut praeter omnem Romanam sanctionem esse confusum. Quos si passi non sumus, quemadmodum posteritatis admittatur vna discordia? Si quid tamen tale facere ausi fuerint, ipsi quidem falsitatis rei constituantur, volumina autem eorum omnimodo corrumpentur. Si quid verò, vel supra dictum est, ambiguum fuerit visum: hoc ad Imperialem culmen per indices referatur, & ex auctoritate Augustae manifestetur, cui soli concessum est leges & condere & interpretari.

22 ¶ Eandem autem poenam falsitatis constitutum & aduersus eos qui in posterum leges nostras per siglorum obscuritates ausi fuerint conscribere: omnia enim, id est & nomina prudentium, & titulos, & librorum numeros, per consequentias litterarum volumus, non per sigla manifestari: ita ut qui talem librum sibi parauerit, in quo sigla posita sunt in qualemcumque locum libri vel voluminis, sciat inutilis se esse codicis dominum: neque enim licentiam aperimus ex tali codice in iudicium aliquid recitare, qui in quacumque sua parte siglorum habet malitias. Ipse autem librarius qui eas inscribere ausus fuerit, non solum criminali poena, secundum quod dictum est, plectatur: sed etiam libri estimationem in duplum domino reddat, si & ipse dominus ignorans talem librum vel comparauerit, vel confici curauerit, quod & antea a nobis dispositum est & in Latina constitutione & in Graeca quam ad legum professores dimissimus.

23 ¶ Leges autem nostras, quae in his codicibus, id est Institutionum seu Elementorum, & Digestorum vel Pandectarum positae sunt, suam optinere robur ex tertio nostro felicissimo sancimus consulari praesentis duodecimi indictionis, tertio calendis Ianuariis, in omne aenum valituras, & vna cum nostris constitutionibus pollentes, & suum vigorem in iudiciis ostendentes in omnibus causis, siue quae postea emerferint, siue quae in iudiciis adhuc pendunt, nec eas iudiciali vel amicali forma compefcuit: quae enim iam vel iudiciali sententia finita sunt, vel amicali pacto sopita, haec resciscitari nullo volumus modo. Bene autem properauimus in tertium nostrum consulatum & has leges edere: quia maximi Dei & Domini nostri Iesu Christi auxilium felicissimum eum nostrae reipublice donauit: cum in hunc & bella Panthica abolita sunt, & quieti perpetuae tradita, & tertia pars mundi nobis adcreuit. Post Europam enim & Asiam & tota Libva nostro imperio adiuncta est, & tanto opere legum caput impositum est omnia caelestia dona nostro tertio consulatu indulta.

24 ¶ Omnes itaque iudices nostri pro sua iurisdictione easdem leges suscipiant, & tam in suis iudiciis, quam in hac regia vrbe habeant, & proponant, & praecipue viri excellentis huius aemz vrbis praefectus, curae autem erit tribus excellentis praefectis praetoris, tam Orientalibus quam Illyricis necnon Libvici, per suas auctoritates omnibus qui suae iurisdictioni suppositi sunt, eas manifestare. Data 17. calendis Ian. Iulianiano Dominique nostro ter consulatu.

FA LIC I TER,

De confirmatione

In nomine Domini & Dei nostri
Iesu Christi.

Imperator Caesar Fl. Iulianus, Alamannicus, Gothicus, Francicus, Germanicus, Anticus, Vandalicus, Africanus, Sarmaticus, Indicus, Silesicus, triumphator, semper caesus, Augustus ad magnam Senatum & populum & omnes orbis nostri ciuitates.

Dedit nobis Deus post pacem cum Persis initam, post Vandalicam trophaeam & totam Libyae acquisitionem, postque nominatissimam Haribagitem nostram iterum imperio sociatam, ut veterum legum renouationis opus ad optatum finem perduceremus, quod nemo principum ante nostrum Imperium aut in mentem induci posse, aut humano ingenio possibile esse existimauit. Erat enim mirabile, omnem Romanam sanctionem à condita vetere Roma usque ad nostri Imperij tempora, quae pene in mille & trecentos annos concurrunt, non solum secum in variis suis partibus, sed in imperialibus quoque praesertim sanctionibus inter omnem mutare consonantiam pariter ac discordiam: non tamen id solum, quod secum pugnat, tollere; sed etiam quod idem aut simile reperiebatur, expellere, variisque ipsi pulchritudinis ideam tribuere, ita ut pro singulis rebus singulae leges constitutae viderentur. Quod protuldubio superioris numinis & auctoris inde benignitatis fuit, non humanae cogitationis, aut incepti, aut potestatis. Nos itaque, more solito manibus ad Deum erectis, eoque, ut nos complecti dignaretur, inuocato, & rem aggressi sumus, & omnia tandem conficimus, Triboniano gloriosissimo magistro, & ex quaestore facti nostri palatii, & ex consule ad omne ministerium vsu, necnon aliis quibusdam illustribus, & prudentibus viris, inquirentes semper ea, quae ab eis componebantur: & id, quod erat dubium perferentes omnibus quoque secundum datam nobis à domino Deo & Salvatore nostro Iesu Christo scientiam & intellectu vigorem imponentes competentem formam.

1 ¶ Et praesertim igitur constitutiones iam ante in duodecim libris comprehensas, codicem nostrae pietatis cognomine fulgentem composuimus, nunc vero omnium veterum iuris conditorum sententias ex multitudine, quae ad duo milia pene librorum, & trecentas in partibus versus pertingebat, in moderatum & perspicuum collegimus compendium. Quinquaginta igitur libris omnia complexi nunc sumus caelesti fauore, colligentes omne id, quod erat velle, & omnes ambiguitates decedentes, nullo seduloso relicto. Quos libros Digesta seu Pandectas appellauimus ex eo, quod legum habeant diuisiones & decisiones, itemque ex eo, quod omne in vnum congregatum receperunt, hanc eis appellationem imponentes, nec ultra quindecim myriadam versus numerum eis dantes, & in septem eos disponentes tractatus: idque non perperam, neque sine ratione, sed ad numerorum naturam & harmoniam respicientes.

2 ¶ Ea igitur, quae apud omnes *ἄρχαία*, id est primordia, nuncupantur, in quatuor libros seposuimus.

3 ¶ Deinceps ea, quae de iudiciis tractant, in alios septem libros.

4 ¶ Item ea, quae de rebus, non in plures quam octo libros.

5 ¶ Sequentem vero operis partem: quae quarta & media est totius operis, in aliis octo libris deposuimus, in quibus est quidem hypothecaria, non longe admodum à pignoratitia actione distans, est & Atilianum edictum, & de iudiciis stipulatio: quae duo accessoria, & consequentia constitu-

ta venditionum, longè tamen admodum in veteris iuris ordinatione ab his deuagantibus, congregauimus propius propter mutam inter se cognationem, ne, quae de eodem pene loquuntur, longè à se distarent. Post haec intraduximus post duos illos libros ea, quae sunt scripta de viris tam terrestribus quam traiectionis seu maritimis, & de probationibus, atque praesumptionibus in vnum librum: his autem tribus monoblibris, singularem libris post tractatum de rebus sibi inuicem proximis depositis, & rursum ea, quae de sponsalibus, & nuptiis, & de legibus dicta sunt congregantes, his etiam tria habere in hac ordinatione volumina concessimus. De tutoribus autem minoris aetatis geminos libros, eos, inquam, qui de tutelis apud omnes nominantur, & hic etiam in compendium condidimus, memoratam octo librorum ordinationem, & mediam (ut dictum est) hanc partem totius operis conficimus, pulcherrima & vtilissima iura in his describentes.

6 ¶ De testamentis autem, & legatis & de fideicommissis omnia congregauimus in nouem librorum numerum: quorum principatum obtinent ea, quae sunt de testamentis, & codicillis, cum omnium, tum etiam militum, qui ea, ut volunt, faciunt duobus libris ordinata, & de testamentis inscripta, quinque autem sequentibus continentur ea, quae de legatis & fideicommissis & omni eorum ambiguitate disputata sunt, & quoniam Falcidiae narratio continens & consentanea erat legatorum & fideicommissorum proprio tractatui: propterea & ipsam continuo legatorum supposuimus tractatui, libro integro ei applicato, cum breui quadam adiectione, & rursum quia ad Falcidiae imitationem (introducendum) erat Trebellianum Senatusconsultum infideicommissis: & hinc vltimum huius ordinationis tribuimus locum totum ius super his positum, Trebelliano Senatusconsulto attribuentes, & superuacuum esse Pegasiani Senatusconsulti positionem inuenientes, & huiusmodi horum Senatusconsultorum: inter se differentias, & communionem, quas sanè & veteres periti, captiosas & damnosas appellauerunt, simpliciore quadam narratione omne hoc schisma coagregantes, & ad vnum Senatusconsulti Trebelliani ordinationem applicantes, & hanc quintam partem totius ordinationis nomen his perfecimus libris. In quibus novem libris nihil de quondam caducis dictum à nobis est: quia propter vsum quendam non prosperum cum increbruisse in republica, & luduosum momentum bellorum ciuiliu essent: non oportebat in his manere temporibus, in quibus & Deus dedit pacem nobis agere domi & foris, cum oportuit bellum gerere, facile cum ipsius fauore hostes superare & capere.

7 ¶ Sequitur deinde & exoritur nobis & sexta pars totius compositionis, octo conclusalibus, pulchre autem incipit ab his, qui possessiones nominantur, quas nos similiter, ut cetera diligenter considerantes, tam eas, quae ad ingenios, quam quae ad libertinos pertinent, ex multa anteriorum temporum confusione & obscuritate in purum deduximus compendium, geminorum illis librorum numerum sufficere arbitantes. Adplicauimus autem ipsis, & omnes ab intestato appellatas successiones, & ipsos generum ordines, eorum gradibus etiam libro inscripsit, & circa omnium finem Terullianum & Orficianum composuimus senatusconsultum, ex quibus matres & liberi inuicem successores sunt. Praecedit autem post haec alius liber, qui de iudiciorum operibus, & de ea quae ob ruinosa & diruta aedificia (datur,) fauillatione, & his qui in his aliquod infidiatum aut fraudis admiserunt,

Digestorum.

scribit, & de his qui ex aquarum impetu vicinos laeserint, & de publicorum veterum conditoribus, atque insuper de donationibus tam indebitis (seu simplicibus,) quam in cogitationem mortis relatis leges ac iura ordinat. Rursum autem quaequid de quacunque manifestatione extat, vel de his, quae super ipsa agitantur, causis & hoc vni traditum est libro. Amplius autem & ea, quae de possessione, & per ipsam acquisitione, & de causis eam introducentibus sunt, in vnum seposuimus tractatum (seu librum.) Et quidquid etiam de iudiciis extat sententis & his qui in his aliqua contra se ipsos confessi sunt, & de bonorum cessione, & creditorum detentione, & venditione, & de bonorum separatione & curatione, & ne quid parantur creditores fraudis, & id in vnum similiter collatum est librum. Sed & interdictorum modum non pluribus quam vni dedimus libro. Inde autem & ad praescriptiones (seu exceptiones) & in his ordinata tempora venimus. Et obligationum quidem & actionum seposuimus modos, & cogimus omnem hanc partem, cui praesunt possessiones (ut dictum est) octo librorum numero describam, sextam hanc partem totius voluminis seponentes.

8 ¶ Totus autem extrema pars, quae septima est totius tractationis, sex librorum numero demandata est, incipiens quidem à stipulationibus, procedens vero ad ea, quae scripta sunt de fideiussione, & debitorum numeratione, solutione & liberatione ipsorum, & de introductis ex Praetorum iurisdictione stipulationibus, quae omnia duobus à nobis contracta sunt libris: cum apud veteres nec dici possent, quot essent libri (ea de re). Praecedat & deinceps ad delictorum narrationem: & omnia recenset, quae ad minima delicta pertinent, quae vocantur priuata: & item quae ad ea, quae necdum ordinaria appellantur, sed ipsi extraordinariorum appellationem imponunt, descendit etiam & ad publica crimina, quae atrocissima sunt, & magnam sibi aduocant poenam. Duo autem & hic sunt libri, qui illa quidem, quae ad delicta & crimina pertinent, complectuntur, quibus permixta sunt & ea, quae de reis criminum, qui se celare tamen conantur, scripta sunt, & de eorum bonis, & de ea, quae infigitur condemnatis, poena vel indulgentia. Initiatur autem nobis alterius rursus libri sit narratio de appellacionibus, quae communis est profectio ad appellacionibus, quae pecuniarias, seu ciuiles sententias, quam criminales. Quaequidem autem de ciuilibus (seu municipibus,) & de decurionibus, & munieribus, & publicis operibus, & nundinis & redimuntur pollicitationibus, & variis cogitationibus (seu interrogationibus,) & publica descriptione, veteribus inuenta sunt, & quaequidem de verborum extant significatione, & de his, quae pro regulis apud veteres dicta sunt: haec omnia in sese recipit vltimus liber. Huius igitur compositionis, cuius initium est à stipulationibus, hic liber est sextus quidem, si ad proprium principium comparetur: sed est quinquagesimus, si conferatur ad totum consummationis perfectionem (seu harmoniam.)

9 ¶ Quae omnia composita sunt & elaborata peroptime, & ut nostra iustiore dignum sunt, per Tribonianum illustrissimum necnon prudentissimum magistrum & ex quaestore nostrorum palatiorum & ex consule, virum & in ipsis rerum experientis, & in eloquentia, & in legibus scribendis sibi spectatum, & qui nihil unquam nostrarum iustorum contempti: necnon per alios (vires) qui sub ipso nobis hoc opus elaborarunt: id est, Constantinum magnificentissimum comitem sacrorum largitionum, & anigrapharum (seu magistrum) sacri serini, & sacrorum libellorum & cogitationum imperialium, qui nobis bonam de se

opinionem in omnibus praebuit, necnon Theophilum magnificentissimum magistrum, & leges (seu iura) in regia hac urbe, laudabiliter, & cum summis vigiliis, & ut magisteria sedulitate dignum est, docentem: & Dorotheum magnificentissimum quaestorem & Doctorem in legum ciuitate designatum, dicimus autem verendam & splendidam Berytensium metropolim, quem de ipso optima opinio & gloria, & ad nos deduxit ipsum, & ut huius operis participem faceremus, hortata est: sed & Anzotium magnificentissimum magistrum, qui & ipse apud Berytenses ea, quae ex legibus proficiuntur, pulchre docet, & ex tertia surge laudabili iuris apud Phoenices interpretum descendens: (refert enim genus ad Leontium, & Eudoxium, homines in legibus optime memorae post Patricium Isidory recordationis, quaestorium & antecessorem, & Leontium gloriosissimum ex praefecto, & ex consule, atque Patricium eius filios summae admirationis viros) & Cratinum magnificentissimum atque prudentissimum comitem sacrorum largitionum: (& optime quoque estis legum enarrator in regia hac urbe) & praeter haec etiam Stephanura, Menam, Prosdocium, Eutolmum, Timotheum, Leonidem, Leontium, Platonem, Iacobum, Constantinum, Ioannem, viros prudentissimos, qui vniuersi Rheiores quidem sunt gloriosissimorum praefectorum sacrorum nostrorum Praetorum, gloriam autem seu laudem apud omnes prudentes iuste habent, & à nobis merito iudicati sunt digni, ut eligerentur tanti certaminis participes. Haec igitur nobis circa Digestorum elaborata sunt conscriptionem per iam dictos gloriosissimos viros.

10 ¶ Tanta autem nobis reuerentia antiquitatis fuit, ut neque mutari nomina veterum iuriconsultorum sustinuerimus, sed vniuersisque illorum appellationem legibus inscripsimus, mutantes quidem, si quid iam habere visum est non rectè, partes vero illas nunc tollentes, haec nunc adentes, ex multis denique optimis eligentes, & vnam (atque patrem) omnibus praebentes potestatis vim, (seu robur): ita ut quicquid scriptum est in eo libro, id nostra sit sententia: nemine audente comparare ea, quae nunc facta sunt his, quae prius erant: quia multa & numerata non facilia transposuimus in melius, etiam si quid imperiali aliqua antiquorum imperatorum constitutione in aliam dictam fuerat formam, nam nomina quidem veteribus seruauimus. Legum autem veritatem nostram fecimus: itaque si quid erat in illis sedulitatum, (multa autem talia erant ibi reposita) hoc decisum est, & definitum, & in perspicuum finem deducta est quaeque lex.

11 ¶ Sed cum oportebat & aliquam mediocrem isagogem facere in eorum gratiam, qui recentiores leges attingunt, nec maiorem doctrinam portare possunt: neque hoc extra nostram providentiam reliquimus, scilicet Triboniano gloriosissimo, qui & ad totius operis legitimum gubernationem electus est, necnon Theophilo, & Dorotheo magnificentissimis & prudentissimis antecessoribus accessitis mandauimus, ut seligerent ex his, quae apud veteres erant isagogarum modo composita, ea, quae essent aptissima, & in ipsis rerum argumentis obinentia, utque colligerent, & nobis offerrent, & ut mentione etiam facerent nostrarum constitutionum, quas pro emendatione veteris iuris promulgauimus, & ita componeret libros quatuor summos prima elementa totius isagoges, quos vocari instituta visum est, quae sanè legitimi operis partem conpositam nobis obtulerunt, & nos tantam consideratam à nobis, & perpenfam, rectèque habere visam, nostris sensibus non indignam esse iudicauimus, & pro nobis haberi Constitutionibus, & nostrarum Constitutionum robur habere

De confirmatione

fulsumus, quod & ex his, quæ in præmissis eiusdem voluminis differimus, omnibus manifestum scimus.

12 ¶ Sic itaque omni Romani iuris dispositione ordinata, & in tribus integris & voluminibus, & annis tanto opere perfectis. (quod nobis ab initio omnem spem excedere, circa finem autem, cum iam penetrabilem esse rem docuimus, ne in decem quidem annis totum absolui posse videbatur.) tanta ergo trium annorum celeritate consummato opere, & hac opera Domino Deo oblata, qui dedit & pacem agere, & bella feliciter dirigere, & leges ponere præterito, præsentis, & futuro tempore, iustum esse putamus, omnibus hominibus facere manifestum nostrum in his rebus studium simul & providentiam: quomodo ne pe. priore soluti perturbatione, & confusione, ne pe. prioris soluti ne iuris positione, vsuri sint posthac legibus rectis compendiosis, & omnibus ad manum promptis & litium compendium adferentibus, & paratis, atque expositis omnibus (hominibus) ad facile acquisitionem, nec amplius egentibus multis pecuniis, ut illorum inutilium librorum congerant multitudinem, sed viliissima pecunia (2 ditionibus, quam ex tenuiore profectis patrimonio, copiam sui comparandi præbentibus.

13 ¶ Si quid autem ex multitudine ea, quæ nunc congesta est, & ex tantis myriadibus collecta, videtur esse simile (& geminatum) (hoc autem putamus rarum esse) atamen humanæ naturæ (imbecillitatem) considerantibus, non extra iustam apologiam ne hoc quidem videbitur esse, in nullo enim aberrare (seu in omnibus irreprehensibilem seu inemendabilem esse,) diuina vique solius, non autem mortalis est constantiæ (seu roboris,) quemadmodum & à maioribus dictum est. deinde est ubi & similitum adsumpsimus positionem: vel rebus subiectis id exigentibus, ut oporteret idem pluribus applicari titulis, vel quia cum extraneo loco esset commixtum id, quod simile superiori videbatur, impossibile fuit eam similitudinem detrahi, vel etiam quæ sæpe custodienda sunt integra totius theorie (seu visionis) continentia, nec separanda, aut diuellenda mens & intellectus (legentium) per eorum quæ iam se iustitiam, ademptionem, quin & hoc scibi adsumptum est propter rei necessitatem: tamen id breue est, nec vllum ferè sui sensum præbens.

14 ¶ Hoc etiam ipsum & in constitutionibus iam inter imperiales constitutiones relatis, & iure, quod ex his resultat, obseruamus. nam quæ in illis iam cauta erant, ea nec in hoc volumine poni concessimus, nisi ob aliquam interdum circumstantiam similitudinis aliqua causa relicta est.

15 ¶ Contrariam autem aliis legibus legem ex his, quæ in hoc volumine politæ sunt, non facile quis repererit, si modo ad omnes contrarietatis fines animum intendere festinet. sed inest aliquid diuersum, quod ad sumpum alterius generis fortè hanc & illam legis positionem apparere faciet.

16 ¶ Sed & si quid fortè prætermisum est eorum, quæ poni debebant (fortè enim & aliquid tale contigit) propter humanæ imbecillitatem natum multo sanè melius est nostris subditis multis inutilibus liberari (legibus,) dum priuantur fortè paucis quibusdam, quæ videbantur idoneæ, myriadibus propè infinitis desossa & deposita, & nemini fortè mortalium animaduersa.

17 ¶ Hanc enim ob causam tot libris (quos antea scribi oportebat) destitui iudices, facilius ex paucissimis iuris auctoribus & libris ad finem litium perueniebant, & iudicia decidebant vel propter inopiam librorum vel quia non sufficiebant multis laboribus ad inuenienda multa vilia necessaria, & viribus erant impares. In præsentis autem consummatione maximè legum obtinentium congestus est numerus ex libris raris, & qui vixin-

ueniri poterint, & quorum nec nomina nec editissimi quidem in legibus complures, homines nouerunt. Quorum sanè copiam seu (materiam) nobis vberissimam dictus gloriosissimus Tribonianus præbuit, multorum librorum, & qui vix numerari possunt suppeditata multitudine: quibus omnibus perfectè lectis, congesta sunt hæc volumina, sed ex horum multis & variis hi, qui à nobis ad hoc congregati erant, cum nihil inuenissent idoneum aut nouum ab his, quæ iam congregata erant, illationem ex his in hoc opere faciendam optimo animo respuerunt.

18 ¶ Si verò postea aliquid noui controuertetur, quod non apparebit legibus his inscriptum: (multa enim nouare noui natura) sed Imperium Deus propter hoc imposuit hominibus ut emergentia & legis egentia lege definat, & humanæ naturæ incertum repleat, & certis concludat legibus ac regulis. neque hoc nostrum nunc dicimus: sed iam omnium iuris conditorum, qui olim claruerunt, prudentissimus Iulianus hoc ipsum videtur dixisse, qui & ab imperiali auctoritate implorari fieri legum repletionem in emergentibus ambiguitatibus & quæstionibus. sed & diuus Adrianus pie memoræ: quando ea, quæ à prioribus quorundam edita fuerant, breui complexus est libello, adsumpto ad id optimo Iuliano: in oratione quam in commune habuit in seniore Roma hoc ipsum quoque ait: ut, si quid præter id, quod iam ordinatum est, emergerit, conueniens est, eos qui in magistratu sunt, illud conari decidere, & remedium imponere secundum eorum, quæ iam ordinata sunt, consequentiam (imitationem.)

19 ¶ Hæc igitur omnes (dicimus autem vos, magne Senatus & omnes nostræ reipublice homines) cognoscetes, gratiam quidem constituent in Deo, qui nostris temporibus tantum bonum seruauit: vitimini verò nostris legibus nulli earum quæ veteribus libris inscriptæ sunt attendentes: neque ad ea quæ nunc posita sunt, illas comparantes, quia est videantur quædam inuicem non consonare, tamen prius illud & ventilius nobis ut imperfectum displicuit, nunc autem hoc visum est debere obtinere. Nam prohibemus, illis in posterum vii. hæc autem sola obseruari in republica, & obtinere concedimus, & facimus: ita ut qui conatus fuerit ex prioribus libris, & non ex his duobus solis, & constitutionum (libro) à nobis compositis, vel factis, vii quibusdam legibus vel eas in iudiciis legere, vel si quis iudicauerit ex his apud se re: ita eas passus: falsi reus erit & publicorum criminum iudicatus, & pœnæ addictus: quod est non diceremus, vel ex hoc ipso manifestum esset.

20 ¶ Sed & hoc optimum fore iudicauimus, præponere Digestorum volumini & veteres iuris conditores, & illorum volumina, & vnde collectio facta sit legum nunc à nobis congestarum, quod & fieri iussimus: & factum est: & simul ea, quæ de his rebus conscripta sunt, supponi huic diuinae nostræ constitutioni præcepimus: ut omnibus fiat manifestum & quid prioris inexperience simul & incertitudinis esset, & quid à nobis sit aduentum. Legistatores autem legum seu legum interpretes illos congestimus, qui apud omnes probati & recepti erant, & prioribus imperatoribus placuerant, & qui ab his nominari meruerunt. Si enim aliquis nondum veteribus legislatoribus cognitus est: nos & huic interdiximus huius voluminis communicationem. Omnibus sanè his positus vnum ordinem & dignitatem parem dedimus: nulli cuiuspiam maiore, quam ceteris, data prerogatiua. Si enim his quæ ab illis scriptæ sunt omnibus imperialium constitutionum dedimus robur: quid est: quod in his amplius, quodque minus haberi debeat.

21 ¶ Illud

Digestorum.

¶ Illud autem, quod statim, cum hanc compositionem legum congregari mandarem, iussimus: iterum & nunc sancimus illud confirmando: omnibus similiter interdiximus, ne quis audeat hominum, qui sunt nunc, aut in posterum erunt, commentarios scribere harum legum præterquam si velis quis in Græcam linguam hæc transferre, quem etiam volumus sola secundum pedem seu cata potèda nunc opata vii legum interpretatione: & si quid secundum nominatorum paratitorum (ut conueniens est) adscribere voluerint vsum: aliud autem nihil omnino ne tantillum quidem circa ea facere, nec rursus dare seditionis, & dubitationis, aut infinitæ multitudinis, legibus occasione, id, quod ante in antiqui editi factum est ordinatione: ita ut illud breuissimum constitutum, ex differentium commentariorum differentia seu diuersitate in inscriptam extenderetur multitudinem. Si quid enim fortè ambiguum fuerit vsum vel litium certatoribus, vel his, qui rebus iudicandis præstant hoc Imperator interpretabitur rectè. nam hæc facultas illi soli à legibus permittitur. Itaque quisquis ausus fuerit ad hanc nostram legum compositionem commentarium aliquod adicere, aliter atque nostræ huius inscriptionis forma præscribit: is scilicet, quod & ipsi falsi reo legibus futuro, & quod composuerit, eripietur, & modis omnibus corrumperetur.

22 ¶ Eadem pœna imposita & aduersus eos, qui nois (seu signis) quibusdam in scriptura ventur, (quæ signa singlas vocant) & qui per ea conturbare scripturam tentauerint, nec per totam confessionem litterarum numeros, & nomina veterum prudentum & totam legum positionem scripserint. Sciant etiam librorum ita scriptorum comparationes se inutilis fore libri dominis. neque enim damus licentiam talibus libris in iudiciis vsi, & aliquid agere, etiam si contingat librum in ea ipsa parte, quæ recitatur, nullum habere tale signum, (aut notam) sed in alia quacumque sui parte, quamvis semel tantum id admissum sit. Itaque ipse quidem eum librum pro non scripto protul-

habebit. is autem, qui eum scripserit, & ignorans emptori dederit, duplum solum eius æstimatione ei qui ita in quantitate damnus passus fuerit, nihilominus insignenda criminali pœna. Hoc etiam & in aliis constitutionibus ea de re positum scriptum est, tam his, quæ Latina processerunt voce, quam ea, quæ Græcorum linguarum quidem ad legum professores rescriptum. 23 ¶ Hæc igitur volumina (Institutorum, & Digestorum dicimus) ex fine tertij nostri felicissimi consularis suum robur obtinere sancimus, id ex ante tertium Kalendarum Ianuariarum præsentis duodecimæ indictionis, in omne æuum valitura, & vna cum imperialibus constitutionibus vigorem. & locum habitura tana in his, quæ postea emerferint, quàm in his quæ in iudiciis adhuc pendens, nec dum amicalibus tradita sunt transactionibus, quodcumque enim hæc esse vel iudicatum, vel transactum est, retradari non sustinemus. Quem quidem consularum tertium nobis nominatissimum dedit Deus: quando & sub ipso pax cum Persis confirmata est, & hoc tantum legum voluminem repositum est, quod à nemine maiorum vquam excogitatum fuit, atque ad hæc tertia pars mundi (dicimus autem totam Libyam) nostris adiuncta est scriptis: omnia hæc à summo Deo & fate re nostro IESV CHRISTO dona tertio nostro consulari indulta. 24 ¶ Omnes itaque laudatissimi nostræ reipublice magistratus diuinam hanc nostram suscipientes constitutionem ut vtiatur prædictis nostris legibus, vnusquisque in suo procurabit iudicio. Proponet autem eam in maxima & regia hac vrbe & eius gloriosissimus præfectus. Curæ autem erit excellentiss. & laudatissimo nostro magistro, & gloriosissimis atque beatissimis præfectis sacrorum nostrorum Prætoriorum, tam his quæ ad Solem orientem: quàm his, quæ in Illyride, necnon his etiam quæ in Libya sunt: per sua edita his, qui sub ipsis ordinati sunt, ista facere manifestam, ad omnium nostrorum subditorum inexcusabilem notitiam. Data xvi. Kalendas Ianuaris Domino nostro Iuliano perpetuo Augusto 111. Consule.

ΕΞ ΟΣΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΥΜ
 ΑΥΤΩΝ ΓΥΜΝΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ ΣΥΚΚΕΙΛΑΤΟ ΠΑΡΟΝ ΤΩ ΔΙΓΕΣΩΝ
 ΗΘΙ ΤΕ ΠΑΝΔΕΚΤΩ ΤΕ ΕΥΣΕΒΕΣΑΤΕ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΙΒΣΙ-
 ΝΙΑΝΣ ΣΩΤΑΓΜΑ. id est,

EX QUOT ANTIQVIS AVTORIBVS ET
 libris ab his factis compositum est presens Digestorum seu
 Pandectarum piissimi Imperatoris oris.

Ιουλιανού
 Digestion βιβλία ενεννηκοντα
 Ad Municipium βιβλία εξ
 Ad Vitellium βιβλία πινυαρε
 De ambiguitibus βιβλιον εν
 Papinianu
 Quæstio non βιβλία τριακονταεπτα
 Responson βιβλία δεκαεννεα
 Definition βιβλία δυο
 De adulteriis βιβλία δυο
 De adulteriis βιβλιον εν
 Ασυνόρισκος βιβλιον εν
 Quintu Muciu Scauolu
 Ορων βιβλιον εν
 Αφελου
 Digestion βιβλία τεσσαρεκοντα
 Sabinu
 Iuriscivilion βιβλία τρια
 Περγουλου
 Επιστολων βιβλία οκτω
 Πειθανων βιβλία οκτω
 Iosterionum βιβλία δεκα
 Νεραπου
 Regulation βιβλία δεκαπεντε
 Μεμβραων βιβλία επτα
 Responson βιβλία τρια
 * Iavoienu
 Ex cassio βιβλία δεκαπεντε
 Epistolon βιβλία δεκατεσσαρε
 Ad Plantium βιβλία πεντε
 Celsu
 Digestion βιβλία διακοντα εννεα
 Πομπωνιου
 Ad Quintum Muciam Iestionum βι-
 βλία τριακοντα εννεα
 Ad Sabinum βιβλία τριακοντα πινυτε
 Επιστολων βιβλία εικοσι
 Variarum Iestionum βιβλία δεκαπεντε
 Ad Plautium βιβλία επτα
 Fideicommission βιβλία πινυτε
 Senatusconsultum βιβλία πινυτε

Regularion βιβλιον εν
 Ελχειδιου βιβλία δυο
 Βαλεντος
 Fideicommission βιβλία επτα
 Μαρκιανου
 Fideicommission βιβλία δεκαεξ
 Publicon βιβλία πινυαρε
 Μαυριμανου
 Ad leges βιβλία εξ
 Τερεντου Κληαφουτος
 Ad leges βιβλία εικοσι
 Αφελμανου
 Quæstionon βιβλία εννεα
 Μαρκιανου
 Digestion βιβλία τριακοντα εν
 Ad leges βιβλία εξ
 Responson βιβλιον εν
 Κερβιδιου Συμφουλου
 Digestion βιβλία τεσσαρεκοντα
 Quæstionum βιβλία εικοσι
 Responson βιβλία εξ
 Regularion βιβλία πινυαρε
 De quæstione familia βιβλιον εν
 Quæstionu publice τι ατατατι βιβλιον εν
 Αφρεππου
 Instituton βιβλία δεκα δυο
 Τμου
 Ad edictum provinciale βιβλία λοβ
 Ad leges βιβλία δεκαπεντε
 Ad edictum vrbicum τι μοναυριανου
 βιβλία δεκα
 Aureon βιβλία επτα
 Δοδεκαδελτου βιβλία εξ
 Instituton βιβλία πινυαρε
 De Verborum obligationibus βιβλία γ
 De manumissionibus βιβλία τρια
 Fideicommission βιβλία δυο
 De casibus βιβλιον εν
 Regularion βιβλιον εν
 Notalicion βιβλιον εν
 Τποδηματων βιβλιον εν

Βιτουλειου
 Stipulatio non βιβλία δεκαεννεα
 Actionon βιβλία δεκα
 De officio procofulis βιβλία πινυαρε
 De pœnis paganorum βιβλιον εν
 Publicon βιβλία τρια
 De interdicitis βιβλία εξ
 Τετυμλιανου
 Quæstionon βιβλία οκτω
 De callrensi peculio βιβλιον εν
 Ιβςκ
 Constitutionon βιβλία εικοσι
 Ουλιανου
 Ad edictum βιβλία ογδοηκοντα τρια
 Ad Sabinum βιβλία πινυαρεκοντα εν
 Ad leges βιβλία εικοσι
 Disputationon βιβλία δεκα
 Protribonialion βιβλία δεκα
 De officio proconsulis βιβλία δεκα
 Παυλου βιβλία δεκα
 Regularion βιβλία επτα
 Fideicommission βιβλία εξ
 Opinionon βιβλία εξ
 De adulteriis βιβλία πινυτε
 De appellationibus βιβλία πινυαρε
 De officio consulis βιβλία τρια
 Instituton βιβλία δυο
 Regularion βιβλιον εν
 De censibus βιβλία εξ
 Responson βιβλία δυο
 Τε αυτε μινυβιβλια
 De sponsalibus
 De officio præfecti vrbi
 De officio præfecti vigilum
 De officio curatoris reipublicæ
 De officio prætoris tutelaris
 De officio quæstoris
 Παυλι
 Ad edictum βιβλία ογδοηκοντα
 Quæstionon βιβλία εικοσι εξ
 Responson βιβλία εικοσι τρια
 Breuion βιβλία εικοσι τρια
 Ad Plautium βιβλία δεκα οκτω
 Ad Sabinum βιβλία δεκα εξ
 Ad leges βιβλία δεκα
 Regularion βιβλία επτα
 Regularion βιβλία εν
 Sentention η τι facton βιβλία εξ
 Sentention βιβλία πινυτε

Ad Vitellium βιβλία πινυαρε
 Ad Neratium βιβλία πινυαρε
 Fideicommission βιβλία τρια
 Decretion βιβλία τρια
 De adulteriis βιβλία τρια
 Manualium βιβλία τρια
 Instituton βιβλία δυο
 De officio proconsulis βιβλία δυο
 Ad legem Aeliam Sentiam βιβλία γ
 Ad legem Iuliam βιβλία δυο
 De iure fisci βιβλία δυο
 Regularion βιβλιον εν
 De censibus βιβλία δυο
 Τε αυτε μινυβιβλια
 De pœnis paganorum
 De pœnis militum
 De pœnis omnium legum
 De usuris
 De gradibus & adfinibus
 De iure codicillorum
 De excusationibus tutelarum
 Ad regulam Caronianam
 Ad senatusconsultum Orfitianum
 Ad senatusconsultum Tertyllianu
 Ad senatusconsultum Silanianum
 Ad senatusconsultum Velleianum
 Ad senatusconsultum Libonianum
 seu Claudianum
 De officio præfecti vigilum
 De officio præfecti vrbi
 De officio prætoris tutelaris
 De extraordinariis criminibus
 Τποθημα
 Ad municipalem
 De publicis iudiciis
 De inofficioso testamento
 De septemviralibus iudiciis
 De iure singulari
 De secundis tabulis
 Ad orationem diui Scueri
 Ad orationem diui Marci
 Ad legem Velleciam
 Ad legem Cinciam
 Ad legem Falcidiam
 De tacito fideicommissio
 De portionibus quæ liberis dam-
 natorum conceduntur
 De iuris & facti ignorantia
 De adulteriis

De instructo & instrumento
 De appellationibus
 De iure libellorum
 De testamentis
 De iure patronatus
 De iure patronatus quod ex lege
 Julia & Papia venit
 De actionibus
 De concurrentibus actionibus
 De intercessionibus feminarum
 De donationibus inter virum &
 uxorem
 De legibus
 De legitimis hereditatibus
 De libertatibus dandis
 De senatusconsultis
 Tryphoninu
 Disputationum βιβλία εικοσιεν
 Καμισοφρατι
 De cognitionibus βιβλία δε
 Edictum monitorion βιβλία δε
 De iure fisci βιβλία πιντε
 Instituton βιβλία βια
 Questionon βιβλία δυο
 Μεταδρου
 Militarion βιβλία πιντε
 Μαριανου
 Instituton βιβλία δεκα δε
 Regularion βιβλία πιντε
 De appellationibus βιβλία δυο
 Publicon βιβλία δυο
 Του αυτου μονοβιβλια
 De delatoribus μονοβιβλια
 Υποδικηριας μονοβιβλια
 Ad senatusconsultum Turpilianu
 μονοβιβλια
 Γαλα Ακυλα
 Responsa

Μοδισιων
 Responson βιβλια δεκα εννα
 Πανδαιτου βιβλια δεκα δυο
 Regularion βιβλια δεκα
 Differention βιβλια εννην
 Excusationum βιβλια δε
 De pœnis βιβλια πιντε
 Του αυτου μονοβιβλια
 De prescriptionibus
 De inofficioso testamento
 De manumissionibus
 De legatis & fideicommissis
 De testamentis
 De eurementibus
 De enucleatis casibus
 De differentia dotis
 De ritu nuptiarum
 Ταρποντιου Πατριου
 Militarion βιβλια πιντε
 Μακεδου
 Militarion βιβλία δυο
 Publicon βιβλία δυο
 De officio presidis βιβλία δυο
 Εικοσεν βιβλια δυο
 De appellationibus βιβλία δυο
 Αρχαδου
 De testibus βιβλια εν
 De officio presidi pretorio βιβ
 λια εν
 De muneribus civilibus βιβλια εν
 Ραφίου
 Regularion βιβλια δεκα δυο
 Αυτου ητοι Φαροου Ανδριανου
 Μεροσ διαιτου βιβλια πιντε
 Μαξιμου
 Ad legem Falcidiam
 Ηρμογενιαιου
 Επτομων βιβλια δε
 Εκαυσι στιχολο

INDEX

INDEX SCRIPTORVM A VETERIBVS
 IVRECONSULTIS EDITORVM, IVX-
 ta librorum materias compositus ordine Al-
 phabetico à IOH. HENN. I. V. D. huic e-
 ditioni additus, in quo libri pru-
 dentum secundum diuersas
 materias collecti re-
 censentur:

ACTIONES.
 CTIONES primus scri-
 psit Appius Claudius.
 Venuleius Saturninus lib.
 10. A. A. A. A.
 Iulius Paulus lib.
 1. Benedictorum librum pri-
 mus scripsit Cassellius.

AD CONTRACTVS.
 Venuleius Saturninus stipulationum lib. 19
 T. Caius ad hypothecariam formulam lib. 1
 I. Paulus ad eandem lib. 1. & A. Elius Marc. lib. 1
 T. Caius de verborum obligationibus lib. 4

**CONSTITVTIONVM ET
 decretorum.**
 P. Apyrius Iustus constit. lib. 20
 Iulius Paulus decretorum lib. 6

AD CERTOS.
 S. Aluius Iulian. ad Minutium Natalem lib. 6
 S. Ad Vrsicium Feroecem lib. 4
 Iuolenus ad Plautium lib. 5
 S. Pomponius ad Q. Mutium lectionum lib. 15
 Ad Sabinum lib. 35
 Ad Plautium lib. 7
 Dom. Vlpianus ad Sabinum lib. 18
 Ad Sabinum lib. 16
 Iulius Paulus ad Plautium lib. 18
 Seruius ad Brutum
 Idem ad Neratium lib. 2
 Ad Vitellium Sabinum lib. 4

DIGESTORVM LIB.
 S. Aluius Iulianus scripsit Digestorum lib. 99
 S. Alfenus Varus lib. 49
 P. Iubentius Celsus lib. 39
 Vlpus Marcellus
 Cerebidius Sezuola lib. 40
 Ausidius Namusa 2. Auditorum
 Sulpicij omnes libros digessit in 150. lib. 1. 2. 3. de
 orig. iud.

DISPUTATIONVM.
 D. Vlpianus lib. 19
 Claudius Tryphoninus lib. 21

AD EDICTVM.
 T. Caius ad edictum provinciale lib. 32
 Idem ad edictum publicum, qui haberi potue-
 runt, lib. 10
 Domitius Vlpianus ad edictum lib. 25
 Iul. Paul. ad edictum lib. 20
 Idem breuis Edicti lib. 23
 Callistratus Edicti monitorij lib. 6
 P. Furius Antiquus partis edicti lib. 5
 Saturnianus
 O. Silius
 S. C. Iulius

IN EPITOMEN REDACTI.
 A. Iuleni Vari Digestorum 40. libri, in Epitomen
 redacti, per Paulum.
 Posteriorum lib. 10. Labeonis, Epitomen fecit Iabo-
 lenus.
 Βατιτομαζου Iuris Hermogenia lib. 6

EPISTOLARVM.
 P. Roclus e. πιντε δεκα εν
 Iabolenus lib. 14
 Sex. Pomponius lib. 20

AD EDICTVM CVRYLIVM.
 T. Caius lib. 2
 D. Vlpianus lib. 2
 Iulius Paulus lib. 2

FISCALIA.
 I. V. Paul. de iure fisci lib. 7
 Callistratus de iure fisci lib. 4

INSTITVTIONVM.
 F. Laurentius lib. 10
 F. Tit. Caius lib. 3. Exiant ex illis duo.
 Domitius Vlpianus lib. 2
 Iulius Paulus lib. 2
 Callistratus lib. 2
 A. Elius Marcellus lib. 26

DE INTERDICTIS.
 V. Venuleius Saturninus lib. 6
 Hadrianus 2

IVDICIALIA.
 D. Vlpianus omnium Tribunalium libros 10
 Callistratus de cognitionibus lib. 6
 Aurelius Arcadius Charisius de Testibus lib. 4
 De appellationibus Vlpia. lib. 4
 Iul. Paul. lib. 1. A. Elius Marcellus lib. 4
 A. Silius Macer lib. 1
 De centumviralibus iudiciis Iul. Paul. lib. 1

IVRIS CIVILIS.
 S. Abini Iuris Civilis lib. 4
 S. Aemilij Papiniani αστυνομικων
 Hermogeniani επιτομων Iuris lib. 6
 Quinti Mutij lib. 18

LECTIONVM.
 S. Pomponius ad Q. Mutium lectionum lib. 15
 S. Variarum lectionum lib. 15
 Iulius Paulus de variis lectionibus lib. 1
 Iaboleni ex Cassio lib. 15

AD LEGES.
 I. V. M. Mauricianus lib. 6. De legibus. Terentius
 Clemens lib. 24
 Volusius Matianus ad L. Rhodiam lib. 1
 Vlpus Marcelli ad leges lib. 6
 T. Caij lib. 15. & A. Silius lib. 6. alij lib. 15.
 ut in catalogo pandectis praefixo, videre li-
 cet.

Index

Domitius Ulpianus lib. 20
Iulianus Paul. lib. 10. & idem ad I. Iuliam lib. 2
Ad L. Eliam Sentiam lib. 1
Ad regulam Cetonianam. 1
Ad L. Velleiam. 1
Ad L. Cinciam. 1
Ad L. Falcidiam r. In eandem Maximus lib. 1
De legibus lib. 1
Amylius Macer et xoo r. huc ad legem vicestimam hereditatum lib. 1
Sexti Alij tripartita. 1

MEMBRANARVM.

Neratius Priscus lib. 7

MISCELLANEORVM.

Artrorum siue rerum quodidinarum Caius lib. 7
De enucleatis casibus, Herenn. lib. 1
De ambiguitatibus, Iulianus 1
De d. ar. lib. 8. & posteriorum Antistij Labeonis. 1
O. par. Q. Mutij Scenolæ lib. 1
De differentiis Heren. lib. 9
Definitionum Papinij lib. 2
De verborum, quæ ad ius pertinent, significatione, Aelius Gallus. 1
Castellij liber Benefactorum. 1
De scriptis Sex. Pom. lib. 1
Manualium Iulij Paulus lib. 3

NOTÆ IVRECONSULTORVM.
Notas scripserunt Pal. in Sal. Iulianum, in responsa & quaestiones Papiniani in libro x. et d. r. Labeonis, in Cerb. Sczuola. Item, Marcellus in Iulianum, Ulpia. in quaestiones Papiniani, Mar-
Trianus in Ulpium Marcellum, Claudius, Tripho-
nius in Sczuola, & Seruius Sulpitius in Q. Mu-
tium Sczuola.

DE OFFICIIS.

De officio proconsulis Vaulcius lib. 4
Iulius Paulus lib. 3
Consulis, Ulpianus lib. 3
Præfeti vrbis Vlp. lib. 1. Paul. 1
Curatoris Reip. Vlp. lib. 1
Prætoris tutelaris Vlp. r. Paul. 1
Quæstoris, Vlp. 1
Consularium, Vlp. 1
Assessorum, Iul. Paul. 1
Præfidis, Aemil. Macer, lib. 1
Præfeti prætorio, Aurelius Arcad. Charisius 1

AD ORATIONES.

Ulpianus Paulus ad orationem Diui Severi.
Idem ad orationem Diui Marci & Commodi.

PUBLICORVM.

Volusius Martianus lib. 14
Venuleius Saturninus lib. 3
Vlp. lib. 5. Paul. lib. 3. & iterum lib. 1
Cerb. Sczuola de quaestione familie. 1
L. Paulus de extraordinariis criminalibus lib. 1

DE PUBLICIS IUDICIIS POENA-

libus & criminalibus.
Aelius Martianus de publicis iudiciis lib. 2
Aemil. Macer, de iisdem lib. 2
De poenis omnium legum, Iul. Paul. lib. 1
Item de poenis militum, lib. 1
De poenis paganorum r. de iisdem Venuleius Saturninus lib. 2
De poenis lib. 4. Herenn. Modest. 1
Aelius Martian. de delatoribus lib. 1
De adulteriis Aemil. Pap. lib. 1

PANDECTARVM.

Domitij Ulpiani et d. r. huc 70
Hergennij Modestini 74 r. d. r. huc 72

QUESTIONVM.

Amylius Papius lib. 9
Africanus lib. 9
Cerbidius Sczuola lib. 20. & idem Quaestionum pu-
blice tractatarum. 1
Iulius Paulus lib. 26
Callistratus lib. 3
Terullianus lib. 7

REGVLARVM.

Neratius Priscus lib. 1
S. Pomponius lib. 1
Cerbidius Sczuola lib. 1
D. Vlp. lib. 8. & rursus lib. 1
Iul. Paul. lib. 7. Extant lib. 1
Regularum iterum lib. 1
Regularum tertio lib. 1
Aelius Martianus lib. 5
Herenn. Modestinus lib. 10
Licinius Rufinus lib. 22
T. Caius lib. 1

RESPONSORVM.

Amylius Papius lib. 10
Neratius Priscus 1
Ulpianus Marcellus lib. 1
Cerbidius Sczuola lib. 6
D. Ulpianus lib. 3
Iulius Paulus lib. 23
Iulius Aquila lib. 1
Herenn. Modestinus. 19
Papyrius Fronto lib. 4

SENTENTIARVM ET

opinionum.
Ulpianus opinionum lib. 6
Iul. Paulus sententiarum seu factorum lib. 6
Sententiarum receptorum lib. 3

AD SENATVS CON.

Extus Pomponius Senatusconsultorum lib. 5
Iulius Paulus ad S. C. Silapianum & Claudianum lib. 1
Idem ad S. C. Velleianum lib. 1
Ad Tertull. r. ad S. C. Libonianum r. ad Orphicia-
num 1
De Senatusconsultis lib. 1
Aelius Martianus ad S. C. Turpillianum 1

TRACTATVS CERTARVM

matarum.
Fideicommissorum, sex. Pompon. lib. 5. Aburnius
Valens 7. Volusius Martianus 10
T. Caius 3. Vlp. lib. 6. Paulus 3. De legatis & fidei-
commiss. Heren. lib. 1. De tacito fideicommiss.
Paulus lib. 1
De Testamentis, Paulus lib. 1
Herenn. lib. 1
De iure codicillorum, Paul. lib. 1
De inofficioso Testamento Iulius Paul. lib. 1.
Heren. lib. 1
De legitimis hereditatibus, Paulus lib. 1
De secundis tabulis, Paul. lib. 1
De libertatibus dandis, Paulus lib. 1
De manumissionibus, lib. 3. ad Heren. 1
De iure patronatus, Paul. lib. 1. & idem de iure patro-
natus quod ex L. Julia & Papia venit, lib. 1
De operis libertorum Paul. lib. 1
De assignat. libertorum, Paulus lib. 1
De iure singulari, Paulus lib. 1
De re militari, Arrius Menander lib. 4
Tarantius Paternus lib. 4
Amylius Macer lib. 1
Dotalium, Caius lib. 1. De differentia dotis, Heren.
lib. 1
Excusationum, Mercen. lib. 6

De excu.

Titulorum.

De excusationibus tutelarum, Ulpian. lib. 1. Paulus 1
De sponsalibus, Vlp. lib. 1
De ritu nuptiarum Heren. lib. 1
De donat. inter virum & uxorem, Paul. lib. 1
De intercessionibus foeminarum, Paulus lib. 1
De iuris & facti ignorantia, Paulus lib. 1
De Castrensi peculio, Tertul. lib. 1
De vfuris, Paul. lib. 1
De gradibus & affinitibus lib. 1. Paul. 6
De censibus, Ulpian. 6
Ad municipalem, Paul. 1
De portionibus quæ liberis demptorum concedun-
tur, Paul. 1
De instructo, & instrumento, Paul. 1
De iure libellorum, Paul. 1
De prescriptionibus, Heren. 1
De muneribus ciuilibus, Aurel. Arcad. lib. 1
De potestatibus lib. 7. Gratiani Iunij citatur l. r. ff. de
offic. quaest. 1
De Iurisdictione, Offilius 1
De legibus vicestimæ, Idem 1

**TITULI TOTIVS OMNIUM
DIGESTORVM SEV PANDECTARVM IV-
RIS ENUCLEATI EX OMNI IURE VETERI COLLECTI AV-
TORITATE DOMINI NOSTRI SA-
CRATISSIMI**

Iustiniani Augusti, feliciter incipit liber primus.

De iustitia & iure. 1
De origine iuris, & omnium ma-
gistratum, & successione pru-
dentium. 2
De legibus, senatusque consulti-
& longa consuetudine. 3
De constitutione principum. 4
De statu hominum. 5
De his qui sui vel alieni iuris sunt. 6
De adoptionibus, & emancipationibus, & aliis mo-
dis quibus potestas soluitur. 7
De divisione rerum, & qualitate. 8
De senatibus. 9
De officio consulis. 10
De officio praefecti praetorio. 11
De officio praefecti vrbis. 12
De officio quaestoris. 13
De officio praetorum. 14
De officio praefecti vigilum. 15
De officio proconsulis, & legati. 16
De officio praefecti Augustalis. 17
De officio praefecti. 18
De officio procuratoris Caesaris, vel rationalis. 19
De officio iuridici. 20
De officio eius cui mandata est iurisdictio. 21
De officio adfectorum. 22
Explicitus est liber primus. 23

Incipit liber secundus.
De iurisdictioe. 1
Quod quisque iuris in alterum statuerit, & ut ipse eo-
dem iure utatur. 2
Si quis ius dicenti non obtemperauerit. 3
De in ius vocando. 4
Si quis in ius vocatus non ierit, siue quis eum voca-
uerit quem ex edicto non debuerit. 5
In ius vocati ut eant, aut facti vel cautum dent. 6
Ne quis eum qui in ius vocabitur, vi eximat. 7
Qui fatidare cogantur, vel iurato promittant, vel sue
promissioni committantur. 8
Si ex noxali causa agatur, quemadmodum causatur. 9
De eo per quem factum erit, quo minus quis in iu-
dicio fiat. 10
Si quis cautionibus in iudicio sistendi causa factis
non obtemperabit. 11
De feriis & dilationibus & diuersis temporibus. 12
De edendo. 13
De pactis. 14
De transactionibus. 15
Explicitus est liber secundus.
Incipit liber tertius.

De postulando. 1
De his qui notantur infamia. 2
De procuratoribus & defensoribus. 3
Quod cuiusque vniuersitatis nomine, vel contra
eam agatur. 4
De negotiis gestis. 5
De calumniatoribus. 6
Explicitus est liber tertius.
Incipit liber quartus.
De in integrum restitutionibus. 1
Quod metus causa gestum erit. 2
Ee dolo malo. 3
De minoribus viginti quinque annis. 4
De capite minutis. 5
De quibus causis maiores viginti quinque annis in
integrum restituantur. 6
De alienatione iudicij mutandi causa facta. 7
De receptis qui arbitrium receperint, ut sententiam
dicant. 8
Nautae, cauponae, stabularij ut recepta restituant. 9
Explicitus est liber quartus feliciter.

Incipit liber quintus.
De iudiciis, ubi quisque agere vel conueniri debeat. 1
De inofficioso testamento. 2
De hereditatis petitione. 3
Si pars hereditatis petatur. 4
De possessoria hereditatis petitione. 5
De fideicommissaria hereditatis petitione. 6
*Explicitus est ordinis Digestorum liber quintus
de iudiciis liber primus.*

*Incipit ex ordine sextus: de iudi-
cis secundus.*
De rei vindicatione. 1
De Publiciana in rem actione. 2
Si ager vectigalis, i. emphyteuticarius petatur. 3
*Explicitus est ordinis Digestorum liber sextus: de iudiciis
liber secundus.*

*Incipit ex ordine liber septimus: de iudi-
cis liber tertius.*
De usufructu, & quemadmodum (*quis*) utatur
fructu. 1
De usufructu ad crescendo. 2
Quando dies legati usufructus cedat. 3
Quibus modis usufructus vel usus amittitur. 4
De usufructu earum rerum quae usu consumuntur,
vel minuantur. 5
Si usufructus

Titulorum.

De usufructu petetur, vel ad alium pertinere ne-
getur. 6
De operis seruatorum. 7
De usu & habitatione. 8
De usufructuario quemadmodum caueat. 9
*Explicitus est ordinis Digestorum liber septimus:
de iudiciis liber tertius.*

*Incipit ex ordine liber octauus: de iudiciis
liber quartus.*
De seruitutibus. 1
De seruitutibus praediorum vrbanoarum. 2
De seruitutibus praediorum rusticorum. 3
Communia praediorum tam vrbanoarum quam ru-
sticorum. 4
Si seruitus vindicetur, vel ad alium pertinere ne-
getur. 5
Quemadmodum seruitutes amittantur. 6
*Explicitus est ordinis Digestorum liber octauus: de
iudiciis liber quartus.*

*Incipit ex ordine liber nonus: de iudiciis
liber quintus.*
Si quadrupes pauperiem fecisse dicatur. 1
Ad legem Aquilianam. 2
De his qui effuderint vel deiecerint. 3
De noxalibus actionibus. 4
*Explicitus est ordinis Digestorum liber nonus: de
iudiciis liber quintus.*

*Incipit ex ordine liber decimus: de iudiciis
liber sextus.*
Finium regundorum. 1
Familiae hereticundae. 2
Communi diuidendo. 3
Ad exhibendum. 4
*Explicitus est ordinis Digestorum liber decimus: de
iudiciis liber sextus.*

*Incipit ex ordine liber undecimus: de iudiciis
liber septimus.*
De interrogationibus in iure faciendis, & de inter-
rogatoriis actionibus. 1
De quibus rebus ad eundem iudicem, eatur. 2
De seruo corrupto. 3
De fugitiuis. 4
De aleatoribus. 5
Si mensor falsum modum dixerit. 6
De religiosis, & sumptibus funerum, & ut funus
ducere liceat. 7
De mortuo inferendo, & sepulchro inaedificando. 8
*Explicitus est ordinis Digestorum liber undeci-
mus: de iudiciis liber septimus
feliciter.*

*Incipit de rebus creditis si certum petetur liber primus:
ex ordine Digestorum seu Pan-
dectarum duodecimus.*
De rebus creditis si certum petetur, & de conditio-
ne. 1
De iure iurando siue voluntario, siue necessario, si-
ue iudiciali. 2
De in litem iurando. 3
De condictione causa data, causa non secuta. 4
De condictione ob turpem vel iniustam causam. 5
De condictione indebiti. 6
De condictione sine causa. 7
*Explicitus est ordinis Digestorum liber duodecimus:
de rebus creditis liber primus.*

*Incipit ex ordine liber tertius: de rebus
sextus: de rebus creditis.*
De condictione furtiua. 1
De condictione ex lege. 2
De condictione triticaria. 3
De eo quod certum dari oportet. 4

De pecunia constituta. 5
Commodati vel contra. 6
De pignoratitia actione vel contra. 7
*Explicitus est liber ex ordine tertius: de rebus
creditis liber secundus.*

Incipit ex ordine quartus: de rebus creditis.
De exercitoria actione. 1
De lege Rhodia de iactu. 2
De infortioria actione. 3
De tributoria actione. 4
Quod cum eo qui in aliena potestate est, negotium
gestum esse dicatur. 5
De senatusconsulto Macedoniano. 6
*Explicitus est liber ex ordine quartus: de rebus
creditis.*

*Incipit liber ex ordine quintus: de rebus
creditis.*
De peculio. 1
Quando de peculio actio annalis est. 2
De in rem verso. 3
Quod iustus. 4
*Explicitus est liber ex ordine quintus: de rebus
creditis.*

*Incipit liber ex ordine sextus: de rebus
creditis liber quintus.*
Ad senatusconsultum Velleianum. 1
De compensationibus. 2
Depositum vel contra. 3
*Explicitus est ordinis liber sextus: de rebus
creditis.*

*Incipit ex ordine septimus: de rebus creditis
liber sextus.*
Mandatum vel contra. 1
Pro socio. 2
*Explicitus est ordinis liber septimus: de rebus
creditis.*

*Incipit liber ex ordine Digestorum octauus: de rebus
creditis liber septimus.*
De contrahenda emptione, & de pactis inter em-
ptorem & venditorem compositis, & quae res ven-
diti non possunt. 1
De in diem addictione. 2
De lege commissoria. 3
De hereditate vel actione vendita. 4
De rescindenda venditione, & quando licet ab em-
ptione discedere. 5
De periculo & commodo rei venditae. 6
De seruis exportandis, vel si ita mancipium ven-
deat, ut manumittatur vel contra. 7

*Incipit ex ordine Digestorum nonus: de rebus
creditis liber octauus.*
De actionibus emptoriae & venditae. 1
Locati conducti. 2
De aestimatoria actione. 3
De rerum permutatione. 4
De praescriptis verbis, & in factum actionibus. 5
*Explicitus est ordinis Digestorum liber nonus: de rebus
creditis liber octauus.*

*Incipit ex ordine Digestorum decimus: de rebus
creditis liber nonus.*
De pignoribus & hypothecis, & qualiter ea con-
trahantur, & de pactis eorum. 1
In quibus causis tacite contrahitur pignus vel hy-
potheca. 2

Index

Quae res pignori vel hypothecae dant obligari non possunt 3
De tutoribus & curatoribus datis à qui. ius dandi habent, & qui, & in quibus causis specialiter dari possunt 4
Qui petant tutores vel curatores, & ubi petatur 5
De admittatione & periculo tutorum & curatorum qui gesserunt, vel non: & de agentibus vel conveniendis uno vel pluribus 7
De auctoritate & consensu tutorum & curatorum 8
Quando ex facto tutoris vel curatoris minores agere vel conveniri possunt 9
De suspectis tutoribus & curatoribus 10
De confirmando tutore vel curatore 3
De legitimis tutoribus 4
De tutoribus & curatoribus datis à qui. ius dandi habent, & qui, & in quibus causis specialiter dari possunt 4
Qui petant tutores vel curatores, & ubi petatur 5
De admittatione & periculo tutorum & curatorum qui gesserunt, vel non: & de agentibus vel conveniendis uno vel pluribus 7
De auctoritate & consensu tutorum & curatorum 8
Quando ex facto tutoris vel curatoris minores agere vel conveniri possunt 9
De suspectis tutoribus & curatoribus 10
Explicitus est ex ordine liber vicensimus sextus: singularium liber septimus.
Incipit ex ordine liber vicensimus septimus: singularium liber octavus.
Qui testamenta facere possunt, & quemadmodum testamentum fiant. 1
De liberis & posthumis heredibus instituendis, vel exheredandis vel praeiuris 2
De iniuncto, rupto, irrito facto testamento 3
De his quae in testamento delentur, inducuntur, vel inscribuntur 4
De heredibus instituendis 5
De vulgari & pupillari substitutione 6
De conditionibus institutionum 7
De iure deliberandi 8
Explicitus liber ex ordine vicensimus octavus: singularium liber nonus.
Incipit ex ordine liber vicensimus nonus: singularium liber decimus.
De testamento militis 1
De acquirenda vel amittenda hereditate 2
Testamenta quemadmodum aperiantur, inspiciantur, & describantur 3
Si quis omissa causa testamenti, ab intestato, vel alio modo possideat hereditatem 4
De senatusconsulto Sillaniano, & Claudiano, quorum testamenta ne aperiantur 5
Si quis aliquid testari prohibuerit, vel coegerit: de iure codicillorum 7
Incipit liber vicensimus nonus: singularium liber decimus.
De legatis & fideicommissis 1
Incipit liber secundus de legatis & fideicommissis: ordinis vicensimus primus.
De legatis & fideicommissis 1

De usufructu, & habitatione, & operis per legatum vel fideicommissum datis 1
De servitute legata 3
De dote praelegata 4
De optione vel electione legata 5
De tritico, vino, vel oleo legato 6
De introito, vel instrumento legato 7
De peculio legato 8
De penu legata 9
De iuppellestile legata 10
Incipit ex ordine Digestorum liber vicensimus quartus.
De alimentis vel ci Variis legatis 1
De auro, argento, mundo, ornamentis, & vnguentis, vestibus, vestimentis, & status legatis 2
De liberatione legata 3
De adimendis vel transferendis legatis 4
De rebus dubiis 5
De his quae poenae causa relinquuntur 6
De regula Caenotiana 7
De his quae pro non scripto habentur 8
De his quae ut indignis auferuntur 9
Incipit ex ordine liber vicensimus quintus.
De conditionibus & demonstrationibus, & causis, & modis eorum quae in testamento scribuntur 1
Ad legem Falcidiam 2
Si quis plus quam per legem Falcidiam hereditatem esse dicatur 3
Incipit ex ordine liber vicensimus sextus.
Ad senatusconsultum Trebellianum & Pegasianum 1
Quando dies legatorum vel fideicommissorum cedat 2
Ut legatorum seu fideicommissorum servandorum causa caveatur 3
Ut in possessionem legatorum vel fideicommissorum causa esse liceat 4
Explicitus de legatis & fideicommissis liber septimus: ex ordine vicensimus sextus.
Incipit de honorum possessionibus liber primus: ex ordine vicensimus septimus.
De bonorum possessionibus 1
Si tabulae testamenti extabunt 2
De bonorum possessione furioso, infanti, muto, surdo, caeco competenti 3
De bonorum possessione contra tabulas 4
De legatis praestandis contra tabulas bonorum possessione petita 5
De collatione bonorum 9
De collatione dotis 7
De coniungendis cum emancipato liberis eius 8
De Bentre in possessionem mittendo, & curatore eius 9
De Carboniano edicto 10
De bonorum possessione secundum tabulas 11
Si à parente quis manumissus sit 12
De bonorum possessione ex testamento militis 13
De iure patronatus 14
De obsequiis parentibus & patronis praestandis 15
Explicitus ex ordine Digestorum vicensimus septimus.
Incipit liber vicensimus octavus de bonorum possessionibus: ordinis vicensimus primus.
De operis libertorum 1
De bonis liberti 2
De libertis municipium & aliarum universitatum 3

Titulorum

De assignandis liberis 4
Si quid in fraudem patroni factum sit 5
Si tabulae testamenti nullae extabunt, vnde liberi 6
Vnde legitimi 7
Vnde cognati 8
De successorio edicto 9
De gradibus & adinibus & nominibus eorum 10
Vnde vir & vxor 11
De veteranorum & militum successione 12
Quibus non competit bonorum possessio 13
Ut ex legibus senatusve consultis bonorum possessio detur 14
Quis ordo in bonorum possessionibus detur 15
De suis & legitimis heredibus 16
Ad senatusconsultum Tertullianum & Orphitianum 17
Explicitus est liber ex ordine Digestorum vicensimus octavus: de bonorum possessionibus secundus.
Incipit ex ordine liber vicensimus nonus.
De operis noni nuntiatione 1
De damno infecto, & proiectionibus, & sugrundis 2
De aqua, & aquae pluviae ardenae 3
De publicanis, & vestigialibus, & commissis 4
De donationibus 5
De mortis causa donationibus 6
Explicitus liber ex ordine Digestorum vicensimus nonus.
Incipit ex ordine liber quadragensimus.
De manumissionibus 1
De manumissionis vindicta 2
De manumissionibus quae servis ad universitatem pertinentibus imponuntur 3
De manumissionis iustamento 4
De fideicommissariis libertatibus 5
De ademptione libertatis 6
De statu liberis 7
Qui sine manumissione ad libertatem perveniunt 8
Qui à quibus manumissi liberi non sunt. Ad legem Aeliam Sentiam 9
De iure auroreorum aulorum 10
De natalibus restituendis 11
De liberali causa 12
Quibus ad libertatem proclamare non liceat 13
Si ingenuus esse dicatur 14
No de statu disinctorum post quinquennium quaturatur 15
De collusionem detegenda 16
Explicitus liber ex ordine vicensimus quadragensimus.
Incipit ex ordine liber quadragensimus primus.
De acquirendo rerum dominio 1
De acquirenda vel amittenda possessione 2
De usurpationibus seu usucapionibus 3
Pro emptore 4
Pro herede & pro possessore 5
Pro donato 6
Pro derelicto 7
Pro legato 8
Pro dote 9
Pro suo 10
Communia de accessionibus possessionum 11
Explicitus liber ex ordine vicensimus quadragensimus primus.
Incipit ex ordine liber quadragensimus secundus.
De re iudicata & de effectibus sententiarum, & de interlocutionibus 1
De confessis 2
De cessione bonorum 3
Quibus ex causis in possessionem eatur 4
De rebus auctoritate iudicis possidendis seu vendundis 5
De separationibus 6
De curatore bonis dando 7
Quae in fraudem creatorum facta sunt, ut restituatur 8
Explicitus liber ex ordine vicensimus quadragensimus secundus.

De usufructu, & habitatione, & operis per legatum vel fideicommissum datis 1
De servitute legata 3
De dote praelegata 4
De optione vel electione legata 5
De tritico, vino, vel oleo legato 6
De introito, vel instrumento legato 7
De peculio legato 8
De penu legata 9
De iuppellestile legata 10
Incipit ex ordine Digestorum liber vicensimus quartus.
De alimentis vel ci Variis legatis 1
De auro, argento, mundo, ornamentis, & vnguentis, vestibus, vestimentis, & status legatis 2
De liberatione legata 3
De adimendis vel transferendis legatis 4
De rebus dubiis 5
De his quae poenae causa relinquuntur 6
De regula Caenotiana 7
De his quae pro non scripto habentur 8
De his quae ut indignis auferuntur 9
Incipit ex ordine liber vicensimus quintus.
De conditionibus & demonstrationibus, & causis, & modis eorum quae in testamento scribuntur 1
Ad legem Falcidiam 2
Si quis plus quam per legem Falcidiam hereditatem esse dicatur 3
Incipit ex ordine liber vicensimus sextus.
Ad senatusconsultum Trebellianum & Pegasianum 1
Quando dies legatorum vel fideicommissorum cedat 2
Ut legatorum seu fideicommissorum servandorum causa caveatur 3
Ut in possessionem legatorum vel fideicommissorum causa esse liceat 4
Explicitus de legatis & fideicommissis liber septimus: ex ordine vicensimus sextus.
Incipit de honorum possessionibus liber primus: ex ordine vicensimus septimus.
De bonorum possessionibus 1
Si tabulae testamenti extabunt 2
De bonorum possessione furioso, infanti, muto, surdo, caeco competenti 3
De bonorum possessione contra tabulas 4
De legatis praestandis contra tabulas bonorum possessione petita 5
De collatione bonorum 9
De collatione dotis 7
De coniungendis cum emancipato liberis eius 8
De Bentre in possessionem mittendo, & curatore eius 9
De Carboniano edicto 10
De bonorum possessione secundum tabulas 11
Si à parente quis manumissus sit 12
De bonorum possessione ex testamento militis 13
De iure patronatus 14
De obsequiis parentibus & patronis praestandis 15
Explicitus ex ordine Digestorum vicensimus septimus.
Incipit liber vicensimus octavus de bonorum possessionibus: ordinis vicensimus primus.
De operis libertorum 1
De bonis liberti 2
De libertis municipium & aliarum universitatum 3

Index

Incipit ex ordine liber quadragensimus tertius.

De interdictis 1
 Quorum bonorum 2
 Quod legatorum 3
 Ne vis fiat ei qui in possessionem missus erit 4
 De talibus exhibendis 5
 Ne quid in loco sacro vel itinere fiat 6
 De locis & itineribus publicis 7
 Ne quid in loco publico vel itinere fiat 8
 De loco publico fruendo 9
 (*De via publica, & si quid in ea factum esse dicatur.* 10
 De Via publica, & itinere publico rescindendo 11
 De fluminibus, ne quid in flumine publico ripave-
 cius fiat quo peius navigetur 12
 Ne quid in flumine publico fiat, quo aliter aqua
 fluat, atque ut prioreestate fluxit 13
 Ut in flumine publico navigare liceat 14
 De ripa munienda 15
 De vi, & de vi armata 16
 Vti possidetis 17
 De superficibus 18
 De itinere actuque privato 19
 De aqua cottidiana & aestiva 20
 De rivis 21
 De fonte 22
 De cloacis 23
 Quod vi aut clam 24
 De remissionibus 25
 De precario 26
 De arboribus cadendis 27
 De gladiis legenda 28
 De homine libero exhibendo 29
 De liberis exhibendis, item ducendis 30
 Vtrubi 31
 De migrando 32
 De Salsiano interdicto 33
*Explicitus est liber ex ordine Digestorum quadra-
 gensimus tertius.*

Incipit ex ordine liber quadragensimus quartus.

De exceptionibus, prescriptionibus, & praejudi-
 ciiis 1
 De exceptione rei iudicatae 2
 De diversis temporibus, prescriptionibus, & de ac-
 cessionibus possessionum 3
 De dolo malo, & metus exceptione 4
 Quarum rerum actio non datur 5
 De litigiosis 6
 De obligationibus & actionibus 7
*Explicitus est liber ex ordine Digestorum quadra-
 gensimus quartus.*

Incipit ex ordine liber quadragensimus quintus.

De verborum obligationibus 1
 De duobus reis constituendis 2
 De stipulatione servorum 3
*Explicitus est liber ex ordine Digestorum quadragen-
 simus quintus.*

Incipit ex ordine liber quadragensimus sextus.

De fideiussoribus & mandatoribus 1
 De notationibus & delegationibus 2
 De solutionibus & liberationibus 3
 De acceptatione 4
 De stipulationibus praetoriis 5
 Rem pupilli vel adulescentis saluam fore
 Iudicatum solui 7
 Rem rem haberi & de ratihabitione 8
*Explicitus est liber ex ordine Digestorum quadra-
 gensimus sextus.*

Incipit ex ordine liber quadragensimus septimus.

De privatis delictis 1
 De furtis 2
 De igno iuncto 3
 De his qui testamento liber esse iussus fuerit, post

mortem domini ante aditam hereditatem subri-
 pisse aut corrupisse dicitur 4
 Furti adversus nautas, caupones, stabularios 5
 Si familia furtim fecisse quid dicitur 6
 Arborum furtum caesatum 7
 Vi bonorum raptorum 8
 De incendio, ruina, naufragio, rabe, saepe expugna-
 ta. 9
 De iniuriis & famosis libellis 10
 De extraordinariis criminibus 11
 De sepulchro violato 12
 De concussione 13
 De viigeis 14
 De praevicatione 15
 De receptatoribus 16
 De furtibus Valneariis 17
 De effractoribus & expilatoribus 18
 De expilatae hereditatis 19
 De stellionatur 20
 (*De*) termino motu 21
 De collegiis illicitis & corporibus 22
 De popularibus actionibus 23
*Explicitus est liber ex ordine Digestorum quadra-
 gensimus septimus.*

Incipit ex ordine quadragensimus octavus.

De iudiciis publicis 1
 De accusationibus & inscriptionibus 2
 De custodia & exhibitione reorum 3
 Ad legem Iuliam de adulteris coercendis 4
 Ad legem Iuliam maiestatis 5
 Ad legem Iuliam de vi publica 6
 Ad legem Iuliam de vi privata 7
 Ad legem Corneliam de sicariis & Beneficiis 8
 Ad legem Pompeiam de parricidiis 9
 De lege Cornelia de falsis 10
 Ad legem Iuliam repetundarum 11
 De lege Iulia de annonae 12
 Ad legem Iuliam peculatus, & de sacrilegiis, & re-
 siduis 13
 Ad legem Iuliam ambitus 14
 De lege Flavia de plagiaris 15
 Ad senatusconsultum Turpellianum, & de voli-
 tionibus criminum 16
 De requirendis vel absentibus damnandis 17
 De quaestionibus 18
 De poenis 19
 De bonis damnatorum 20
 (*De bonis eorum,*) qui ante sententiam vel mor-
 tem sibi conscierunt, vel accusatorem corrupe-
 runt 21
 De interdictis & de relegatis, & deportatis 22
 De sententiam passis, & restitutis 23
 De cadaveribus punitorum 24
*Explicitus est liber ex ordine Digestorum quadra-
 gensimus octavus.*

Incipit ex ordine liber quadragensimus nonus.

De appellationibus & relationibus 1
 (*A*) quibus appellari non licet 2
 (*Quis a quo appellatur*) 3
 Quando appellandum sit, & intra quae tempora 4
 De appellationibus recipiendis, vel non 5
 De libellis dimissoriis qui apostoli dicuntur 6
 Nihil novari appellatione interposita 7
 (*Quae sententiae sine appellatione rescindantur*) 8
 An per alium causae appellationum reddi possunt 9
 (*Si tutor vel curator vel magistratus creatus ap-
 pellauerit*) 10
 Eum qui appellauerit, in provincia defendi 11
 Apud eum, a quo appellatur, aliam causam agere
 compellendum 12
 Si pendente appellatione mors interuenerit 13
 De iure fisci 14
 De captiuis, & postliminio, & redemptis ab hosti-
 bus 15
 De re militari 16
 De

Titulorum.

De castrensi peculio 17
 De veteranis 18
*Explicitus est liber ex ordine Digestorum quadra-
 gensimus nonus.*

Incipit ex ordine liber quinquagesimus.

Ad municipalem, & de incolis 1
 De decurionibus & filiis eorum 2
 De albo scribendo 3
 De muneribus & honoribus 4
 De vacatione & excusatione munerum 5
 De iure immunitatis 6
 De legationibus 7
 De administratione rerum ad ciuitates pertinen-
 tium 8

De decretis ab ordine faciendis 9
 De operis publicis 10
 De nundinis 11
 De pollicitationibus 12
 De variis & extraordinariis cognicionibus, & si iudex
 litteram suam fecisse dicitur 13
 De praesentibus 14
 De censibus 15
 De verborum significatione 16
 De diuersis regulis iuris antiqui 17

EXPLICITVS EST EX OR-
 dine Digestorum liber quinquagesimus feliciter.

INDEX TITVLORVM QVI
IN PANDECTIS CONTINENTVR, Iuxta
seriem literarum digestus.

Prior numerus librum, posterior titulum significat.

A	
Bigelis	47.14
Acceptatione	46.4
Accusationibus & inscriptionibus	48.2
Ad actione rerum amotarum	35.2
Ad actionibus empti & venditi	19.1
Ad ademptione libertatis	4.6
Ad exhibendum	75.4
Ad adimendis vel transferendis legatis vel fideicommissis	34.4
Ad legem Aquiliam	50.2
Ad legem Corneliam de falsis & de SC. Liboniano	48.10
Ad legem Corneliam de sicariis & ventriciis	48.8
Ad legem Falciam	35.2
Ad legem Flauiam de plagiaris	48.15
Ad legem Iuliam de adulteris coercendis	48.5
Ad legem Iuliam de annonam	48.12
Ad legem Iuliam de ambitu	48.14
Ad legem Iuliam de maiestatis	48.4
Ad legem Iuliam de peculatus, & de sacrilegis, & de re-fidiis	48.11
Ad legem Iuliam de repetundarum	48.11
Ad legem Iuliam de vi priuata	48.7
Ad legem Iuliam de vi publica	48.9
Ad legem Pompeiam de parricidiis	48.9
Administration & periculo tutorum & curatorum qui gesserint vel non & de agentibus vel conueniendis vno vel pluribus	26.7
Administration rerum ad ciuitates pertinentium	50.8
Ad municipalem de incolis	50.1
Adoptionibus & emancipationibus & aliis modis quibus potestas soluitur	1.7
Acquirendo rerum dominio	41.1
Acquirenda vel omittenda hereditata	29.2
Ad SC. Terullianum & Orphitianum	38.17
Ad SC. Trebellianum	35.1
Ad SC. Turpillianum & de abolit. criminum	48.6
Ad SC. Velleianum	16.1
Ad assignandis libertis	38.4
Ad edilio edicto, & redhibitione, & quanti minoris	21.1
Ad estimatoria	19.2
Ad agnoscendis & alendis liberis, vel parentibus, vel patronis, vel libertis	25.3
Albo scribendo	50.3
Aleatoribus	11.5
Alienatione iudicij mutandi causa facta	4.7
Alimentis vel cibariis legatis	34.1
Annis legatis & fideicommissis	33.1
An per alium causae appellationum reddi possint	49.9
Appellationibus & relationibus	49.1
Appellationibus recipiendis vel non	49.1
Apud eum a quo appellatur aliam causam agere compellendum	49.12
Aqua quotidiani & aestiua	41.20
B	
Aqua & aquae pluuiae arcendae	39.4
A quibus appellari non licet	48.2
Arboribus caedendis	43.27
Arborum furtum caesarum	47.7
Auctoritate & consensu tutorum & curatorum	26.8
Autro, argento, mundo, ornamentis, vnguentis, veste vel vestimentis, & statuis legatis	34.3
C	
Calumniatoribus	48.24
Calumniatoribus	3.6
Capite minutis	4.5
Capitiis & de postliminio & redemptis ab hostibus	49.15
Carboniano edicto	37.10
Castrensi peculio	49.17
Censibus	50.15
Cessione bonorum	47.2
Cloacis	43.2
Collatione	37.6
Collegiis & corporibus	47.22
Collusione detegenda	40.16
Commodati vel contra	13.6
Communi diuidendo	18.3
Communia praediorum tam vrbiorum quam rusticorum	8.4
Compensationibus	16.3
Concubinibus	25.7
Concussione	47.12
Conditione causa data, causa non secuta	12.4
Conditione ex lege	13.3
Conditione furtiua	13.1
Conditione indebiti	12.6
Conditione ob turpem vel iniustam causam	12.5
Conditione sine causa	12.7
Conditione triticaria	13.5
Conditionibus & demonstrationibus & causis & modis eorum quae in testamento scribuntur	35.1
Conditionibus institutionum	28.7
Conferentibus	42.2
Confirmando tutore vel curatore	26.5
Coniungendis cum emancipato liberis eius	37.7
Constituta pecunia	41.20

Titulum.

Constitutionibus principum	1.4
Contrahenda emptione, & de pactis inter emptorem & venditorem compositis, & quae res venire non possunt	18.1
Contraria tutelae & vtili actione	27.4
Curatore bonis dando	42.7
Chiratoribus furioso & aliis extra minores dandis	27.10
Custodia & exhibitio	48.3
D	
Amno infecto, & de fuggerendis, & protectionibus	39.2
Decretis ab ordine faciendis	50.9
De curionibus & filiis eorum	50.2
Depositi vel contra	16.3
De distractione pignorum vel hypothecarum	20.5
De diversis regulis iuris antiqui	50.17
De diversis temporalibus praescriptionibus, & accessionibus possessionum	44.3
De iurisdictione rerum & qualitate	1.8
De iurisdictione & repudiis	24.2
Doli mali & metus exceptione	44.4
Dolo male	4.3
Donationibus	39.5
Donationibus inter virum & uxorem	24.1
Dote praefata	33.4
Dotis collatione	37.7
Duobus reis constituendis	47.2
E	
Edendo	2.13
Edictis & praescriptionibus	47.18
Edictis per quem factum erit quo minus quis in iudicio fiat	2.10
Edictis qui pro tutore prouideat negotia gestis	27.5
Edictis quod certo loco dari oportet	13.4
Edictis qui appellauerit in prouincia defendi	49.11
Edictis & dupli stipulatione	21.2
Exceptionibus, praescriptionibus & praedictis	44.1
Exceptione rei iudicatae	44.2
Exceptione rei venditae & traditae	21.3
Excusationibus	27.1
Exercitoria actione	14.1
Expilatae hereditatis	47.19
Ex quibus causis maiores viginti quinque annis in integrum restituantur	4.6
Ex quibus causis pignus vel hypotheca tacite contrahitur	20.2
Extraordinariis cognitionibus, & si iudex litem suam fecisse dicatur	50.13
Extraordinariis criminibus	47.11
F	
Familiae eriscundae	10.2
Feris, & dilationibus, & diuersis temporibus	2.12
Fideicommissaria hereditatis petitione	5.6
Fideicommissariis liberatibus	49.5
Fide instrumentorum & amissione eorum	22.4
Fideiussoribus & mandatoribus	46.1
Fideiussoribus, & nominatoribus, & heredibus tutorum & curatorum	27.7
Finium regundorum	10.1
Fluminibus, ne quid in flumine publico ripae eius fiat quo peius nauigetur	43.12
Fonte	43.12
Fugitiuis	11.4
Fundo dotali	23.5
Furibus balneariis	47.17
Furtis	47.2
Furti aduersus nauas, coupones, stabulatores	1
G	
Landi legenda	43.28
Gradibus & adinibus & nominibus eorum	38.10
H	
Heredibus iniquis	28.5
I	
Hereditatis petitione	5.3
Hereditate vel actione vendita	18.4
His quae in testamento delentur, inducuntur, vel inscribuntur	28.4
His quae pro causa relinuntur	34.6
His quae pro non scriptis habentur	34.8
His quae ut indignis auferuntur	34.9
His qui effuderint vel deiecerint	9.3
His qui notantur infamia	3.2
His qui sui vel alieni iuris sunt	1.6
Homine libero exhibendo	41.28
L	
Impensis in res dotales factis	25.5
Incendio, ruina, naufragio, rate, naue expugnata	47.2
In die addictione	18.2
In integrum restitutionibus	4.9
In iuris & famosis libellis	47.10
In ius vocando	28.3
In ius vocati ut eant, aut satis vel cautum deant	2.4
In litem iurando	12.3
In officio testamento	50.1
In quibus causis pignus vel hypotheca tacite contrahitur	20.2
In rem verso	15.3
Inspiciendo ventre, custodiendoque parui	25.1
Interdicia actione	14.2
Instructio vel instrumento legato	31.7
Interdicia, & relegate, & deportatis	48.12
Interdicia siue extraordinariis actionibus quae pro his competunt	43.1
Interrogationibus in iure faciendis & interrogatoriis actionibus	11.2
Itinere adque priuato	43.19
Iudicatum solui	46.7
Iudiciis & ubi quis agere vel conueniri debeat	5.1
Iure aureorum annulorum	40.10
Iure codicillorum	26.7
Iure deliberandi	18.8
Iure dotium	23.2
Iure fisci	49.14
Iure immunitatis	50.6
Iure iurando siue voluntario, siue necessario, siue iudiciali	12.2
Iure patronatus	37.14
Iuris & facti ignorantia	22.6
Iurisdictione	2.2
Iustitia & iure	1.1
L	
Legationibus	50.6
Legatis & fideicommissis liber primus lib.	30
Legatis & fideicommissis liber secundus lib.	31
Legatis & fideicommissis liber tertius lib.	32
Legatis praestandis contra tabulas bonorum possessione petita	37.5
Legem Corneliam de falsis & de SC. Liboniano	48.10
Legem commissoria	18.5
Legem Fabiam de plagiaris	48.15
Legem Iuliam de repetundarum	48.11
Legem Iuliam de annonam	48.12
Legem Iuliam de ambitu	48.14
Legem Pompeiam de parricidiis	48.9
Legem Rhodiam de iactu	14.2
Legibus senatusque consultis, & longa consuetudine	1.2
Legitimis tutoribus	26.4
Libellis dimissoriis qui apostoli dicuntur	49.6
Liberali causa	40.12
Liberatione legata	34.2
Liberis & posthumis heredibus instituentis vel exheredandi	28.2
Liberis exhibendis, item ducendis	43.30
Liberis homine exhibendo	43.30
Liberis vniuersitatum	38.2

11
au^{re} Depona
Masnueff,
Concl^u au font^u
28 Janvier de
metro L'appa
appelle au neu
retenue Cassu
P^{re} Juge, Ce
au prois ver
1776. et de Ca
Voyez et moye
Des demandes
en^{re} cyrie^{re} cy

est question de
piscation. Ma Son
roye d'ua et de
et de Comdau
Liquidia de 285
dees et frais d'ex
royaume de
de lieu d'observer
un ayant enlevé
de vache, est ma
de en a ordonné
parque & gimbo
de en la sou par d
sivant, et assigne

Index

Religiosis 44.6
Locati conducti 19.2
Loco publico fruendo 43.9
Locis & itineribus publicis 43.7
M Agnatis conueniendis 27.1
Mandati vel contra 17.1
Manumissis testamento 40.4
Manumissis vindicta 40.2
Manumissionibus 40.1
Manumissionibus quae feruis ad vniuersitatem pertinentibus imponuntur 40.3
Migrando 43.32
Militari testamento 29.1
Minoribus viginti quinque annis 4.4
Mortis causa donationibus & capionibus 39.6
Mortuo inferendo & sepulchro edificando 11.8
uneribus & honoribus 50.4
N Natalibus restituendis 40.11
Nautae, cauponae, statularij vt recepta restituant 4.9
Nautico scenore 23.2
Ne de statu defunctorum post quinquennium quærat 40.15
Negotii gestis 3.35
Ne quid in flumine publico fiat, quo aliter aqua fluat atque vt prioreestate fluxit 43.3
Ne quid in loco sacro fiat 43.6
Ne quis eum qui in ius vocabitur vi eximat 2.7
Ne vis fiat ei qui in possessionem missus erit 43.4
Nihil in nouari appellatione interposita 49.7
Nouationibus & delegationibus 46.2
Nouis operis nunciacione 39.1
Noxalibus actionibus 9.4
Nundinis 50.11
O Obligationibus & actionibus 44.7
Obsequiis parentibus & patronis praestandis 37.15
Officio adfessorum 1.22
Officio consulis 1.10
Officio eius cui mandata est iurisdictio 1.21
Officio iuridici 1.20
Officio praefecti Augustalis 1.17
Officio praefecti praetorio 1.11
Officio praefecti Vigilum 20.5
Officio praefecti vrbi 1.12
Officio praefidis 1.18
Officio praetorum 1.14
Officio proconsulis & legati 1.16
Officio procuratoris Caesaris vel rationalis 1.19
Officio quaestoris 1.13
Operis libertorum 31.10
Operis noui nunciacione 39.1
Operis seruorum 7.7
Operibus publicis 50.10
Opzione vel electione legata 33.5
Origine iuris & omnium magistratum, & successione prudentium 1.2
P Pactis dotalibus 2.14
Peculio 15.1
Peculio legato 33.8
Pecunia constituta 23.5
Penu legata 33.9
Periculo & commodo rei venditae 18.6
Petitione hereditatis 5.3
Pignoratitia actione vel contra 13.7
Pignoribus & hypothecis, & qualiter ea contrahantur, & de pactis eorum 20.1
Poenis 48.19
Pollicitationibus 50.12
Popularibus actionibus 47.23
Possessoria hereditatis petitione 5.5
Resolanda 3.4

Præscriptis verbis & in factum actionibus 39.6
Prætoris stipulationibus 46.5
Præuaricatione 47.2
Precario 43.26
Priuatis delictis 47.1
Probationibus & presumptionibus 23.3
Procuratoribus & defensoribus 39.3
Pro derelicto 41.7
Pro donato 41.6
Pro dote 41.9
Pro emptore 41.4
Pro herede vel pro possessore 41.5
Pro legato 41.8
Pro socio 17.2
Pro suo 41.10
Proxenetis 50.14
Publiciana in rem actione 6.2
Publicis iudiciis 43.1
Q Væ in fraudem creditorum facta sint, vt restituantur 42.8
Quæ res pignori vel hypothecæ datur obligari non possunt 20.5
Quæstionibus 48.18
Quæ sententiæ sine appellatione rescindantur 49.8
Quando appellandum sit, & intra quæ tempora 49.4
Quando de peculio actio annalis est 15.1
Quando dies legatorum vel fideicommissorum cedat 36.2
Quando ex factis tutoris vel curatoris minores ægere vel contineri possunt 26.8
Quarum rerum actio non datur 44.5
Quemadmodum seruitutes amittuntur 8.6
Quibus ad libertatem proclamare non licet 40.13
Quibus ex causis in possessionem eatur 42.4
Quibus modis pignus vel hypotheca soluitur 10.6
Quibus modis usufructus vel usus amittitur 7.4
Quibus non competit bonorum possessio 38.3
Quibus rebus ad eundem iudicem eatur 11.1
Qui & à quibus manumissi liberi non sunt, & ad legem Æliam Sentiam 40.9
Qui petant tutores vel curatores, & vbi petantur 26.6
Qui potiores in pignore vel hypotheca habeantur, & de his qui in priorum creditorum locum succedunt 2.4
Qui satisficere cogantur vel iurato promittant vel suis promissioni committantur 1.8
Qui sine manumissione ad libertatem perueniant 40.8
Qui testaments facere possunt, & quemadmodum testaments fiant 28.1
Quis à quo appelletur 49.3
Quis ordo in possessionibus seruetur 38.15
Quod cuiusque vniuersitatis nomine vel contra eam agatur 3.4
Quod cum eo qui in aliena potestate est negotium gestum esse dicatur 14.5
Quod falso tutore auctore gestum esse dicatur 17.6
Quod iusta 35.4
Quod legatorum 43.3
Quod metus causa gestum erit 4.2
Quod quisque iuris in alterum statuerit, vt ipse eodem iure utatur 2.2
Quod vi aut clam 43.24
Quorum bonorum 43.2
R Atam rem haberi, & de rati habitatione 46.8
Rebus auctoritate iudicis possidendis vel vendendis 43.5
Rebus creditis si certum petetur, & de conditione 12.1
Rebus dubijs 34.5
Rebus

Titulorum.

Rebus eorum qui sub tutela vel cura sunt, sine decreto non alienandis vel supponendis 27.9
Receptoribus 47.16
Receptis qui arbitrium receperunt, vt sententiam dicant 4.7
Regula Catoniana 34.7
Rei vindicatione 6.1
Re iudicata, & de effectu sententiarum, & de interlocutionibus 42.1
Re militari 49.16
Religiosis & sumptibus funerum, & vt funus ducere liceat 11.7
Remissionibus 43.25
Rem pupilli vel adolescentis saluam fore 46.6
Requiritis vel absentibus damnandis 48.17
Rerum amotarum 25.2
Rerum permutacione 29.4
Rescindenda venditio & quando licet ab emptione diiudicare 18.5
Ripa munitenda 43.15
Ritu nuptiarum 23.2
Rius 43.21
S Aluano interdicto 43.31
Senatoribus 1.9
Senatusconsulto Macedoniano 14.8
Senatusconsulto Siliano & Claudiano quorum testaments ne aperiuntur 29.5
Sententiam passis & restitutis 48.23
Separationibus 42.6
Sepulchro violato 47.23
Seruis exportandis, vel si ita mancipium venierit vt manumittatur vel contra 18.7
Seruitute legata 33.3
Seruitutibus 8.1
Seruitutibus prædiorum rusticorum 8.3
Seruitutibus vrbianorum prædiorum 8.2
Seruis corrupto 11.3
Si à parente quis manumissus sit 37.12
Si ager vestigialis, id est emphyteuticarius petatur 6.3
Si certum petetur, de rebus creditis, & de conditione 12.1
Si cui plus quam per legem Falcidiam licuerit legatum esse dicatur 35.3
Si ex noxali causa agatur, quemadmodum caueatur 2.9
Si familia furtum fecisse dicatur 47.6
Si ingenuus esse dicatur 4.14
Si is qui testamento liber esse iustus erit, post mortem domini ante aditam hereditatem subripuisse aut corrupisse quid dicatur 47.4
Si mentor saluum modum dixerit 11.8
Si mulier ventris nomine in possessione calumnie causa esse dicatur 25.6
Si pars hereditatis petatur 5.4
Si pendente appellatione mors interuenierit 49.13
Si qua drupes pauperiem fecisse dicatur 9.1
Si quid in fraudem patroni factum sit 38.5
Si quis aliquem testari prohibuerit vel coegerit 29.6
Si quis cautionibus in iudicio standi causa factis non obtemperauerit 2.11
Si quis in ius vocatus non ierit, siue quis eum vocauerit quem ex edicto non debuierit 2.5
Si quis ius dicenti non obtemperauerit 2.3
Si quis omnia causa testaments ab iactato vel alio modo possideat hereditatem 29.4
Si seruitus vindicetur vel ad alium pertinere negetur 8.5
Si tabule testaments extabunt 37.2
Si tabule testaments nullæ extabunt, vnde liberi 38.6
Stutor vel curator magistratus creatus appellauerit 49.10
St ventris nomine muliere in possessionem missa, eadem possessio dolo malo ad alium transacta est

se dicatur 25.5
Si usufructus petatur vel ad alium pertinere negetur 7.6
Solutioibus & liberationibus 46.3
Sponsalibus 23.2
Statu hominum 1.5
Statuliberis 40.7
Stellionatus 47.20
Stipulationibus prætoris 46.5
Stipulatione seruorum 45.5
Successorio edicto 38.9
Suis & legitimis heredibus 38.16
Suppellex legata 33.10
Superficieibus 43.18
Sulpeccis tutoribus & curatoribus 26.10
T Abulis exhibendis 43.5
Termino moto 47.21
Testaments quemadmodum aperiatur, inspiciantur & describantur 29.5
Testamentaria tutela 26.2
Testamento militis 29.1
Testibus 23.5
Tigno iuncto 47.3
Transacionibus 2.15
Tributoria actio 14.4
Tritico, vino, vel oleo legato 33.6
Tutela & rationibus distrahendis & vtili curacionis causa actio 27.3
Tutelis 26.4
Tutoribus & curatoribus datis ab his qui ius dandi habent, & qui, & in quibus causis specialiter dari possunt 26.6
V Acationibus & excusacione munerum 50.6
Vbi pupillus educari vel morari debeat & de alimentis ei præstandis 27.2
Ventre in possessionem mittendo, & curatore eius 27.9
Verborum obligationibus 45.2
Verborum significacione 40.16
Veteranis 59.12
Veteranorum & militum successione 38.12
Via publica & itinere publico rescindendo 43.12
Via publica & si quid in ea factum esse dicatur 43.10
Vi bonorum raptorum & de furba 47.8
Vi & de vi armata 43.16
Vnde cognati 38.8
Vnde legitimi 38.7
Vnde vir & vxor 38.12
Vsu & habitacione 17.2
Vsu & usufructu & reditu & habitacione & operis per legatum vel fideicommissum datis 33.2
Usufructu ad crescendum 7.20
Usufructuariis quemadmodum caueat 7.9
Usufructu eorum rerum quæ vsu consumuntur vel minuuntur 7.5
Usufructu, & quemadmodum quis utatur fruatur 7.1
Usuris, & fructibus, & causis, & omnibus accessionibus, & mora 22.2
Usurpacionibus & vsucapionibus 41.2
Vt ex legibus senatusconsultis possessio detur 38.14
Vt in flumine publico nauigare liceat 43.14
Vt in possessionem legatorum vel fideicommissorum seruandorum causa esse liceat 36.4
Vt possidetis 43.17
Vt legatorum seu fideicommissorum seruandorum causa caueatur 36.2
Verubi 43.36
Vulgati & pupillari substitutione 28.6

Βίβλον Ἰουστινιανῆς ἀναξ τεχνήσατο πινθεῖς
Ἦν ἐπὶ Τριβωνιανῆς μεγάλῃ καὶ παμβασιλῆϊ
Οὐδ' ἔτι Ἡρακλῆϊ παναγέλον ἀσπίδα πύξας,
Ἦν ἐπὶ μαρμαίρουσιν ἀγάλματα πάντα θεμίτων.
Ἄνδρες ποί, οἱ Ἀσίης τε δορυκίτου τε Λιβύης
Εὐρώπης τε πίδοντα δλου σφμάτωρ, νόσμου.

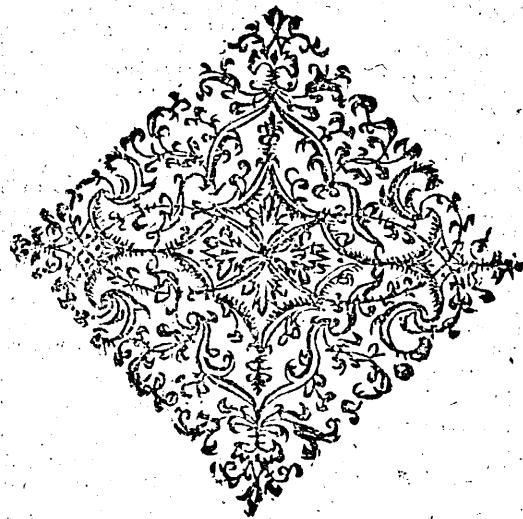
*Ex interpretatione And. Alciati lib. 2.
pratermissorum.*

Iustinianus opus hoc princeps edidit omnis
Quod Tribonianus rectori condidit orbis:
Tamquam aliquis varium componens aspida magno
Alcidæ: namque hîc fulgent mira omnia legum.
Ast Europæ Asiæque homines Libycique subacti
Cuncta gubernantis domini præcepta sequuntur.

Aliter, Ant. Contio interprete.

Rex librum hunc animo concepit Iustinianus,
Huicque Tribonianus præfecit cuncta regenti:
Alcidæ haud melius varium quisquam aspida magno
Excudat fulgentem formis omnibus æqui,
Quique habeat sculptos Asiæ Libyæque subactos
Europæque viros, dominum orbis sponte colentes.

DOMI-

DM.

IVSTINIANI
SACRATISSIMI
PRINCIPIS

INSTITVTIONVM SEV
ELEMENTORVM IVRIS
LIBRI IV.

Compositi per Tribonianum V. Magnificum, Ma-
gistrum Officiorum & Exquæstore sacri pa-
latij, & Theophilum & Dorotheum
VV. Illustres & Ante-
cessores.

A J

TITVLI INSTITVTIONVM.

Libri I.

D e iustitia & iure. 1	De donationibus. 7
De iure naturali, gentium, & civili. 2	Quibus alienare licet, vel non. 8
De iure personarum. 3	Per quas personas cuique acquiritur. 9
De ingenuis. 4	De testamentis ordinandis. 10
De libertinis. 5	De militari testamento. 11
Qui & quibus ex causis manumittere non possunt. 6	Quibus non est permillum facere testamentum. 12
De lege Fufia Caninia tollenda. 7	De exheredatione liberorum. 13
De his qui sui vel alieni iuris sunt. 8	De heredibus instituendis. 14
De patria potestate. 9	De vulgari substitutione. 15
De nuptiis. 10	De pupillari substitutione. 16
De adoptionibus. 11	Quibus modis testamenta inferuntur. 17
Quibus modis ius patris potestatis soluitur. 12	De inofficioso testamento. 18
De tutoris. 13	De heredu qualitate & differentia. 19
Qui testamento tutores dari possunt. 14	De legatis. 20
De legitima adgnatoru tutela. 15	De ademptione legatorum, & translatioe. 21
De captis deminutione. 16	De lege Falcidia. 22
De legitima patronorum tutela. 17	De fideicommissariis hereditatibus, & ad S.C. Trebellianum. 23
De legitima parentum tutela. 18	De singulis rebus per fideicommissum relatis. 24
De fiducia tutela. 19	De codicillis. 25
De Titiano tutore, & eo qui ex lege Julia & Titia datur. 20	
De auctoritate tutorum. 21	<i>Libri III.</i>
Quibus modis tutela finitur. 22	D e hereditatibus que ab intestato deferuntur. 1
De curatoribus. 23	De legitima adgnatorum successione. 2
De satisfactione tutorum vel curatorum. 24	De senatusconsulto Tertulliano. 3
De excusationibus tutorum vel curatorum. 25	De senatusconsulto Orficiano. 4
De suspectis tutoribus vel curatoribus. 26	De successione cognatorum. 5
	De gradibus cognationis. 6
<i>Libri II.</i>	De seruii cognatione. 7
D e rerum diuisione, & acquirendo ipsarum dominio. 1	De successione liberorum. 8
De rebus corporalibus & incorporalibus. 2	De assignatione libertorum. 9
De seruitutibus rusticorum & vrbiorum praediorum. 3	De bonorum possessionibus. 10
De usufructu. 4	De acquisitione per arrogatione. 11
De usu & habitatione. 5	De eo cui libertatis causa bona ad dicuntur. 12
De usucapionibus, & longi temporis praescriptionibus. 6	De successione sublati, qua fiebant per bonorum venditiones, & ex senatusconsulto Claudiano. 13
	De obligationibus. 14

Index	
Quibus modis re contrahitur obligatio	15
De verborum obligationibus.	16
De duobus reis stipulandi & promittendi.	17
De stipulatione seruorum.	18
De diuisione stipulationum.	19
De inutilibus stipulationibus.	20
De fideiussoribus.	21
De literarum obligationibus.	22
De obligationibus ex consensu.	23
De emptione & venditione.	24
De locatione & conditione.	25
De societate.	26
De mandato.	27
De obligationibus, quæ quasi ex contractu nascuntur.	28
Per quas personas nobis obligatio acquiritur.	29
Quibus modis tollitur obligatio.	30
<i>Libri IIII.</i>	
D e obligationibus quæ ex delicto nascuntur.	1

EORVND E M TITVLORVM

INDEX, ordine alphabetico.

Prior numerus librum, alter titulum significat.

A	E
A QUISITIONE per ar-rogationem.	3.11
Actionibus.	4.6
Adoptionibus.	1.11
Assignmente libertorum.	3.9
Attiliano tutore, & eo qui ex lege Julia & Titia dabatur.	1.10
Auctoritate tutorum vel curatorum.	1.21
B	
Bonorum possessionibus.	3.10
C	
Capitis deminutione.	1.16
Codicialis.	2.25
Curatoribus.	1.23
D	
Diuisione stipulationum.	3.19
Donationibus.	2.7
Duobus reis stipulandi & promittendi.	3.27
Emptione & venditione.	3.24
Et, cui libertatis causa bona adduntur.	3.12
Exceptionibus.	4.13
Excusationibus totum vel curatorum.	1.25
Exheredatione liberorum.	2.13
F	
Fideicommissariis hereditatibus, & ad senatusconsultum Trebellianum.	2.23
Fideiussoribus.	3.21
Fiduciaria tutela.	1.18
G	
Gradibus cognationum.	3.6
H	
Hereditatibus instituendis.	2.14
Hereditatibus, quæ ab intestato deferuntur.	3.1
Hereditum qualitate & differentia.	2.39
His per quos agere possumus.	4.10

His, qui

Titulorum.	
His, qui sui, vel alieni iuris sunt.	2.8
I	
Ingenitus.	1.4
Iniuriis.	4.4
Inofficioso testamento.	2.18
Interdictis.	4.15
Inutilibus stipulationibus.	3.20
Is, per quos agere possumus.	4.10
Is, qui sui vel alieni iuris sunt.	1.8
Iure naturali, gentium, & ciuili.	1.2
Iure personatum.	1.3
Iustitia & iure.	1.1
L	
Legatis.	2.20
Lege Aquilia.	4.3
Lege Falcidia.	2.22
Lege Fusina Caninia tollenda.	1.7
Legitima adgnatorum successione.	3.2
Legitima adgnatorum tutela.	1.15
Legitima parentum tutela.	1.18
Legitima patronorum tutela.	1.17
Libertinis.	1.5
Literarum obligationibus.	3.22
Locatione & conductione.	3.25
M	
Mandato.	3.27
Militari testamento.	2.11
N	
Noxalibus actionibus.	4.9
Nuptiis.	1.10
O	
Obligationibus.	3.14
Obligationibus ex consensu.	3.23
Obligationibus, quæ quasi ex contractu nascuntur.	3.28
Obligationibus, quæ ex delicto nascuntur.	4.5
Obligationibus, quæ quasi ex delicto nascuntur.	4.5
Officio iudicis.	4.17
P	
Patria potestate.	1.9
Perpetuis, & temporalibus actionibus, & quæ ad heredes & in heredes transeunt.	4.12
Per quas personas cuique acquiritur.	2.9
Per quas personas nobis obligatio acquiritur.	3.29
Pœna temerè litigantium.	4.16
Publicis iudiciis.	4.18
Pupillari substitutione.	2.16
Q	
Quibus alienare licet, vel non.	2.8
Quibus ex causis manumittere non licet.	1.6
Quibus modis ius patris potestatis soluitur.	1.12
Quibus modis re contrahitur obligatio.	3.15
Quibus modis testamenta infirmantur.	2.17
Quibus modis tollitur obligatio.	3.30
Quibus modis tutela finitur.	1.22
Quibus non est permillum facere testamentum.	2.12
Qui testamento tutores dari possunt.	1.14
Quod cum eo, qui in aliena potestate est, negotium gestum esse dicitur.	4.7
R	
Rebus corporalibus & incorporalibus.	4.14
Rerum diuisione, & acquirendo ipsarum dominio.	2.1
S	
Satisfactione tutorum, vel curatorum.	1.24
Satisfactionibus.	4.11
Senatusconsulto Orphicano.	3.4
Senatusconsulto Tertulliano.	3.3
Seruili cognatione.	3.7
Seruitutibus rusticorum & urbanorum prædiorum.	2.3
Singulis rebus per fideicommissum relictis.	2.24
Si quadrupes pauperiem fecisse dicitur.	4.9
Societate.	3.26
Stipulatione seruorum.	3.18
Successione cognatorum.	3.5
Successione libertorum.	3.8
Successionibus sublatis, quæ fiebant per bonorum venditiones, & ex senatusconsulto Claudiano.	3.13
Suspectis tutoribus, vel curatoribus.	1.26
T	
Testamenti ordinandis.	2.10

A 3

Testamento militari.	2.11	Vfucapionibus, & longi temporis	
Tutelis.	1.13	præfcriptionibus.	2.6
V		Vfu & habitatione.	2.5
Verborum obligationibus.	3.16	Vfufuctu.	2.4
Vi bonorum raptorum.	4.2	Vulgari fubftitutione.	2.15

INDICIS FINIS.

PROEMIVM.

IN NOMINE DOMINI NOSTRI
IESV CHRISTI.

IMPERATOR Cæfar Flavius Iuftinianus, Alemanicus, Got-
ticus, Francicus, Germanicus, Anticus, Alanicus, Vandalicus,
Africanus, Pius, Felix, Inclytus, victor, ac triumphator, femp
Auguftus, cupidæ legum iuuentuti. S. D.

IMPERATORIAM maiestatem non
folùm armis decoratam, fed etiam
legibus oportet effe armatam: vt v-
trumque tempus, & bellorum, &
paci, rectè poffit gubernari: &
princeps Romanus non folùm in
hoftilibus præliis victor exiftat, fed etiam, per legi-
timos tramites, calumniarum iniquitates expellat:
& fiat tam iuris religiofiffimus, quàm videt hofti-
bus triumphator magnificus. 2. ¶ Quorum v-
tramque viam cum fummis vigiliis, fummaq; pro-
videntia, anauente Deo, perfecimus. Et bellicos qui-
dem sudores nostros Barbaricæ gentes fub iuga no-
ftra redactæ cognofcunt. & tam Africa, quàm aliz
innumerate provincie, poft tam a temporum fpatia,
noftros victoris à cæleſti numine præſtitis, iterum
dicitur Romanæ, noſtræque additæ imperio, prote-
ſtantur. Omnes verò populi legibus tam à nobis
promulgatis, quàm compoſitis, reguntur. 3. ¶ Et
cum ſacraſſimas conſtitutiones, antea confuſas, in
loculentam ereximus conſonantiã: tunc noſtram
extendimus eunt ad immanſa veteris prudentiæ
volumina: & opus deſperatum, quaſi per medium
profundum euntes, cæleſti fauore iam adimple-
mus. 4. ¶ Cùmque hoc, Deo propitio, peractum
eſt: Triboniano viro magnifico, magiſtro & exque-
ſtore ſacri palatii noſtri, & exconſule, necnon Theo-
philo, & Dorotheo, viris illuſtribus, antecelloribus,
(quorum omnium ſcientiam, & legum ſcientiam, &
circa noſtras inſuſiones fidem, iam ex multis rerum
argumentis accepimus) conuocatis, mandauimus
ſpecialiter: vt ipſi noſtra auctoritate, noſtriſque ſua-

tionibus, Inſtitutiones componerent, vt liceat vobis
prima legum cunabula non ab antiquis fabulis di-
ſcere, ſed ab imperiali ſplendore appetere: & tam au-
res, quàm animi veſtri, nihil inutile, nihilq; perpè-
ram poſitum; ſed quòd in ipſis rerum obiectis argu-
mentis, accipiãt. & quòd priore tempore vix poſt
quadriennium prioribus contingebat, vt tunc conſti-
tutiones imperatorias legerent: hoc vos à primordio
ingrediamini, digni tantò honore, tamq; reperi-
ſelicitate, vt & initium vobis & ſuis legum exudi-
tionis à voce principali procedat. 5. ¶ Igitur poſt
libros quinquaginta Digeftorum ſeu Pandectarum,
(in quibus omne ius antiquum collectum eſt quòd
per eundem virum excellens, Tribonianum; necnon
ceteros viros illuſtres, & ſacraſſimos conſecimus)
in quatuor libros eaſdem Inſtitutiones partim iuſti-
mus vt ſint totius legitime ſcientiæ prima elementa.
6. ¶ In quibus breuiter expoſitum eſt: & quòd an-
tea obtinebat; & quòd poſtea deſuetudine in umbra-
tum, imperiali remedio: Illuminatum eſt. 7. ¶ Quas
ex omnibus antiquorum Inſtitutionibus, & præcipue
ex Cõmentariis Caii noſtri, tam inſtructionum quam
rerum quotidianarum, aliſſique multis cõmentariis
compoſitas, cum tres viri prudentes prædicti nobis
obtulerunt: & legimus, & recognouimus, & plenif-
ſimum noſtrarum conſtitutionum robur eis accõ-
modauimus. 8. ¶ Summa itaque ope, & alacri ſtu-
dio has leges noſtras accipite: & volenteſ ipſos ſic eru-
ditos oſtendite: vt ſpes vos pulcherrima ſcuet, toto
legitimo opere perfectò, poſſe etiã noſtra republicã
in partibus eius vobis credẽtis gubernari. D. C. P. XI.
Kal. Decemb. D. IVSTINIANO PP. A. III. CONS.

INSTI-

INSTITVTIONVM
SEV ELEMENTORVM IVRIS,
D. IVSTINIANI SACRA-
TISSIMI PRINCIPIS.

LIBER PRIMVS.
DE IVSTITIA ET IVRE,
TITVLVS I.

IVSTITIA eſt conſans
& perpetua voluntas ius
ſuum cuique tribuendi.
2. ¶ Iuris prudentia eſt di-
uinarum atque humanarum
rerum ſententia, iuſti
atque iniuſti ſcientia.
3. ¶ His igitur generaliter
cognitis, & incipientibus
nobis exponere iura populis omnia: ita videtur poſ-
ſe tradi cõmodiſſime, ſi primo leui ac ſimplici via,
piã deinde diligentiſſima atque exactiſſima inter-
pretatione, ſingula tradantur. alioqui ſi ſtatim ab in-
itio rudem adhuc & inſerum animum ſtudioſi,
multitudine ac varietate rerũ onauerimus: duorum
alterum, aut deſertorem ſtudioſum, efficiemus, aut
cum magno labore ſæpe etiam cum diſſidentia, (que
plerũque iuuenes auerit) ſerui ad id pe-luceamus:
ad quòd, leuiori via ductus, ſine magno labore, & ſi-
ne vlla diſſidentia, maturius perducipotuiſſet.
4. ¶ Iuris præcepta ſunt hæc: honeſtè viuere, alterum
non ledere, ſuum cuique tribuere. 5. ¶ Hu-
ius ſubij dux ſunt poſitione, publicum, & priuatum.
Publicum ius eſt, quòd ad ſtatum rei Romanæ ſpe-
ſtat. Priuatum, quòd ad ſingularum vtilitatem. Di-
cendum eſt igitur de iure priuato: quòd tripartitum
eſt: collectum eſt enim ex naturalibus præceptis, aut
gentium, aut ciuilibus.

DE IVRE NATVRALI, GEN-
TIT, II.

IVS naturale eſt, quòd natura omnia animalia do-
cuit: nam ius iſtud non humani generis proprium
eſt: ſed omnium animalium, quæ in cælo, quæ in terra,
quæ in mari naſcuntur. Hinc deſcendit maris atque
ſæmiæ cõiunctio, quam nos matrimonium appel-
lamus: hinc liberum procreatio, hinc educatio. Vi-
demus etenim cætera quoque animalia iſtus iuris
pericia cenſeri. 2. ¶ Ius autem ciuile à iure gẽtium
diſtinguitur: quòd omnes populi, qui legibus, & mo-
ribus reguntur, partim ſuo proprio, partim cõmuni
omnium hominum iure viuunt. nam quòd quilibet
populus ipſe ſibi ius conſtituit: id ipſius proprium
ciuitatis eſt: vocaturque ius ciuile, quaſi ius pro-
prium ipſius ciuitatis. quòd verò naturalis ra-
tio inter omnes homines conſtituit: id aucto-
ritate perque cuſtoditur vocaturque ius gentium,
qua ſi quo iure omnes gentes vtantur. 3. ¶ Et po-

puſus itaque Romanus partim ſuo proprio, partim
cõmuni omnium hominum iure viuunt. Quæ ſin-
gula qualla ſui, ſuis locis proponemus. 4. ¶ Sed
ius quidem ciuile ex ynaquaque ciuitate appella-
tur, veluti Athenienſium. nam ſi quis velit Soloniſ,
vel Draconiſ leges, appellare ius ciuile Athenien-
ſium: non exuerit. ſic enim & ius, quò Romanus
populus viuunt, ius ciuile Romanorum appellamus:
vel ius Quiritium, quò Quiritēs viuunt. Romanus
enim à Romulo, Quiritēs à Quirino appellatur.
Sed quotiens non addimus nomen, cuius ſit ciuita-
tis: noſtrum ius ſignificamus. ſicuti cum Poetam di-
cimus, nec addimus nomen: ſubaudiuntur apud græ-
cos egregius Homerus, apud nos Vergilius. 5. ¶ Ius
autem gentium omni humano generi commune
eſt. nam vſu exigente, & humanis neceſſitatibus,
gentes humane iura quædam ſibi conſtituerunt.
Bella etenim orta ſunt, & captiuitates ſequuntur, &
ſeruitutes, quæ ſunt naturali iuri contrariæ. Iurẽ
enim naturali omnes homines ab initio liberi na-
ſcebantur. Et ex hoc iure gentium omnes penẽ con-
tractus introducti ſunt, vt emptio & venditio, loca-
tio & conluſio, ſocietas, depositum, mutuum, & alij
innumerate. 6. ¶ Conſtat autem ius noſtrum, quo
viumus, aut ſcripto aut ſine ſcripto: vt aucto-
ritate veterum ſapientium, & præceptorum, & ſententiarum
iſtius, cum alie (ſunt) ſcripte, alie non ſcripte. 7. ¶ Ius
autem ius eſt lex, plebiſciturum, Senaſconſultum,
principum placita, magiſtratum edicta, reſponſa
prudentium. 7. ¶ Lex eſt, quòd a populo Romano ſe-
natorio magiſtrato interrogante (veluti Conſule) cõ-
ſtituebat. Plebiſciturum eſt, quòd plebs plebeio magi-
ſtrato interrogante (veluti Tribuno) conſtituebat.
Plebs autem à populo eſt diſſers, quo ſpecies à gene-
rem appellatone populi, vniuerſi ciues ſignifica-
tur, connumeratis etiam patriciis & ſenatoribus.
Plebs autem appellatone, ſine patriciis & ſenatori-
bus cæteri ciues ſignificantur. ſed & plebiſcituræ leges
Horſenſia lata non minus valere quàm leges cepe-
runt. 8. ¶ Senaſconſultum eſt, quòd ſenatus iu-
bet, atque conſtituit. Nam cum auctus eſſet populus
Romanus in eum modum, vt difficile eſſet in vnum
eum conuocari legis ſancientiæ cauſarum viſum
eſt, ſenatum vice populi conſuli. 9. ¶ Sed & quòd
principi placuit legis habet vigorem, quum lege
Regia, quæ de eius imperio lata eſt, populus ei, & in
eum omne imperium ſuum & poſtatem cõcedat.
Quòd cumque ergo Imperator per epifcopos cõſtituit,
vel cognofcens decreuit, vel edicto præcepit, & ſententia

Institutionum lib. I. Tit. I I.

se constat hae sunt, quae constitutiones appellan- tur. Plane ex his quaedam sunt personales, quae nec ad exemplum trahuntur, quoniam non hoc princeps vult. Nam quod alicui ob meritum indultit, vel si quam poenam irrogavit, vel si cui sine exemplo subuenit: personam non transgreditur. Aliae autem, quum generales sint, omnes proculdubio tenent. 9 ¶ Praetorum quoque edicta non modicam obtinent iuris auctoritatem. Hoc etiam ius honorarium solemus appellare, quod qui honores gerunt, id est, magistratus auctoritatem huic iuri dederunt. Proponant & Aediles Curules edictum de quibusdam causis, quod & ipsum iuris honorarii portio est. 10 ¶ Responso prudentium sunt sententiae & opiniones eorum quibus permittum erat de iure respondere. Nam antiquitus constitutum erat, ut essent, qui iura publice interpretarentur, quibus a Caesare ius respondendi datum est, qui iurisconsulti appellabantur, quorum omnium sententiae & opiniones eam auctoritatem tenebant, ut iudici recedere a responso eorum non liceret, ut constitutum.

31. 32. 33. 34. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41.

DE IVRE PERSONARUM Tit. III.

SVMMA itaque diuisio de iure personarum haec est: quod omnes homines, aut liberi sunt, aut serui. 1 ¶ Et libertas quidem (ex qua etiam liberi vocantur) est naturalis facultas eius, quod cuique facere libet, nisi si quid vi aut iure prohibetur. 2 ¶ Seruitus autem est constitutio iuris gentium, qua quis dominio alieno contra naturam subicitur. 3 ¶ Serui autem ex eo appellati sunt, quod Imperatores captiuos vendere, ac per hoc seruire, nec occidere solent. qui etiam mancipia dicti sunt, eo quod ab hostibus mancipiuntur. 4 ¶ Serui autem aut nascuntur, aut fiunt, nascuntur ex ancillis nostris, fiunt aut iure gentium, id est, ex captiuitate, aut iure civili, cum liber homo maior viginti annis ad pretium participandum sese venditari passus est. 5 ¶ In seruorum conditione nulla est differentia: in liberis autem multae, aut enim sunt ingenui, aut libertini.

DE INGENVIS Tit. IV.

INGENVVS est is, qui statim, ut natus est, liber est: siue ex duobus ingenuis matrimonio editus est, siue ex libertinis duobus, siue ex altero libertino, & altero ingenuo. Sed & si quis ex matre nascitur libera, patre vero seruo, ingenuus nihilominus nascitur: quemadmodum qui ex matre libera & incerto patre natus est, quoniam vulgo conceptus est. 2 ¶ Sufficit autem liberam fuisse matrem eo tempore, quo nascitur, licet ancilla conceptus sit. Et contrarium si libera concepta sit, non potest esse ancilla facta pariat: plane enim, qui

nascitur, liberum nasci: quia non debet easimilitas matris ei nocere qui in ventre est. Ex his illud quod situm est, si ancilla praegrans manuifacit, si deinde ancilla postea facta pepererit: liberum, an seruum pariat? Et Martianus probat liberum nasci, sufficit enim ei, qui in ventre est, liberam matrem vel medio tempore habuisse, ut liber nascatur, quod & verum est. 2 ¶ Cum autem ingenuus aliquis natus sit, non offit ei in seruitute fuisse, & postea manuifacit esse. sepius enim constitutum est, natalibus non officere manuifacitorem.

DE LIBERTINIS Tit. V.

LIBERTINI sunt, qui ex iusta seruitute manuifaciti sunt. Manuifacitio autem est de manu datio, nam quomodo aliquis in seruitute est manui & potestati suppositus est, & manuifacitio liberatur potestate. Quae res a iure gentium originem sumpsit, utpote cum iure naturali omnes liberi nascerentur, nec esset nota manuifacitio, cum seruitus esset incognita. Sed postquam iure gentium seruitus inuasi: sequutum est beneficium manuifacitionis, & cum vno communi nomine omnes HOMINES appellarentur, iure gentium tria hominum genera esse ceperunt: liberi, & his contrarium serui, & tertium genus libertini, qui de seruitute esse serui. 2 ¶ Multis autem modis manuifacitio procedit, aut enim ex sacris constitutionibus in sacrosanctis ecclesiis, aut vindicta, aut inter amicos, aut per epistolam, aut per testam, aut per aliam quamlibet vltimam voluntatem. Sed & aliis multis modis libertas seruo competere potest, qui tam ex veteribus, quam ex nouis constitutionibus introducti sunt. 3 ¶ Serui vero a dominis semper manuifaciti solent: aded, vel in transitu manuifaciantur, veluti cum praetor, aut praeses, aut praefectus in balatum, vel in theatrum capti. 4 ¶ Libertinorum autem status tripartitus antea fuerat. Nam qui manuifacitebantur, modo maiorem & iustam libertatem conquirebantur, & habebant civis Romani: modo minorem, & Latini ex lege iunia Norbana habebant: modo inferiorem, & habebant ex lege Aelia Sentia dedititij. Sed quoniam dedititiorum quidem pessima conditio iam ex multis temporibus in desuetudinem abierat, Latinorum vero nomen non frequentabatur: ideoque nostra pietas omnia augere, & in meliorem statum reducere desiderans, duabus constitutionibus hoc emendauit, & in pristinum statum reduxit: quia & a primis vrbis Romae cunabulis vna atque simplex libertas competebar: id est, eadem, quam habebat manuifacitio nisi quod scilicet libertinus sit, qui manuifacitatur, licet manuifacitorem ingenus sit. Et dedititiorum quidem per constitutionem nostram expulsumus, quam promulgauimus inter nostras decisiones: per quas suggerente nobis Triboniano viro excellentiore nostro, antiqui iuris alterationes placuimus. Latinos autem Iunianos, & omnem quae circa eos fuerat obseruationem, alia constitutione per eiusdem quaestoris suggestionem correximus, quae inter imperiales radiat sanctiones. Et omnes libertos, nullo nec aetatis manuifacitio, nec domini manuifacitio, nec in manuifacitionis modo discrimine habito (sicut iam antea obseruabatur) ciuitate Romana decorauimus: multis modis additis, per quos posuit libertas seruis cum ciuitate Romana, quae sola est in praeterea praestari.

DE CAUSIS MANUMIT- TERE NON LICET Tit. VI.

NON tamen cuiuscumque volenti manuifacitorem licet, nam si quis in praeterea dedititiorum manuifacitorem

Quibus ex causis manumittit.

manumittit, nihil agit: quia lex Aelia Sentia impedit libertatem. 2 ¶ Licet autem domino, qui soluendo non est, in testamento seruum suum cum libertate heredem instituire, ut liber fiat, hereditate ei solus & necessarius: si modo ei nemo alius ex eo testamento heres extiterit, aut quia nemo heres scriptus sit, aut quia si scriptus est, quilibet ex causa heredis non extiterit. Idque eadem lege Aelia Sentia prouisum est: & recte. Valde enim prospiciendum erat, ut egentes homines, quibus illius heres extiturus non esset, ut seruum suum necessarium heredem haberent, qui satisfacturus esset creditoribus: aut hoc eo non faciente, creditores res hereditarias serui nomine vendant, ne iniuria defunctus adficiatur. 3 ¶ Idemque iuris est, & si iure libertas seruis heres institutus est. Quod nostra constitutio non solum in domino, qui soluendo non est, sed generaliter constitutum, nota humanitatis ratione: ut ex ipsa scriptura institutionis etiam libertas ei competere soleatur: quum non sit verisimile, eum, quem heredem sibi elegit, si praetermiserit libertatis dationem, seruum remanere voluisse, & neminem sibi heredem fore. 4 ¶ In fraudem autem creditorum manuifacitorem videtur, qui vel iam eo tempore quo manuifacit, soluendo non est, vel qui datus libertatis, desiturus est soluendo esse. Prauoluisse tamen videtur (nisi animum quoque fraudandi manuifacitor hauserit) non impediri libertatem, quamvis bona eius creditoribus non sufficiant. Saepe enim de facultatibus suis amplius, quam in his est sperant homines. Itaque tunc intelligimus impediri libertatem, cum utroque modo fraudantur creditores, id est, & consilio manuifacientis, & ipsa re eo quod eius bona non sunt sufficere creditoribus. 5 ¶ Eadem lege Aelia Sentia domino minori viginti annis non aliter manuifacitorem permittitur, quam si vindicta adhibita fuerit, iusta causa manuifacitionis adprobata, fuerint manuifaciti. 6 ¶ Iusta autem manuifacitionis causa haec sunt: veluti si quis patrem aut matrem, filium filiamve, aut fratres sororesque naturales, qui pedagogum, aut nutricem, aut educatorem, aut aliumquam alumnatum, aut collatorem manuifacit: aut seruum, pro uratoris habendi gratia: aut ancillam matrimonij habendi causa: dum tamen intra sex menses in vxorem ducatur, nisi iusta causa impediat: & seruis, qui manuifacitorem procuratoris habendi gratia, non minor decem & septem annis manuifacitatur. 7 ¶ Semel autem causa adprobata, siue vera sit, siue falsa, non retractatur. 8 ¶ Cum ergo certus modus manuifacitendi minoribus viginti annis dominis per legem Aeliam Sentiam constitutus esset: eueniebat, ut qui quatuordecim annos expleuerat, licet testamentum facere, & in eo sibi heredem instituire, legatque reliquere possent: tamen si adhuc minor esset viginti annis, libertatem seruo dare non possent. Quod non erat ferendum, nam cui totorum suorum bonorum in testamento dispositio data erat: quare non similiter ei, quemadmodum alias res, ita de seruis suis in vltima voluntate disponere, quemadmodum voluerit, permittimus, ut & libertatem eis possit praestare? Sed quum libertas inestimabilis res sit, & propter hoc ante xx. aetatis annum antiquitas libertatem seruo dare prohibebat: ideo nos mediam quodammodo viam eligentes, non aliter minori viginti annis libertatem in testamento dari seruo suo concedimus, nisi de iunio septimum annum impleuerit, & decimum octauum attigerit. Cum enim antiquitas huiusmodi aetatis, & pro alius postulare concesserit: cur non etiam sui iudicij stabilitas ita eos adiuuare credatur, ut ad libertatem dandam seruis suis possint peruenire?

DE LEGE FVSIACA Tit. VII.

Vltas autem nuptias inter se civis Romani contrahunt, qui secundum praecipua legum coeunt

Tit. VII. Ege Fufia Caninia certus modus constitutus erat in seruis testamento manuifacitio: quum, quasi libertates impediens, & quodammodo inuidiam tollendam esse censuimus: quum satis fuerat inhumanum, viuos quidem licentiam habere totam suam familiam libertate donare, nisi alia causa impediat libertatem: mortuis autem hu iusmodi licentiam adimere.

DE HIS, QUI SVI, VEL alieni iuris sunt.

Tit. VIII. Sequitur de iure personarum alia diuisio. Nam iuxta personam sui iuris sunt, quaedam alieno iuri subiectae. Rursum earum, quae alieno iuri subiectae sunt, aliae sunt in potestate parentum, aliae in potestate dominorum. Videmus itaque de his, quae alieno iuri subiectae sunt, na si cognouerimus quae istae personae sunt: simul intelligemus quae sui iuris sunt, ac prius inspicimus de his, quae in potestate dominorum sunt. 2 ¶ In potestate itaque dominorum sunt serui, quae quidem potestas, iuris gentium est, nam apud omnes perque gentes animaduertere possumus, dominis in seruos vitae, ne sique potestatem fuisse, & quod unque per seruum acquiratur, id domino acquiri. 3 ¶ Sed hoc tempore nullis hominibus, qui sub imperio nostro sunt, licet sine causa legibus cognita, in seruos suos supra modum seruire. Nam ex constitutione diui Antonini, qui sine causa seruum suum occiderit, non minus puniri iubetur, quam si a seruum suum occiderit. Sed & maior asperitas dominorum, eiusdem principis constitutione coercetur: nam Antoninus consul, us a quibusdam praesidibus prouinciarum de his seruis, qui ad a dentis sacram, vel ad statum principum confugiunt, praecipit, ut si intolerabilis videatur seruitus dominorum, cogantur seruis suos bonis conditionibus vendere, ut pretium dominis daretur, & recte, expedit enim reipublice, ne siare, quis male vratur. Cuius referri ad Aelium Marcianum emissa verba sunt haec: Dominorum quidem potestatem in seruos suos illibatam esse oportet, nec cuiquam hominum ius suum detrahi. sed dominorum interest, ne auxilium contra scitiam, vel famem, vel intolerabilem iniuriam denegetur iis, qui iuste deprecantur: ideoque cognosce de querelis eorum, qui ex familia Iulij Sabini ad statum confugerunt, & si vel durius habitos, quam quantum est, vel infami iniuria adfectos esse cognoueris, venire iube, ita ut in potestatem domini non reuertantur. Quod si iuxta constitutionem fraudem fecerit, sciat me hoc admittum seuerius executurum.

DE PATRIA POTESTATE Tit. IX.

In potestate nostra sunt liberi nostri, quos ex iustis nuptiis procreauimus. 2 ¶ Nuptiae autem, siue matrimonium, est viri & mulieris coniunctio, indiuiduam vitam consuetudinem continens. 3 ¶ Ius autem potestatis, quod in liberos habemus, proprium est ciuium Romanorum, nulli enim alij sunt homines, qui talem in liberos habeant potestatem, qualem nos habemus. 4 ¶ Qui igitur ex re & vxore tua nascitur, in tua potestate est. Item qui ex filio tuo & vxore eius nascitur, id est, nepos tuus & neptis, a quo in tua sunt potestas, & pronepos, & proneptis, & deinceps ceteri. Qui autem ex filia tua nascuntur, in potestate tua non sunt, sed in patris eorum.

DE NVPTIIS Tit. X.

Vltas autem nuptias inter se civis Romani contrahunt, qui secundum praecipua legum coeunt

7 masculi quidem puberes, feminæ autem viripotent...

& vxoris filia ex alio marito, vel contra, matrimonium recte contrahunt...

DE ADOPTIONIBVS, Tit. XI.

Non solum autem naturales liberi, secundum ea...

us decesserit, restitutum se bona illis, qui, si adoptione facta non esset, ad successionem eius venturi essent...

possunt, sui iuris sunt. 2 ¶ Cum autem is, qui ob aliquod maleficium in insulam deportatur...

QVIBVS MODIS IVS PATRIÆ POTESTATIS SOLVITUR. Tit. XII.

Videamus nunc, quibus modis is, qui alieno iuri sunt subiecti, eo iure liberentur...

adoptat: soluitur quidem ius potestatis patris naturalis: transit autem in huiusmodi parentem adoptiuum, in cuius persona & adoptionem esse plenissimam antea diximus. 10. ¶ Illud autem scire oportet, quod si nurus tua ex filio tuo conceperit, & filium postea emancipaueris, vel in adoptionem dederis, praeagnante nuru tua, nihilominus quod ex ea nascitur, in potestate tua nascitur. Quod si post emancipationem vel adoptionem conceptus fuerit: patris sui emancipati, vel aui adoptiuo potestati subit itur. 11. ¶ Et quidem neque naturales liberi, neque adoptiuo villo pene modo possunt cogere parentes, de potestate sua eos dimittere.

DE TUTELIS.

TIT. XIII.

Transsumus nunc ad aliam diuisionem personarum. Nam ex his personis quae in potestate non sunt, quaedam vel in tutela sunt vel in curacione, quaedam neutro iure tenentur. Videamus ergo de his, quae in tutela vel in curacione sunt. Ita enim intelligemus ceteras personas, quae neutro iure tenentur. Ac prius dispiciamus de his, quae in tutela sunt. 2. ¶ Est autem tutela (ut Seruius definiuit) vis ac potestas in capite libero ad tuendum eum, qui propter aetatem se defendere nequit, iure civili data ac promissa. 3. ¶ Tutores autem sunt, qui eam vim ac potestatem habent, ex qua ipsa re nomen accipiunt. Itaque appellantur tutores quasi tutores atque defensores sicut aditui dicuntur, qui ades tuentur. 4. ¶ Permissum est itaque parentibus, liberis impuberibus, quos in potestate habent, testamento tutores dare. Et hoc in filios filiasque procedit omnimodo nepotibus vero nepibus quae ita demum parentes possunt testamento tutores dare si post mortem eorum in potestatem patris sui non sunt recesori. Itaque si filius tuus mortis tuae tempore in potestate tua sit: nepotes ex eo non potestunt ex testamento tuo tutores habere, quamuis in potestate tua fuerint: scilicet quia mortuo te, in potestatem patris sui recesari sunt. 5. ¶ Cum autem in compluribus aliis causis posthumi pro iam natis habeantur & in hac causa placuit non minus posthumi, quam iam natis testamento tutores dari posse: si modo in ea causa sunt, ut si viuis parentibus nascerentur, sui heredes, & in potestate eorum fierent. 6. ¶ Sed & si emancipatum filio tutor a patre datus fuerit testamento: confirmandus est ex sententia praedictis omni modo, id est, sine inquisitione.

DE TESTAMENTO TUTORES DARI POSSUNT.

TIT. XIII.

Dari autem tutor potest testamento non solum paterfamilias, sed etiam filius familias. 2. ¶ Sed & seruis propriis testamento cum libertate recte tutor dari potest. 3. ¶ Sed sciendum est, eum & sine libertate tutorem datum, tacite libertatem directam ac epille videri, & per hoc recte tutorem esse. Placuit si per errorem quasi liber tutor datus sit aliud dicendum est. 4. ¶ Seruis autem alienis pure inuoluntate testamento datur tutor: sed ita, CVM LIBER ERIT, ut iter datur. Proprius autem seruis inuoluntate eo modo tutor datur. 5. ¶ Furiosus, vel minor viginti quinque annis tutor testamento datus, tutor tamen erit, cum compos mentis, aut maior viginti quinque annis fuerit factus. 6. ¶ Ad certum tempus, vel ex certo tempore, vel sub conditione, vel ante heredis institutionem posse dari tutorem, non dubitatur. 7. ¶ Certus autem rei vel causae tutor dari non potest: quia personae, non causae, vel rei tutor datur. 8. ¶ Siquis filibus suis vel filiis tutoros dederit etiam postumae vel postumo dedisse

videtur: quia filij vel filiae appellatione & postumae & postuma continentur. Quod si nepotes sint, in appellatione filiorum & ipsi tutores dari sunt. Dicendum est, ut & ipsi quoque dari videantur, si modo liberos dixerit. Ceterum si filios: non continentur aliter enim filij, aliter nepotes appellantur. Placuit si posteris dederit: etiam filij postumi quam ceteri liberi continentur.

DE LEGITIMA ADGNATORUM TUTELA.

TIT. XV.

Quibus autem testamento tutor datus non est, ex lege duodecim tabularum adgnati sunt tutores, qui vocantur legitimi. 2. ¶ Sunt autem adgnati, cognati per virilis sexus cognationem coniuncti, quasi a patre cognati: veluti frater ex eodem patre natus, fratris filius neposque ex eo: item patruus, & patruus filius neposque ex eo. At qui per femininam sexus personas cognatione iunguntur, adgnati non sunt. Sed alias naturali iure cognati. Itaque amicitiae filius non est tibi adgnatus, sed cognatus: & inuicem in illi eodem iure coniungitur: quia qui ex ea nascuntur, patris, non matris familiam sequuntur. 3. ¶ Quod autem, lex duodecim tabularum ab intestato vocat ad tutelam adgnatos: non hanc habet significationem, si omnino non fecerit testamentum is, qui poterat tutores dare: sed si quantum ad tutelam pertinet, intestatus decesserit, quod tunc quoque accipere intelligitur, cum is, qui datus est tutor, viuis testatore decesserit. 4. ¶ Sed adgnationis quidem ius omnibus modis capitis deminutione plerumque perimitur: nam adgnatio iuris civilis nomen est: cognatio is verbi ius non omnibus modis commutatur: quia civilis ratio civilia quidem iura corrumpere potest, naturalia vero non utique.

DE CAPITIS DEMINUTIONE.

TIT. XVI.

Est autem capitis deminutio, status mutatio, itaque tribus modis accidit. Nam aut maxima est capitis deminutio, aut minor, (quam quidam medium vocant) aut minima. 2. ¶ Maxima capitis deminutio est: cum aliquis suum & civitatem & libertatem amittit, quod accidit in his, qui serui pene efficiuntur atrocitate sententiae: vel liberis ut ingratis erga patronos condemnatis: vel his, qui se ad precium participandum venundari passi sunt. 3. ¶ Minor, siue media capitis deminutio est, cum ciuitas quidem amittitur, libertas vero retinetur: quod accidit ei, cui aqua & igni interdictum fuerit: vel ei, qui in insulam deportatus est. 4. ¶ Minima capitis deminutio est, cum ciuitas retinetur & libertas, sed status hominis commutatur, quod accidit in his, qui cum sui iuris fuerint, ceperunt alieno iuri subiecti esse, vel contra, veluti si filius familias a patre emancipatus fuerit, est capite deminutus. 5. ¶ Seruis autem manumissus, capite non minuitur: quia nullum caput habuit. 6. ¶ Quibus autem dignitas magis, quam status permittitur: capite non minuitur. & ideo a senatu motus capite non minui constat. 7. ¶ Quod autem dictum est, manere cognationis ius etiam post capitis deminutionem: hoc ita est, si minima capitis deminutio interueniat: manet enim cognatio, nam si maxima capitis deminutio interueniat: ius quoque cognationis perit, ut puta seruitute alienius cognatus: ne quidem si manumissus fuerit: recipit cognationem. Sed & si in insulam quis deportatus sit, cognatio soluitur. 8. ¶ Quis autem ad adgnatos tutelam praecipiat: non solum a & omnes pertinet, sed ad eos tantum, qui pater

¶ sunt: vel si plures eiusdem gradus sunt, ad omnes pertinet. Veluti si plures fratres sunt, qui vnum gratiam obtinuerint, pariter ad tutelam vocantur.

DE LEGITIMA PATRONORUM TUTELA.

TIT. XVII.

Ex eadem lege duodecim tabularum libertorum & libertarum tutela ad patronos libertisque eorum pertinet: quae & ipsa legitima tutela vocatur: non quia nominatim in ea lege de hac tutela cautum sit, sed quia perinde ac accepta est per interpretationem ac si verbis legis introducta esset. Eo enim ipso, quod libertates libertorum libertarumque, si intestati decesserint, iusserit lex ad patronos libertosque eorum pertinere: crediderunt veteres voluisse legem etiam tutelam ad eos pertinere cum & adgnatos, quos ad hereditatem lex vocat, eodem & tutores esse iusserit: quia plerumque ubi successio est emolumentum, ibi & tutela: onus esse debet. Ideo autem diximus plerumque: quia si a feminis impubes manumittatur, ipsa ad hereditatem vocatur, quum alius sit tutor.

DE LEGITIMA PAREN- TUM TUTELA.

TIT. XVIII.

Exemplo patronorum recepta est & alia tutela, quae & ipsa legitima vocatur. Nam si quis filium suum, nepotem, aut nepotem ex filio, & deinceps impubes emancipauerit: legitimus eorum tutor erit.

DE FIDUCIARIA TUTELA.

TIT. XIX.

Est & alia tutela, quae fiduciaria appellatur. Nam si pater filium, vel filius nepotem, vel nepotem, vel deinceps impubes manumiserit: legitimam nanciscitur eorum tutelam. Quo defuncto, si liberi eius viri i sexus existant: fiduciarii tutores vel fratris, vel sororis efficiuntur. Atque patrono legitimo tutore mortuo, liberi quoque eius legitimi, sunt tutores: quoniam filius quidem defuncti, si non esset a viuo patre emancipatus, post obitum eius sui iuris esset, nec in iratum potestatem recideret, ideoque nec in tutelam: liberi autem si seruis manisset, utique eodem iure apud liberos domini post mortem eius futurus esset. Ita tamen si ad tutelam vocantur, si perfectae sint aetatis, quod nostra constitutio in omnibus tutelis & curacionibus obseruari generaliter praecipit.

DE ATILIANO TUTORE, & eo qui ex lege Iulia & Titia datur.

TIT. XX.

Scui nullus omnino tutor fuerat: ei dabatur in urbe quidem a praetore urbano, & maiore parte tribunorum plebis tutor ex lege Atilia: in prouinciis vero a praesidibus prouinciarum ex lege Iulia & Titia. 2. ¶ Sed & si in testamento tutor sub conditione, aut ex die certo datus fuerat: quamdiu conditio aut dies pendebat, ex eisdem legibus tutor dari poterat. Item si pure datus fuerat: quamdiu ex testamento nemo haeres existeret, tandiu ex eisdem legibus tutor petendus erat, qui desinebat esse tutor, si conditio existerat, aut dies venerat, aut heres existerat. 3. ¶ Ab hostibus, quoque tutore capto, ex his legibus tutor petebatur, qui desinebat esse tutor si is, qui captus erat, in libertatem reuerius fuerat, nam reuerius

recipiebat tutelam iure postumini. 4. ¶ Sed ex his legibus tutores pupillis deservant dari, potest quam primò consules pupillis utriusque sexus tutores ex inquisitione dare ceperunt, deinde praetores ex constitutionibus. Nam praedictis legibus neque de cautione a tutoribus exigenda, rem saluam pupillis fore: neque de compellendis tutoribus ad tutelae administrationem, quidquam cautum erat. 5. ¶ Sed hoc iure utimur, ut Romae quidem praefectus urbi, vel praetor secundum iuram iurisdictionem: in prouinciis autem praesides ex inquisitione tutores crearent, vel magistratus iussu praedicti, si non sint magnae pupilli facultates. 6. ¶ Nos autem per constitutionem nostram huiusmodi difficultates hominum rescant: sine expectata iustitiae praesidium, disponimus, si facultates pupilli vel adulti usque ad quingentos solidos valeant, defensores ciuitatum una cum eiusdem ciuitatis religiosisimo antistite, vel alias publicas personas, id est, magistratus vel iudicum Alexandrinæ ciuitatis, tutores vel curatores creare: legitima cautela secundum eiusdem constitutionis normam praestanda, videlicet eorum periculo, qui eam accipiunt. 7. ¶ Impubes autem in tutela esse naturali iuri conueniens est: ut is, qui perfectae aetatis non sit, alterius tutela regatur. 8. ¶ Quum ergo pupillorum pupillarumque tutores negotia gerant: post pubertatem tutelae iudicio rationem reddunt.

DE AVCTORITATE TUTORUM.

TIT. XXI.

Auctoritas autem tutoris in quibusdam causis necessaria pupillis est, in quibusdam non est necessaria, ut ecce si quid dari sibi stipulenter non est necessaria tutoris auctoritas, quod si alius promittant pupilli, necessaria est tutoris auctoritas. Namque placuit meliorem quidem conditionem licere eis facere etiam sine tutoris auctoritate: deteriori vero non aliter, quam cum tutoris auctoritate. Unde in his causis, ex quibus obligationes nascuntur, ut in emptionibus, venditionibus, locationibus, eductionibus, mandatis, depositis: si tutoris auctoritas non interueniat: ipsi quidem, qui cum his contrahunt, obligantur: at inuicem pupilli non obligantur. 2. ¶ Neque tamen hereditatem adire, neque bonorum possessionem petere, neque hereditatem ex fideicommissio suscipere aliter possunt, nisi tutoris auctoritate (quamuis illis iurata sit) ne vllum damnum habeant. 3. ¶ Tutor autem statim in ipso negotio praesens debet auctor fieri, si hoc pupillo prodelle existimauerit, post tempus verò, vel per epistolam interposita auctoritas, nihil agit. 4. ¶ Si inter tutorem pupillumque iudicium agendum sit: quia ipse tutor in rem suam auctor esse non potest: non praetorius tutor (ut olim) constituitur, sed curator in locum eius datur: quo curator interueniente, iudicium peragitur, & eo pacto, curator esse definit.

DE PUPILLI TUTELA.

TIT. XXII.

Pupilli pupilla quae cum puberes esse ceperint a tutela liberantur. Pubertatem autem veteres quidem non solum ex annis, sed etiam ex habitu corporis in masculis aestimari volebant. Nostra autem maiestas dignum esse castitate nostrorum temporum existimans, bene par. ut: quod in feminis etiam antiquis impudicum esse visum est, id est, inspectione habitudinis corporis, hoc etiam in masculis ulos extendere. Et ideo nostra sancta constitutione promulgata, pubertatem in masculis post decimum quartum annum

completum illico initium accipere disposuimus: an-
tiquitas normam in feminis bene positam in suo
ordine relinquentes. ut post duodecim annos com-
pletos viri potentes esse credantur. 2 ¶ Item fi-
nitur tutela, si adrogati sint adhuc impuberes, vel
deportati: item si in seruitutem pupillus redigatur,
vel si ab hominibus captus fuerit. 3 ¶ Sed & si
vsque ad certam conditionem datus sit tutor testa-
mento: æque euenit, ut desinat esse tutor existente
condicione. 4 Simili modo finitur tutela morte
vel pupillorum, vel tutorum. 5 ¶ Sed & capitis
deminutione tutoris, per quam libertas vel ciuitas
amittitur, omnis tutela perit. Minima autem capitis
deminutione tutoris veluti si in adoptionem de-
derit, legitima tantum tutela perit, ceteræ non per-
eunt. Sed pupilli & pupillæ capitis deminutio, licet
minima sit, omnes tutelas tollit. 6 ¶ Præterea qui
ad certum tempus testamento dantur, tutores, finito
eò, deponunt tutelam. 7 ¶ Desinit etiam tutores
esse, qui vel remouentur à tutela ob id quam sus-
pecti visi sunt: vel qui ex iuxta causa sese excusant,
& onus administrandæ tutelæ deponunt, secundum
ea quæ inferius proponemus.

DE CURATORIBVS,
TIT. XXIII.

Masculi quidem puberes, & feminae viri poten-
tes, vsque ad vicesimum quintum annum com-
pletum curatores accipiunt: quia licet puberes sint,
adhuc tamen eius ætatis sunt, ut sua negotia tueri
non possint. 2 ¶ Dantur autem curatores ab eis-
dem magistratibus, à quibus & tutores. Sed curator
testamento non datur: datus tamen confirmatur de-
creto prætoris vel præsidis. 3 ¶ Item inuiti ado-
lescentes, curatores non accipiunt, præterquam in li-
tium: curator enim & ad certam causam dari potest.
4 ¶ Furiosi quoque & prodigi, licet maiores vi-
ginti quinque annis sint: tamen in curatione sunt
adrogatorum ex lege duodecim tabularum. Sed so-
lent Romæ præfectus vrbi vel prætores, & in pro-
uinciis præfides ex inquisitione eis curatores dare.
5 ¶ Sed & inenæ captis, & surdis, & mutis, & qui
perpetuo morbo laborant (qui à rebus suis super-
esse non possunt) curatores dandi sunt. 6 ¶ In-
terdum autem & pupilli curatores accipiunt, ut pu-
tâ si legitimus tutor non sit idoneus: quoniam ha-
bent tutorem tutor dari non potest. Item si testa-
mento datus tutor, vel à prætoris, aut præside, ido-
neus non sit ad administrationem, nec tamen frau-
dulenter negotia administrat: solet ei curator ad-
iungi. Item loco tutorum, qui non in perpetuum,
sed ad tempus à tutela excusantur, solent curatores
dari. 7 ¶ Quod si tutor aduersa valetudine, vel
alia necessitate impediatur, quo minus negotia pu-
pilli administrare possit: & pupillus vel absit, vel
infans sit: quem vellet actorem, periculo ipsius tuto-
ris, prætor, vel qui prouinciam præerit, decreto confi-
rmat.

DE SATISDACTIONE TVTO-
rum vel curatorum,
TIT. XXIII.

NE tamen pupillorum pupillarumve, & eo-
rum qui quæve in curatione sunt, negotia à
curatoribus, tutoribusve consumantur, vel de-
minuantur: curet prætor, ut & tutores, & cura-
tores eo nomine satisfiant. Sed hoc non est per-
petuum: nam tutores testamento dati satis-
facere non coguntur: quia fides eorum & diligen-
tia ab ipso testatore approbata est. Item ex in-
quisitione tutores vel curatores dati, satisfactionem
non onerantur: quia idonei electi sunt. 2 ¶ Sed
si ex testamento vel inquisitione duo pluresve da-
ti fuerint: potest vnus offerre satisfactionem de in-

demitate pupilli vel adoleſcentis, & conuictori su-
o vel concuratori præferri, vt solus administret: vel
vt cum tutor aut concurator satis offerens præ po-
natur ei, vt & ipse solus administret. Itaque per po-
testatem petere satisfactionem à contutore suo vel con-
curatore: sed offerre debet, vt electionem det con-
curatori vel contutori suo, vt vtrum velit satis accipere,
an satisficere. Quod si nemo eorum, satis offerat si
quidem adscriptum fuerit à testatore, quis gerat illud
gerere debet. Quod si non fuerit adscriptum: quæ
maior pars elegerit, ipse gerere debet, vt edicto præ-
toris cauetur. Sin autem ipsi tutores dissenserint
circa eligendum eum, vel eos, qui gerere debeant:
prætor partes suas interponere debet. Idem & in
pluribus ex inquisitione datis comprobandum est:
id est, vt maior pars eligere possit, per quem admi-
nistratio fiat. 3 ¶ Sciendum autem est, non so-
lum tutores vel curatores pupillis, vel adultis, cæ-
terisque personis ex administratione rerum tenent,
sed etiam in eos, qui satisfactionem accipiunt, substi-
diariam actionem esse, quæ vltimum eis præsidium
possit adferre: Subsidiaria autem actio in eos da-
tur, qui aut omnino à tutoribus vel curatoribus sa-
tisfacere non curauerunt, aut non idoneè passi sunt
cueri. Quæ quidem tam ex prudentium responsis,
quam ex constitutionibus imperialibus etiam in
heredes eorum extenditur. 4 ¶ Quibus constitu-
tionibus & illud exprimitur, vt nisi caueant tutores
& curatores, pignoris capitis coercentur. 5 ¶ Ne-
que autem præfectus vrbi, neque prætor, neque præ-
fides prouinciarum, neque quisquam alius, cui tutores da-
di ius est, hac actione tenebitur: sed si tantummodo,
qui satisfactionem exigere solent.

DE EXCUSATIONIBVS TVTO-
rum vel curatorum,
TIT. XXV.

Excusantur autem tutores & curatores variis ex
causis: plerumque tamen propter liberos, siue in
potestate sint, siue emancipati. Si enim tres liberos
superstes Romæ quis habeat, vel in Italia quatuor,
vel in prouinciis quinque: à tutela vel cura potest
excusari, exemplo ceterorum munerum. nam & tu-
telam & curam placuit publicum minus esse. Sed
adoptiuo liberi non profunt. In adoptionem autem
dari, naturali patri profunt. Item nepotes ex filio
profunt vt in locum patris sui succedant: ex filia non
profunt. Filij autem superstes tantum ad tutelam vel
curam muneris excusationem profunt: defuncti autem
non profunt. Sed si in bello amissi sunt: quæsitum
est, an profint? Et constat eos solos prodesse,
qui in acie amittuntur. hi enim, qui pro republi-
ca ceciderunt, in perpetuum per gloriam viuere in-
telliguntur. 2 ¶ Item diuus Marcus in Semestri-
bus rescriptis, eum, qui res fisci administrat, à tutela
vel cura, quamdiu administrat, excusari posse. 3 ¶
Item qui reipublicæ causa absint, à tutela vel cura
excusantur. Sed & si fuerint tutores vel curatores
dati, deinde reipublicæ causa abesse cæperint: à tu-
tela vel cura excusantur, quatenus reipublicæ causa
absint: & interea curator loco eorum datur: qui si
reuerſi fuerint, recipiunt onus tutelæ. nam nec anni
habent vacationem, vt Papinianus libro quinto Re-
sponſorum scripsit, nam hoc spatium habent ad no-
uas tutelas vocati. 4 ¶ Et qui potestatem aliquam
habent, se excusare possunt, vt diuus Marcus rescripsit:
sed susceptam tutelam deserere non possunt. 5 ¶ Item
propter litem, quam cum pupillo vel adulto tutor
vel curator habet, excusari non potest: nisi forte de
omnibus bonis, vel hereditate controuersa sit. 6 ¶
Item tria onera tutelæ non adscitæ, vel curæ, præ-
stant vacationem, quamdiu administrat: vt tamen
plurium pupillorum tutela vel cura eorumdem bo-

norum, veluti fratrum, pro vna computentur.
7 ¶ Sed & propter pauperitatem excusationem
tribuit, tam diui fratres, quam per se diuus Marcus
rescripsit: si quis imparem se oneri iniuncto possit
docere. 8 ¶ Item propter aduersam valetudinem,
propter quam ne suis quidem negotiis interesse po-
tessit excusatio locum habet. 9 ¶ Similiter eos, qui
litteras nesciunt, esse exc. sanctos, diuus Pius rescri-
psit: quoniam & imperium litterarum possint ad admi-
nistrationem negotiorum sufficere. 10 ¶ Item si
propter inuicicias aliquem testamentum tutorem
pater dederit: hoc in iura præstat ei excusationem
sicut per contrarium non excusatur, qui se tutelam
admittit: tutorem patri pupillorum promissit.

11 ¶ Non esse autem admittendam excusationem
eius: qui hoc solo vitur, quod ignotus patri pupil-
lorum sit, dum fratres rescripserunt. 12 ¶ Inuicicia,
quæ quis cum patre pupillorum vel adultorum
exercuit: si capites fuerunt, nec reconciliatio in-
teruenit: tutela vel cura, solent excusare. 13 ¶ Item
is, qui status controuersiam à pupillorum patre pas-
sus est, excusatur à tutela. 14 ¶ Item maior septua-
ginta annis à tutela & cura se potest excusare.
15 ¶ Mores autem viginti quinque annis, olim
quidem exc. stabantur: nostra autem constitutione
prohibentur ad tutelam vel curam aspirare: addo,
vt nec excusatione opus sit. Quæ constitutio caue-
tur, vt nec pupillus ad legitimam tutelam vocetur,
nec adultus: quoniam sit incilius, eos, qui alieno auxi-
lio in rebus suis administrandis egere noscuntur, &
ab alijs reguntur, aliorum tutelam vel curam subire.
16 ¶ Idem & in milite obseruandum est, vt nec vo-
lens ad tutelam onus admittatur. 17 ¶ Item Romæ
grammatici, rhetores, & medici, & qui in patria
sua has artes exercent, & intra numerum sunt: à tu-
tela & cura habent vacationem. 18 ¶ Qui autem vult
se excusare, si plures habeat excusationes, & de qui-
busdam non probauerit: alijs vt intra tempora
constituta non prohibetur. Qui autem excusare se
voluit, non appellatur: sed intra quingenta dies con-
tinuos, ex quo cognouerint se esse tutores vel cura-
tores, datos se excusare debent, cuiusque generis
sint, id est, quælibetque dati fuerint tutores: si in-
tra centesimum lapidem sunt ab eo loco, ubi tuto-
res dari sunt. Si vero ultra centesimum lapidem ha-
bitant: diuacatione facta viginti milium diu-
norum, & amplius triginta dierum, qui tamen (vt
Scaola dicebat) sic debent computari, ne minus
sint, quam quinquaginta dies. 19 ¶ Datus autem tu-
tor, ad vniuersum patrimonium datus esse creditur.
20 ¶ Qui tutelam alicuius gessit, inuitus curator
eiusdem fieri non compellitur: in tantum, vt licet
paterfamilias, qui testamentum tutorem dedit, adie-
gerit se eundem curatorem dare: tamen inuitum
eum curam suscipere non cogendum, diui Seuerus
& Antoninus rescripserunt. 21 ¶ Idem rescripserunt
maritum exori suæ curatorem datum, excusare se
posse, licet se immisceat. 22 ¶ Si quis autem falsis al-
legationibus excusationem tutelæ meruerit: non est
liberatus onere tutelæ.

DE SUSPECTIS TVTORI-
bus vel curatoribus.

Tit. XXVI.
Sciendum est suspecti crimen ex lege duodecim
tabularum descendere. 2 ¶ Datum est autem ius
remouendi tutores suspectos Romæ prætori, & in
prouincijs præfibus earum, & legato proconsulis.
3 ¶ Ostendimus, qui possint de suspecto cognosce-
re: nam videmus, qui suspecti fieri possint. Et pos-
sunt quidem omnes tutores fieri suspecti, siue sint
testamentarij, siue non sint, sed alterius generis tuto-
res. Quare & si legitimus fuerit tutor, accusari po-
terit. Quid si patronus? Adhuc idem erit dicendum:
dummodo meminerimus, famæ patroni parcendum
esse licet vt suspectus remouus fuerit. 4 ¶ Con-
sequens est, vt videamus, qui possint suspectos pos-
tulare. Et sciendum est, quasi publicam esse hanc
accusationem, hoc est, omnibus patere. Quinimo
& mulieres admittuntur ex rescripto diuorum Se-
ueri & Antonini: sed ex solæ pietatis necessitudine
ductæ, ad hoc procedunt: vt puta mater, nutrix
quoque, & auia. potest & soror. sed & si qua alia
mulier fuerit, quam prætor propensa pietate in-
tellexerit, sexus verecundiam non egredientem, sed
pietate productam, non sustinere iniuriam pupillo-
rum: admittit eam ad accusationem. 5 ¶ Impube-
res non possunt tutores suos suspectos postulare.
puberes autem curatores suos ex consilio ne-
cessariorum suspectos possunt arguere. & ita diui
Seuerus & Antoninus rescripserunt. 6 ¶ Sus-
pectus autem est, qui non ex fide tutelam gerit,
quàm incipiat tutelam gerere tutor, posse eum
quasi suspectum remoueri idem Iulianus scripsit, &
secundum eum constitutum est. 7 ¶ Suspectus
autem remouus, si quidem ob dolum: famosus
est, si ob culpam: non æquè. 8 ¶ Si quis autem
suspectus postulari: quoad cognitio finitur: in-
terdicitur ei administratio, vt Papiniano visum est.
9 ¶ Sed si suspecti cognitio suscepta fuerit: postea
quàm tutor vel curator decesserit, extingitur sus-
pecti cognitio. 10 ¶ Si quis tutor copiam sui non
faciat, vt alimenta pupillo decernantur: cauetur e-
pistoladiuorum Seueri & Antonini, vt in possessio-
nem bonorum eius pupillus mittatur: & quæ mors
deteriora futura sunt, dato curatore distrahi inben-
tur. Ergo vt suspectus remoueri poterit, qui non
præstat alimenta. 11 ¶ Sed si quis præsentis negat
propter inopiam alimenta posse decerni: si hoc per
mendacium dicat: remittendum eum esse ad præ-
fectum vrbi puniendum placuit: sicut ille re-
mittitur, qui data pecunia ministerium tutelæ
acquisierit, vel redemert. 12 ¶ Libertus quo-
que, si fraudulenter tutelam filiorum vel nepotum
patroni gessisse probetur, ad perfectum vrbi remit-
tatur puniendus. 13 ¶ Nouissime autem sciendum
est eos, qui fraudulenter tutelam administrant, et-
iam si satis offerant remouendos esse à tutela: quia
satisfactio tutoris propositum maleuolum non mu-
tat, sed diuicius grassandi in re familiari facultate
tem præstat. Suspectum enim cum putamus, qui
moribus talis est, vt suspectus sit. Enimvero tu-
tor vel curator: quamuis pauper est, fidelis
tamen & diligens, remouendus non est quasi sus-
pectus.

INSTITUTIONVM SEV ELEMENTORVM D. IVSTIANI SACRATISSIMI PRINCIPIS, LIBER II.

DE RERVM DIVISIONE & adquirendo ipsarum dominio,

Superiore libro de iure personarum exposuimus: modo videamus de rebus, quae vel in nostro patrimonio, vel extra patrimonium nostrum habentur. Quaedam enim naturali iure communia sunt omnium, quaedam publica, quaedam vniuersitatis, quaedam vniuersitatis, quaedam vniuersitatis, quaedam vniuersitatis...

tus, tamen locus religiosus sit. 12. Quaedam quoque res veluti auri & portae ciuitatis, quodammodo diuini iuris sunt: & ideo nullius in bonis sunt. Ideo autem muros sanctos dicimus, quia poena capitis constituta est in eos, qui aliquid in muros deliquerint. Idem & legu eas partes, quibus poenas constituimus aduersus eos, qui contra leges fecerint, sanctiones vocamus. 13. Singulorum autem hominum multis modis res sunt, quarundam enim rerum dominium nascitur iure naturali, quod (sicut diximus) appellatur ius gentium: quarundam vero iure civili. Commodius est itaque a vetustiore iure incipere. palam est autem vetustius esse ius naturale, quod cum ipso genere humano rerum natura prodidit. cuius autem iura tunc esse coeperunt, cum & ciuitates conditi, & magistratus creati, & leges scribi coeperunt. 14. Ferae igitur bestiae, & volucres, & pisces, & omnia animalia, quae mari, caelo, & terra nascuntur: simulatque ab aliquo capta fuerint, iure gentium ita: in illius esse incipiunt, quod enim ante nullius est, id naturali ratione occupanti conceditur: nec interest, feras bestias & volucres vtrum in suo fundo, quis capiat, an in alieno. Plane qui alienum fundum ingreditur venandi aut aucupandi gratia: potest a domino, si is praesiderit, prohiberi, ne ingrediat. Quicquid autem eorum ceperit: eoque tuum esse intelligitur, donec tua custodia coequeat. Cum vero tuam euaserit custodia, & in libertatem naturalem sese receperit: tuum esse definit, & rursus occupantis fit. Naturalem autem libertatem recipere intelligitur, cum vel oculos tuos effugerit, vel ita sit in conspectu tuo, ut difficilis sit eius persecutio. 15. Illud quaesitum est, an si fera bestia ita vulnerata sit, ut capi possit, statim tua esse intelligatur? Et quibusdam placuit, statim esse tuam: & eoque tuam videri, donec eam persequeris. quid si desieris persequi: desinere esse tuam, & rursus fieri occupantis. Alij vero putauerunt, non aliter tuam esse, quam si eam ceperis. Sed posteriorem sententiam nos confirmamus; quod multa accidere soleant, ut eam non capias. 16. Apium quoque fera natura est. itaque apes, quae in arbore tua confederint, antequam a te alieno includantur, non magis tuae intelliguntur esse, quam volucres, quae in arbore tua nidum fecerint. ideoque si alius eas includerit: eas tuas dominus erit. Fauos quoque, si quos effecerint, eximere quilibet potest. Plane integrae, si praesideris ingrediendi fundum tuum, poteris eum prohibere, ne ingrediat. Exant quoque, quod ex alueo tuo euolauerit, eoque intelligitur esse tuum, donec in conspectu tuo est, nec difficilis persecutio eius est, alioquin occupantis fit. 17. Pisonum quoque & columbarum fera natura est. nec ad rem pertinet quod ex consuetudine euolare & reuolare solent. nam & apes idem faciunt, quarum constat fera esse naturam. Cernos quoque quidam ita mansuetos habent, ut in syluam ire, & redire soleant: quorum & ipsorum feram esse naturam, nemo negat. In iis autem animalibus, quae ex consuetudine abire & redire solent: talis regula comprobata est: ut eoque tua esse intelligantur, donec animum reuertendi habeant. nam si reuertendi animum habere desierint...

etiam tua esse desinunt, & sunt occupantis. Reuertendi autem animum videntur desinere habere tunc, cum reuertendi consuetudinem deseruerint. 17. Gallinarum autem & anserum non est fera natura. idque ex eo possumus intelligere, quod aliae sunt gallinae, quas feras vocamus: nempe alii sunt anseres, quos feras appellamus. Ideoque si anseres tui, aut gallinae tuae, alio modo turbati turbatae euolauerint: licet conspectum tuum effugerint, quocumque tamen loco sint, tui tamen esse intelliguntur: & qui lucrandi animo ea animalia detinet, furtum committere intelligitur. 18. Item ea, quae ex hostibus capimus, iure gentium statim nostra sunt: adeo quidem, ut & liberi homines in seruitutem nostram deducuntur. qui tamen, si euaserint nostram potestatem, & ad suos reuersi fuerint: pristinum statum recipiunt. 19. Item lapilli, & gemmae, & cetera, quae in litore maris inueniuntur, iure naturali statim inuentoris sunt. 20. Item ea, quae ex animalibus dominio tuo subiectis nata sunt, eodem iure tibi adquiruntur. 21. Praeterea quod per alluionem agro tuo flumen adiecit, iure gentium tibi acquiritur. Est autem alluio incrementum latens. Per alluionem autem id videtur adici, quod ita paulatim adicitur, ut intelligi non possit, quantum quoquo tempore momento adiciatur. 22. Quod si vis fluminis de tuo praedio partem aliquam detraxerit, & vicini praedio attulerit: palam est eam tuam permanere. Plane si longiore tempore fundo vicini tui haeserit, arborisque, quas secum traxit, in eum fundum radices egerint: ex eo tempore videntur vicini fundo adquisitae esse. 23. Insula, quae in mari nata est, (quod raro accidit) occupantis fit, nullius enim esse creditur. At insula in flumine nata, (quod frequenter accidit) si quidem mediam partem fluminis tenet: communis est eorum, qui ab utraque parte fluminis, prope ripam praedia possident: pro modo scilicet latitudinis cuiusque fundi, quae prope ripam sit. Quod si alteri parti proximior sit: eorum est tantum, qui ab ea parte prope ripam praedia possident. 24. Quod si aliqua parte diuisum sit flumen, deinde infra vitum, agrum alium in formam insulae redegerit: eiusdem permanet is ager, cuius & fuerat. 25. Quod si naturali alueo in vniuersum derelicto, ad aliam partem fluere coeperit: prior quidem alueus eorum est, qui prope ripam eius praedia possident: pro modo scilicet latitudinis cuiusque agri, quae prope ripam sit. nouus autem alueus eius iuris esse incipit, cuius & ipsum flumen est, id est, publicus. Quod si post aliquod tempus ad priorem alueum reuersum fuerit flumen: rursus nouus alueus eorum esse incipit, qui prope ripam eius praedia possident. 26. Alia sane causa est, si cuius totus ager inundatus fuerit. neque enim inundatio fundi speciem commutat. & ob id, si recesserit aqua: palam est eum fundum eius manere, cuius & fuit. 27. Cum ex aliena materia species aliqua facta sit ab aliquo: quae si solet, quis eorum naturali ratione dominus sit: vtrum is, qui fecerit, an potius ille, qui materiam dominus fuerit: ut ecce, si quis ex alienis uitis aut oliuis, aut spicis, vinum, aut oleum, aut frumentum fecerit: aut ex alieno auro, vel argento, vel aere vis aliquid fecerit: vel ex alieno vino & melle mullum miscuerit: vel ex medicamentis alienis emplastrum aut collyrium composuerit: vel ex aliena lana vestimentum fecerit: vel ex alienis tabulis nauem, vel armarium, vel subsellia fabricauerit. Et post multam Sabinianorum & Proculianorum ambiguitatem, placuit media sententia existimantium, si ea species ad priorem & eandem materiam reduci possit: eum videri dominum esse, qui materiam dominus fuerit. si non possit reduci eum potius intelligi dominum, qui fecerit, ut ecce, vas conflatum potest ad eandem materiam aeri, vel argenti, vel auri reduci. vinum autem, vel oleum, aut frumentum ad uas, vel oliuas, vel spicas reuertere non potest. at ne mullum quidem ad vinum & mel resoluere potest. Quod si partim ex sua materia, partim ex aliena specie aliquam fecerit quis: veluti ex suo vino & alieno melle mullum miscuerit, aut ex suis & alienis medicamentis emplastrum aut collyrium, aut ex sua lana & aliena vestimentum fecerit: dubitandum non est, hoc casu eum esse dominum qui fecerit: cum non solum operam suam dederit, sed & partem eiusdem materiae praestiterit. 28. Si tamen alienam purpuram vestimento suo quis intexerit: licet pretiosior sit purpura, tamen accessione vice cedit vestimento: & qui dominus fuit purpurae, aduersus eum, qui subripuit, habet furti actionem, & conditionem: siue ipse sit, qui vestimentum fecit, siue alius. nam extincta res, licet vindicari non possit, condici tamen furibus, & quibusque aliis possessoribus possunt. 29. Si duorum materiae ex voluntate dominorum confusa sint: totum id corpus quod ex confusione sit, vtriusque commune est, veluti si qui vina sua confuderint, aut massas argenti vel auri conflauerint. Sed & si diuersae materiae sint, & ob id propria species facta sit, forte ex vino & melle mullum, aut ex auro & argento electrum: idem iuris est. nam & hoc casu communem esse speciem non dubitatur. Quod si fortuito, & non voluntate dominorum confusa fuerint, vel eiusdem generis materiae, vel diuersae: idem iuris esse placuit. 30. Quod si frumentum Titij frumento tuo mistum fuerit, si quidem ex voluntate vestra, commune est: quia singula corpora, id est, singula grana, quae cuiusque propria fuerint, ex consensu vestro communicata sunt. Quod si casu id mistum fuerit, vel Titius id miscuerit sine tua voluntate, non videtur commune esse: quia singula corpora in sua substantia durant. Sed nec magis istis casibus commune sit frumentum, quam grex intelligitur esse communis, si pecora Titij tuis pecoribus mista fuerint. Sed si ab altero vestrum totum id frumentum retineatur: in rem quidem actio pro modo frumenti cuiusque competit: arbitrio autem iudicis continetur, ut ipse aestimet, quale cuiusque frumentum fuerit. 31. Cum in suo solo aliquis ex aliena materia aedificauerit, ipse intelligitur dominus aedificij: quia omnes quod solo inaedificatur, solo cedit. Nec tamen ideo is, qui materiae dominus fuerat, desinit dominus eius esse, sed tantisper neque vindicare eam potest, neque ad exhibendum de ea re agere, propter legem duodecim tabularum, qua cauetur, ne quis tignum alienum aedibus suis iunctum eximere cogatur, sed duplum pro eo praestet per actionem: quae vocatur de tigno iuncto. Appellatione autem tigni omnis materia significatur, ex qua aedificia fiunt. Quod ideo prouisum est, ne aedificia rescindi necesse sit. Quod si aliqua ex causa dirutum sit aedificium, poterit materiae dominus, si non fuerit duplum iam consecutus, tunc eam vindicare, & ad exhibendum de ea re agere. 32. Ex diuerso, si quis in alieno solo ex sua materia domum aedificauerit, illius fit domus, cuius & solum est. Sed hoc casu materiae dominus proprietatem eius admittit: quia voluntate eius intelligitur esse alienata, vtrique si non ignorabat se in alieno solo aedificare. & ideo licet diruta sit domus, materiam tamen vindicare non potest. Certè illud constat, si in possessione constituto aedificatore, soli dominus petat domum suam esse, nec soluat pretium materiae, & mercedem fabricatorum posse eum pec...

exceptionem doli mali repellit: utique si bonae fidei possessor fuerit, qui adificavit. Nam scienti alienum solum esse, potest obici. Ipa, quod adificaverit temere in eo solo, quod intelligebatur alienum esse. 33 § Si Titius alienam plantam in solo suo posuerit, ipsius erit. Et ex diverso si Titius suam plantam in Meuij solo posuerit, Meuij planta erit: si modo utroque casu radices egerit ante Meuij, quam radices egerit, eius permanerit, cuius fuerat. Ad eodem autem ex eo tempore, quo radices egerit planta, proprietates eius commutatur: ut si vicini arbor ita terram Titij presierit, ut in eius fundum radices egerit: Titij effici arborem dicamus, ratio enim non permittit, ut alterius arbor esse intelligatur, quam cuius in fundum radices egerit. Et ideo prope confinium arbor posita, si etiam in vicini fundum radices egerit communis fit. 34 § Quae ratione autem plantae, quae terrae colescunt, solum, cedunt, eadem ratione semina quoque, quae sata sunt, solo cedere intelliguntur. Ceterum sicut is, qui in alieno solo edificavit: si ab eo dominus petat edificationem, defendi potest per exceptionem doli mali secundum ea, quae diximus: ita eiusdem exceptionis auxilio tutus esse potest is, qui alienum fundum sua impensa bona fide consecit. 35 § Litterae quoque, licet aureae sint, perinde chartis membranisque cedunt, ac solo cedere solent ea, quae inchartantur, aut inscribuntur, ideoque si in chartis membranisque tuis carmen, vel historiam, vel orationem Titius scripserit: huius corporis non Titius, sed tu dominus esse videtur. Sed si à Titio petas tuos libros tuasve membranas, nec impensas scripturas solvere paratus sis: poterit se Titius defendere per exceptionem doli mali, utique si earum chartarum membranarumve possessionem bona fide nactus est. 36 § Si quis in aliena tabula pinxerit, quidam putant tabulam picturam cedere: alii videntur, picturam, qualicumque sit, tabulae cedere: sed nobis videtur melius esse, tabulam picturam cedere. Ridiculum est enim picturam Appellari vel Parricij in accessionem valissimae tabulae cedere. Vnde si à domino tabulae imagine possidente, qui pinxit, ea petas, nec solvat pretium tabulae, poterit per exceptionem doli mali submoveri. At si is, qui pinxit, eam possideat: consequens est, ut utilis actio domino tabulae aduersus eum detur: quo casu si non solvat impensam picturam, poterit per exceptionem doli mali repelli, utique si bona fide possessor fuerit ille, qui picturam imposuit. Illud enim palam est, quod siue is, qui pinxit, subripuit tabulam, siue alius: competit domino tabularum furti actio. 37 § Si quis à non domino, quem dominum esse crediderit, bona fide fundum emerit, vel ex donatione, aliaue qualibet iusta causa eaque bona fide acceperit: naturali ratione placuit fructus, quos percepit, eius esse pro cultura & cura. Et ideo, si postea dominus supervenerit, & fundum vindicat, de fructibus ab eo consumptis agere non potest. Ei vero, qui alienum fundum sciens possederit, non idem concessum est: itaque cum fundo etiam fructus, licet consumpti sint, cogitur restituere. 38 § Is vero ad quem usufructus fundi pertinet, non aliter fructuum dominus efficitur, quam si ipse eos percepit. Et ideo licet maturis fructibus, nondum tamen perceptis, decesserit: ad heredes eius non pertinent, sed domino proprietatis adquiruntur. Eadem ferè & de colono dicuntur. 39 § In pecudum fructu etiam forus est, sicuti lac, pilus, & lana. itaque agni, huius, & vituli, & equuli, & fuculi statim naturali iure dominij fructuarij sunt. Partes vero ancillae in fructu non est, itaque ad dominum proprietatis pertinet. absurdum enim videbatur, hominem in fructu esse: quum omnes fructus rerum natura

gratia hominis comparaverit. 40 § Sed si gregis usufructum quis habeat, in locum demortuorum capitum, et loca fructuarij submovere debet, (ut & solanum visum est) & iovinuarum denotat aram vel arborum locum, alias autem substituitur, recte enim colere, & quasi bonus paterfamilias vis debet. 41 § Thesauros, quos quis in loco suo inveniit, diuisi. Huius naturalis aequitatem respicitur, et concessit, qui eos inveniit. Idemque datur, si quis in sacro, aut religioso loco fortuito casu inveniit. At si quis in alieno loco, non data ad hoc opera, sed fortuito inveniit: dimidium domino soli concessit, & dimidium inveniitori. Et convenienter, si quis in Caesaris loco inveniit, dimidium inveniitoris, & dimidium esse Caesaris statuit. Cui convenienter est, ut si quis in sacro loco, vel publico, vel cuiusdam inveniit, dimidium ipsius esse debeat & dimidium sibi, vel civitati. 42 § Per traditionem quoque iure naturali res nobis acquiritur, nihil enim tam commune est naturali aequitati, quam voluntas sui domini voluntas rem suam in alium transferre, ratam habere, & ideo, cum fructus generis sit corporalis, traditur potest, & a domino tradita alienatur. Itaque si pendaria quoque & tributaria praedia eodem modo alienantur. Vocantur autem si pendaria & tributaria praedia, quae in praedictis sunt, inter quae, necesse & fructus praedia, ex nostra constitutione nulla est differentia. sed si quidem ex causa donationis, aut dotis, aut qualibet alia ex causa tradantur, sine dubio transferuntur.

43 § Venditae vero res & traditae, non aliter emptori adquirentur, quam si in venditori pretium soluerit, vel alio modo ei satisfecerit: veluti expromissore aut pigore dato, quod quamquam cauetur ex lege duodecim tabularum, tamen recte dicitur & iure gentium, id est, iure naturali, id effici, sed si is, qui vendidit, si non emptoris sequitur fuerit: dicendum est, statim rem emptoris fieri. 44 § Nihil autem interest, verum ipse dominus tractat alieni rem suam, an voluntate eius alius, cui eius rei possessio permittitur. 45 § Quae ratione, si cui libera universorum negotiorum administratio permittitur, si fieri à domino, sique ex his negotiis rem vendiderit & tradiderit: facit eam accipientis.

46 § Interdum etiam sine traditione nulla voluntas domini sufficit ad rem transferendam: veluti si rem, quam tibi aliquis commodaverit, aut locaverit, aut apud te deposuerit: postea aut vendiderit tibi, aut donaverit, aut dotis nomine dederit. Quomodo enim ex ea causa tibi eam non tradiderit: eo tamen ipso, quod per tuam esse, statim tibi acquiritur proprietates, perinde ac si eo nomine tibi tradita fuisset.

47 § Item si quis merces in horreo de obras vendiderit, simul atque claves horrei tradiderit emptori: tranfert proprietatem mercium ad emptorem. 48 § Hoc amplius, interdum & in incertam personam collata voluntas domini tranfert rei proprietatem: ut ecce, praetores & consules, cum missilia iactant in vulgus, ignorant quod eorum quisque sit excepturus: & tamen quia volunt quod quisque acceperit eius esse: statim eum dominum efficiunt.

49 § Quae ratio verius esse videtur, si rem pro derelicto à domino habitam occupaverit quis, statim eum dominum effici. Pro derelicto autem habetur, quod dominus ea mente abiecerit, ut id in numero rerum suarum esse nollet: ideoque statim dominus eius esse desinit.

50 § Alia sanè causa est earum rerum, quae in tempestate levandae navis causa eiciuntur. haec enim dominorum permanent: quia plim est eas non eo animo eici, quod quis eas habeat

nolit, sed quo magis cum ipsa nauti maris periculum effugiat. Quae de causis quis eas. huiusmodi expulsi, vel etiam in ipso mari nactus, lucra huiusmodi abstulerit, fortum committit. Nec longe videtur distendere ab his, quae de thesauris eorrente non intelligentibus domibus cadunt.

DE REBUS CORPORALIBVS & INCORPORALIBVS

Tit. II.

Quaedam praeterea res corporales sunt, quae incorporantur. Corporales hae sunt, quae tangi possunt: sicut fundus, homo, vestimentum, arbor, et denique aliae renumerabiles. Incorporales autem sunt, quae tangi non possunt: quae hae sunt, quae iure consistunt, sicut hereditas, usufructus, usus & obligationes quoque modo commemoratae. Nec ad rem pertinet, quod in hereditate res corporales continentur, & fructus qui ex fundo percipiuntur, corporales sunt: sed quod ex aliqua obligatione nobis debentur, plerumque corporales est: sicut fundus, homo, pecunia, & ipsius ius hereditatis, & ipsum ius utriusque fructus, & ipsum ius obligationis incorporale est. Foris numero sunt iura praediorum, & habitatorum, & rusticorum, quae etiam servitutes vocantur.

DE SERVITVTIBVS PRAEDIORVM

Tit. III.

Prædiorum prædiorum iura sunt hae: iter, actus, via, aquaeductus. Iter est ius eundi ambulandi hominis, non etiam iumentum agendi, vel vehiculandi. Actus est ius agendi vel iumentum, vel vehiculum. Ita qui habet iter, actum non habet, qui actum habet, & iter habet, eoque vii potest etiam sine iumento. Via est ius eundi & agendi & ambulandi: nam & iter & actum via in se continet. Aquaeductus est ius aquae ducendae per fundum alterum. 2 § Prædiorum vrbianorum sunt iura hae, quae adificiis inhaerent, ideoque vrbianorum prædiorum dicuntur, quoniam adificia eorum vrbiana prædicia appellamus, est in villa adificia sunt, item vrbianorum prædiorum servitutes sunt, ut vicinus onera vicini sustinet: ut in vicini rem eius licet vicino tegnum immittere: ut iter, actum vel flumen recipiat quis in aedes sua, vel in arcam, vel in cisternam: ne alius quis tollat ea, & itas, ne luminibus vicini officiat. 3 § Haec rusticorum prædiorum servitutes quidam computant recte putant aquae haec sunt, pecoris ad aquam adimplendum, ius pacendi, calcis coquendae, arenae fodendae. 4 § Ideo autem hae servitutes prædiorum appellantur, quoniam sine prædij coactum non possunt, nemo enim potest servitutes acquirere vrbani vel rustici vicini, nisi qui habet prædium. 5 § Si quis velit vicino aliquid ius constituere praedionibus atque stipulationibus id efficere debet. Potest etiam testamento quis heredem suum damnare ne alius tollat aedes suae, ne luminibus vicinij officiat: vel ut patiatur eum tignum in parietem suum immittere, stillicidiumve aduersus eum habere: vel ut patiatur eum per fundum ire, agere, aquamve ex eo ducere.

DE VSV FRUCTV, Tit. IIII.

Usufructus est ius alienis rebus utendi fruendi, salva rerum substantia. Est autem hoc in corpore: quo sublato, & ipsum tolli, necesse est. 2 § Usufructus à proprietate separationem recipit: sique pluribus modis acci-

dit, ut ecce si quis usufructum alicui legaverit, nam heres nudam habet proprietatem, legatarius vero usufructum. Et contra, si fundum legaverit deducto usufructu: legatarius nudam habet proprietatem: heres vero usufructum. Item alij usufructum, alij deducto eo fundum legare potest. Sine testamento vero si quis velit usufructum alij constituere: praedionibus & stipulationibus id efficere debet. Ne tamen in vicinum iniuriam essent proprietates, semper abscedente usufructu: placuit certis modis extinguatur usufructum, & ad proprietatem reverti, 3 § Constituitur autem usufructus non tantum in fundo & aedibus, verum etiam in fructibus, & iumentis, & ceteris rebus: exceptis iis, quae ipso usu consumuntur. Nam haec res neque naturali ratione, neque civili recipiunt usufructum, quo in numero sunt vinum, oleum, frumentum, vestimenta, quibus proxima est pestipua numerata. Namque ipso usu alidua permutatione quodammodo extinguuntur. Sed utilitas causa senatus censui posse etiam earum rerum usufructum constitui: ut tamen eo nomine heredi utiliter capereatur. Itaque si pecunia usufructus legatus sit: ita datur legatario, ut eius fiat, & legatarius satisfacet heredi: tanta pecunia restituetur, si morietur, aut capite minuetur. Cetera quoque res ita traduntur legatario, ut eius fiant: sed estimatis his, satisfatur, ut si morietur, aut capite minuetur, tanta pecunia restituetur, quanti haec fuerint estimata. Ergo senatus non legit quidem earum rerum usufructum, (nec enim poterat) sed per cautionem quasi usufructum constituit. 4 § Finitur autem usufructus morte usufructuarij, & duabus capitibus demumitionibus maxima & media, & non utendo per modum & tempus: quae o pnia nostra statim constituit. Item finitur usufructus: si domino proprietatis ab usufructuario cedatur: (nam cedendo extraneo, nihil legitur) vel ex contrario, si usufructuaris proprietatem rei adquisierit, quae res consolidatio appellatur. Eo amplius constat, si aedes in eodem consumpta fuerint, vel etiam terrae motu, vel vitio suo corrumpantur, & ne aere quidem usufructum debent. 5 § Cum autem finitus fuerit totus usufructus: reuertitur scilicet ad proprietatem, & ex eo tempore nudae proprietatis dominus incipit plenam in re habere potestatem.

DE VSV, ET HABITATIONE,

Tit. V.

Isdem illis modis, quibus usufructus constituitur, etiam nudus usus constituitur, & usufructus de finit. 2 § Modus autem iuris est in usu, quam in usufructu. Nam is, qui fundi nudum habet usum, nihil vterius habere intelligitur, quam vter oleribus, pomis, floribus, siccis, stramentis, & lignis ad vitium cotidianum vitatur: in eoque fundo habitus ei morari licet, ut eoque domino fundi molestus sit, neque iis, per quos opera rustica sunt, impedimento: nec vlli alij ius, quod habet, aut vendere, aut gratis concedere potest: quum is, qui usufructum habet, post haec omnia facere, 3 § Item is, qui aedium usum habet, habitans in aedibus intelligitur, ut ipso tantum introibit, nec hoc ius ad alium transferre potest, & vix receptum esse videtur, ut hospitem ei recipere liceat: & cum uxore, liberisque suis, item liberis: nec non personis aliis liberis, quibus non minus, quam se vis videtur habitandi in aedibus. Et contra, si ad mulierem usus aedium pertinet, cum marito ei habitare liceat. 4 § Item is, ad quem servitus usus pertinet, ipse tantum opera atque ministerio

rit, sicut non committit. Item si is, ad quem ac-
cille vsu. factus perit, parum suum esse cre-
dens vendiderit, aut donauerit, sicut non
committit. sicut enim sine assensu fandi
non committitur. Aliis quoque modis accide-
re potest, ut quis sine vitio furti, rem alienam
ad aliquem transferat, & efficiat, ut à possessore
vsucapiatur. Quod autem ad eas res, quæ so-
lo continentur, expeditiis ita procedit, ut si
quis loci vacantis possessionem propter abse-
ntiam aut negligentiam domini, aut quia sine
successore decesserit, sine vi ranciscatur: quamvis
ipse mala fide possideat (quia intelligit se alienum
fundum occupasse) tamen si alij bona fide
accipienti tradiderit, poterit ei longa posses-
sione res adquiri: quia neque furtium, neque
vi possessum accepit. Abolita est enim quo-
rundam veterum sententia, existimantium etiam
fundum locive sicut fieri. & eorum vitium, qui
res soli possident, principalibus constitutionibus
prospicitur, ne cui longa & indubitata possessio de-
beat auferri. 4 § Aliquando etiam furtiva, vel
vi possessa res vsucapi potest: veluti si in domini
potestatem reuera fuerit: tunc enim vitio rei pur-
gato, procedit eius vsucapio. 5 § Res sicut nostri
vsucapi non potest. Sed Papinianus scripsit, bonis
vacantibus sisco nondum nunciatis bonæ fidei em-
ptorem traditam sibi rem ex his bonis vsucapie-
re posse: & ita diuus Pius, & diui Severus & Anto-
ninus rescripserunt. 6 § Nouissime sciendum est,
rem talem esse debere, ut in se non habeat vitium
ut à bonæ fidei emptore vsucapi possit, vel qui ex
alia iusta causa possidet. 7 § Error autem falsa
causæ vsucapionem non parit: veluti si quis cum
non emerit, emisse se existimans, possideat: vel cum
ei donatum non fuerit, quasi ex donatione possi-
deat. 8 § Diuina possessio, quæ pro se capere
desuncto, & heredi, & bonorum possessori con-
tinuatur, licet ipse sciat prædium alienum esse,
quod si ille in iustum iustum non habuit: hæc &
bonorum possessori licet ignoranti, possessio non
prodest. Quod nostra constitutio similiter & in
vsucapionibus obseruari constituit, ut tempora
continuantur. 9 § Inter venditorem quoque & em-
ptorem coniungi tempora, diui Severus & Anto-
ninus rescripserunt. 10 § Edicto diui Marci cau-
etur, eum, qui à sisco rem alienam emit, si post ven-
ditionem quinquennium præterierit, posse domi-
num rei exceptione repellere. Constitutio autem
diuæ memoriæ Zenonis bene prospexit iis, qui à
sisco per venditionem, aut donationem, vel alium
titulum accipiunt aliquid, ut ipsi quidem securi sta-
tim fiant, & victores existant, siue experiantur, siue
conueniantur. Aduersus autem sacratissimum ze-
rarium vsque ad quadrennium licet iis intende-
re, qui pro domino vel hypotheca earum rerum,
quæ alienatae sunt, putauerint sibi quædam com-
petere actiones. Nostra autem diuina constitutio,
quam nuper promulgauimus etiam de iis,
qui à nostra, vel venerabilis Augustæ domo ali-
quid acceperint, hæc statuit, quæ in fiscalibus aliena-
tionibus prætatæ Zenonianæ constitutionis continetur.

DE DONATIONIBVS, TIT. VII.

Est & aliud genus acquisitionis, donatio. Do-
nationum autem duo sunt genera: mortis
causæ, & non mortis causæ. 2 § Mortis causæ
donatio est: quæ propter mortis sui suspicionem:
cum quis ita donat, ut si quid humanitus ei con-
tingisset, haberet is, qui accepit. Sin autem super-
uixerit: is, qui donauit, recipere vel si eum do-
nationis potuit: aut prior decesserit, cui
donatum sit. Hæc mortis causæ donationes ad
exemplum, legatorum redactæ sunt per omnia

DE VSUCAPIONIBVS, ET longi temporis præscriptio-
nibus, TIT. VI.

TIT. VI.

* al. possessionibus.

Iure civili constitutum fuerat, ut qui bona fi-
de ab eo, qui dominus non erat, cum crederet
eum dominum esse, rem emerit, vel ex dona-
tione, aliæ quavis iusta causæ acceperit, is
eam rem, si mobilis erat, anno vbiq; vno: si
immobilis, biennio tantum in Italico solo vsu-
caperet, ne rerum dominia in incerto essent. Et
cum hoc placium erat, putantibus antiquiori-
bus, dominis sufficere ad inquirendas res suas
præfata tempora: nobis melior sententia refer-
dit, ne domini maturius suis rebus defraudan-
tur, neque certo loco beneficium hoc conclu-
datur. & idem constitutionum super hoc pro-
mulgauimus, qua cautum est, ut res quidem mo-
biles, per triennium: immobiles verò per longi
temporis possessionem (id est, inter præfentes
decennio, inter absentes viginti annis) vsuca-
pianur. & his modis non solum in Italia, sed
etiam in omni terra, quæ nostro imperio gu-
bernatur, dominia rerum iusta causâ posses-
sionis præcedente adquirantur. 2 § Sed ali-
quando etiam si maximè quis bona fide rem
possederit: non tamen illi vsucapio vilo tem-
pore procedit: veluti si quis liberum hominem,
vel rem sacram, vel religiosam vel seruum fu-
giuum possideat. 3 § Furtivæ quoque res, &
quæ vi possessæ sunt, nec si prædicto longo tem-
pore bona fide possessæ fuerint, vsucapi pos-
sunt. nam furtivarum rerum lex duodecim ta-
bularum, & lex Atilia, inhihent vsucapionem:
vi possessarum, lex Iulia & Plautia. Quod au-
tem dictum est, furtivarum & vi possessarum
rerum vsucapionem per leges prohibitam
esse: non eo pertinet, ut ne ipse fur, quive per
vim possidet, vsucapere possit (nam his alia ra-
tione vsucapio non competit, quia scilicet mala
fide possident) sed ne vllus alius, quamvis ab eis
bona fide emerit, vel ex alia causâ acceperit, vsu-
capiendi ius habeat. Vnde in rebus mobilibus
non facillè procedit, ut bonæ fidei possessoribus
vsucapio competat. Nam qui sciens alienam
rem vendiderit, vel ex alia causâ tradiderit,
furtum eius committit. Sed tamen id aliquando
aliter se habet. nam si heres rem defuncto
commodatam, aut locatam, vel apud eum de-
positam, existimans hereditariam esse, bona fi-
de accipienti vendiderit aut donauerit, aut do-
tis nomine dederit: quin is, qui acceperit, vsu-
capere possit, dubium non est: quippe cum ea
res in furti vitium non ceciderit: eum vtiq; heres,
qui bona fide tanquam suam alienauit.

eam cum prudentibus ambiguum fuerat, virum
comitum, an legati instar eam obtinere oportere-
ret, & vtriusque causæ quædam habebat insignia
& alij ad aliud genus eam retraherent: nobis cõ-
stitutum est ut per omnia ferè legatis connumeretur.
& sic procedat, quemadmodum nostra constitu-
tio eam formatur. Et in summa mortis causâ
donatio est: eum magis se quis velit habere, quàm
eum, cui de iure magis se quis velit habere, quàm he-
redem suum. sic & apud Homerum Telemachus
donat Piræo.

Παίρη δ' ἔδωκε τ' ἰδμεν ὄπως ἔσται τὰ δ
ἴρηα.

Ἐλάτρη μὲν κληθεῖσθε ἀγνοοῦντες, οἱ μετὰ
ἔπειτα

Ἀέθρη κλεινοῦντες παρὰ τὴν αἰσῶντα δεικνύ-
ται

Ἀὐτὸν ἔχοντα σὲ βέλτομα ἔπαυρῆσθι, ἢ
πνευτῶν δέ.

Ἐὶ δὲ κ' ἔγὰ τέλεισι φόνον καὶ κῆρα φθ-
πίσω,

Δὲ τότε μοι χαίρειν πείρειν φέρε δώ-
ματε χέριον. 1.

Piræo, nec ius quædam eum ex iure habuit est,
si tacita incantum soliti ut forte necare
Morte præci potuerit, & res vix ut patrem:
Hæc ex te melle, quæ à filio cum quorundam habere.
In ipso est iusta meo ius afficere dicitur.
Tam nihil tu lato reddes illa omnia legus.

3 § Aliæ autem donationes sunt, quæ sine vlla
mortis cogitatione sunt, quas inter viuos appella-
mus, quæ non omnino comparantur legatis, quæ
si fuerint perfectæ, temerè reuocari non possunt.
Perficiuntur autem, cum donator suam voluntatem
scripsit, aut sine scriptis manifestauerit. Et ad
exemplum venditionis, nostra constitutio eas et-
iam in se habere necessitatem traditionis voluit:
ut etiam si non tradantur, habeant plenissimum &
perfectum robur, & traditionis necessitas incum-
bat donatori. Et cum retro principum dispositio-
nes insinuari eas actis interuenientibus volebant,
si maiores fuerant ducentorum solidorum: consti-
tutio nostra eam quantitatem vsque ad quingento-
rum solidos amplioris, quam stare etiam sine insi-
nuatione statuit, sed & quædam donationes inueni-
unt, quæ penitus insinuationem fieri minime desi-
derant, sed in se plenissimam habent firmitatem.
Alia insuper multa ad vberiore exitum donatio-
nem inuenimus: quæ omnia ex nostris constitu-
tionibus, quas super his exposuimus, colligenda
sunt. 4 § Sciendum est tamen, quod etsi plenissi-
mæ sint donationes: si tamen ingrati existant ho-
mines, in quos beneficium collatum est: donatori-
bus per nostram constitutionem licentiam præ-
stitimus certis ex causis eas reuocare: ne illi qui
suas res in alios contulerint, ab his quandam pa-
tiantur iniuriam vel iniuriam, secundum innume-
ratos in constitutione nostra modos. 5 § Est &
aliud genus inter viuos donationis, quod veteri-
bus quidem prudentibus penitus erat incognitum,
postea autem à iunioribus diuis principibus intro-
ductum est, quod ante nuptias vocabatur: & taci-
tam in se conditionem habebat, ut tunc rati esset,
cum matrimonium esse insequeretur. Ideoque ante
nuptias appellabatur, quod ante matrimonium
efficiatur, & nunquam post nuptias celebratas
alibi donatio procedebat. Sed primus quidem
diuus Iustinus pater noster, cum augeri dotes
& post nuptias fuerat permittum: si quid tale e-

ueniret, & ante nuptias augeri donationem &
constante matrimonio, sua constitutione per-
misset. sed tamen nomen inconueniens rema-
nebat. cum ante nuptias quidem vocabatur, post
nuptias autem tale accipiebat incrementum.
Sed nos plenissimo fini tradere sanctiones cu-
pientes, & consequentia nomina rebus esse stu-
dentes: constituimus, ut tales donationes non
augeantur tantum, sed etiam constante matri-
monio initiam accipiant: & non ante nuptias,
sed propter nuptias vocentur: & dōibus in hoc
exzquentur, ut quemadmodum dotes constan-
te matrimonio non solum augentur, sed etiam
finita & istæ donationes, quæ propter nuptias
introducæ sunt, non solum antecedant matri-
monium, sed eo etiam contracto augeantur, & cõ-
stituantur. 6 § Erat olim & alius modus ciui-
lis acquisitionis per ius adrecedendi, quod est tale:
si communem seruum habens aliquis cum Titio,
soluti libertatem ei imposuerit, vel vindicta, vel
testamento: eo casu pars eius amittebatur, & socio
adrecedebat. Sed cum pessimum fuerat ex-
emplo, & libertate seruum defraudari, & ex ea
humanioribus quidem dominis damnum inferri,
seuioribus autem dominis lucrum accedere: hoc
quasi inuidia plenum, pio remedio per nostram
constitutionem inderi, necessariam diximus. Et
inuenimus viam, per quam & manumissor, & so-
cius eius, & qui libertatem accepit, nostro benefi-
cio fruatur, libertate cum effectu procedente (cu-
ius fauore antiquos legumlatores multa etiam
contra communes regulas statuisse manifestum
est) & eo, qui eam libertatem imposuit, suæ libe-
ralitatis stabilitate gaudente: & socio indemni cõ-
seruata, pretiumque serui secundum partem do-
minij, quod nos definitiuimus, accipiente.

QUIBUS ALIENARE LI-
cet, vel non. TIT. VIII.

Accidit aliquando, ut qui dominus sit, alienare
non possit: & contra, qui dominus non sit, a-
lienandæ rei potestatem habeat. Nam dotale præ-
dium maritus inuita muliere per legem Iuliam
prohibetur alienare: quamvis ipsius sit, dotis cau-
sa ei datum, quod nos, legem Iuliam corrigentes, in
meliorem statum deduximus. Cùm enim lex in
solis tantummodo rebus locum habebat, quæ tra-
licæ fuerant: & alienationes inhihebat, quæ inuita
muliere fiebant, hypothecas autem earum rerum,
etiam volente ea vtrique remedium imposuimus,
ut etiam in eas res, quæ in prouinciali solo posite
sunt, interdita sit alienatio vel obligatio: ut neu-
trum eorum neq; cõsentientibus mulieribus pro-
cedat, ne sexus muliebris fragilitas in perniciem
substantiæ earum conuertatur. 2 § Contra autem
creditor pignus ex pactione, quamvis eius ea res
non sit, alienare potest. Sed hoc forsitan ideo vide-
tur fieri, quod voluntate debitoris intelligitur pi-
gnus alienari, qui ab initio contractus pactus est,
ut liceret creditori pignus vendere, si pecunia non
soluatur. Sed ne creditores ius suum persequi im-
pedirentur, neque debitores temerè suarum rerum
dominium amittere viderentur: nostra constitutio
ne consultum est, & certus modus impositus est,
per quem pignorum distractio possit procedere:
cuius tenore vtrique partis, creditorum & debitorum
satis abundè prouisum est. 3 § Nunc adinueniendi
sumus, neque pupillum, neque pupillam vllâ rem
sine tutoris auctoritate alienare posse. Ideoque si
mutuam pecuniam sine tutoris auctoritate alicui
dederit, non contrahit obligationem: quia pecu-
niam non facit accipientis, sed eoque vindicari num-
mi possunt, sicuti extant. Sed si nummi, quos mu-
tuo minor dedit, ab eo, qui accepit, bona fide cõ-
sumpti sunt: condici possunt, si mala fide, ad exhiben-
dum de his agi potest. At ex contrario, omnes

res pupillo & pupille sine tutoris auctoritate recte dari possunt. Ideoque si debitor pupillo soluat...

PER QVAS PERSONAS cuique acquiritur, Tit. IX.

Acquirunt vobis non solum per vosmetipsos sed etiam per eos, quos in potestate habetis...

Igitur liberi vestri utriusque sexus, quos in potestate habetis, olim quidem, quicquid ad eos pervenerat...

vestro iussu, hereditate adire potest. Et si vobis in bonis viderit, vobis hereditas acquiritur...

DE TESTAMENTIS ordinandis, Tit. X.

Testamentum ex eo appellatur, quod testatio mentis sit. Sed ut nihil antiquitatis penitus ignoretur...

Abripente, civibus Romanis puberibus praefectis, & eo, qui familiae emptor dicebatur...

re suadebant: tamen nos eandem observationem corrigentes, & quod ab illis suatum est, in legis necessitate transferentes...

DE MILITARI TESTAMENTO, Tit. XI.

Supra dicta diligens observatio in ordinandis testamentis, militibus, propter nimiam imperitiam eorum, constitutionibus principalibus emissa est...

hoc vera iudicia subuerterentur. 3 ¶ Quiniamō & mutus & surdus miles testamentum facere potest. 4 ¶ Sed hæcenus hoc illis à principalibus constitutionibus conceditur, quatenus militantes, & in castris degant. Post missionem verò veterani, vel extra castra alij, si faciant adhuc militantes testamentum, communi omnium ciuium Romanorum iure id facere debent. Et quod in castris fecerint testamentum, non communi iure, sed quomodo voluerint, post missionem intra annum tantum valebit. Quid ergo si intra annum quis decesserit, conditio autem heredi adscripta post annum extiterit, an quasi militis testamentum valeat? Et placeat valere quasi militis. 5 ¶ Sed & si quis ante militiam non iure fecit testamentum, & miles factus, & in expeditione degens resignauit illud, & quædam adiecit, siue detraxit, vel aliàs manifesta est militis voluntas hoc valere volentis: dicendum est valere hoc testamentum, quasi ex noua militis voluntate. 6 ¶ Denique & si in adrogationem datus fuerit miles, vel filius familias emancipatus est, testamentum eius quasi ex noua militis voluntate valet, nec videtur capitis deminutione irritum fieri. 7 ¶ Sciendum tamen est, quòd cum ad exemplum castrensium peculij, tam anteriores leges, quam principales constitutiones quibusdam quasi castrensia dederant peculia, & horum quibusdam permittuntur fuerat etiam in potestate degentibus testari: nostra id constitutio latius extendens, permittit omnibus in huiusmodi peculij testari quidem, sed iure communi. Cuius constitutionis tenore perspecto, licentia est, nihil eorum, quæ ad præstatum ius pertinent ignorare.

QVIBVS NON EST PERMISSUM
facere testamen-
tum.

TIT. XII.

Non tamen omnibus licet facere testamentum. Statim enim ij, qui alieno iuri subiecti sunt, testamenti faciendi ius non habent: adeò quidem, vt quamuis parentes eis permiserint, nihilo magis iure testari possunt: exceptis iis, quos antea enumerauimus & præcipue militibus, qui in potestate parentum sunt, quibus de eo, quod in castris adquisierunt permittuntur ex constitutionibus principum testamentum facere. Quod quidem ius ab initio tantum militantibus datum est, tam ex auctoritate diui Augusti, quam Neruz, necnon optimi Imperatoris Traiani: postea verò subscriptione diui Hadriani, etiam dimissis à militia, id est, veteranis concessum est. Itaque si quidem fecerint de castrensi peculio testamentum pertinebit hoc ad eum, quem heredem reliquerunt, si verò intestati decesserint, nullis liberis vel fratribus superstitibus: ad parentes eorum iure communi pertinebit. Ex hoc intelligere possimus: quod in castris adquisierit miles, qui in potestate patris est, neque ipsum patrem adimere posse, neque patris creditores id vendere, vel aliter inquietare, neque patre mortuo cum fratribus commune esse: sed scilicet proprium eius esse, qui id in castris adquisierit: quoniam iure ciuili omnium, qui in potestate parentum sunt, peculia perinde in bonis parentum computentur, ac seruatorum peculia in bonis dominorum numerantur: exceptis videlicet iis, quæ ex sacris constitutionibus & præcipue nostris propter diuersas causas non adquiruntur. Præter hos igitur, qui castrense peculium vel quasi castrense habent, si quis alius filius familias testamentum fecerit, inutile est, licet suæ potestatis factus decesserit.

Præterea testamentum facere non possunt impuberes: quia nullum eorum animi iu-

dicium est. Item furiosi: quia mente carent. Nec ad rem pertinet, si impubes, postea pubes: aut furiosus, postea compos mentis factus fuerit & decesserit. Furiosi autem, si per id tempus fecerint testamentum, quo furor eorum intermissus est: iure testati esse videntur, certè eo, quod ante furorem fecerint, testamentum valente. Nam neque testamentum rectè factum, neque vllum aliud negotium, rectè gestum, postea facti interueniens perimit. 3 ¶ Item prodigus, cui bonorum suorum administratio interdita est, testamentum facere non potest: sed id, quod ante fecerit, quàm interdictio bonorum suorum ei facta, ratum est. 4 ¶ Item surdus & mutus non semper testamentum facere possunt. Vtique autem de eo surdo loquimur, qui omnino non exaudit, non qui tarde exaudit. Nam & mutus is intelligitur, qui eloqui nihil potest, non qui tarde loquitur, sæpe enim etiam literati & eruditi homines variis casibus & audiendi & loquendi facultatem amittunt. Vnde nostra constitutio etiam his subuenit, vt certis casibus & modis secundum normam eius possint testari, aliisque facere, quæ eis permittuntur. Sed si quis post testamentum factum, aduerfa valetudine, aut quolibet alio casu mutus aut surdus esse coeperit, ratum nihilominus manet eius testamentum. 5 ¶ Cæcus autem non potest facere testamentum, nisi per observationem, quam lex diui Iulij patri nostri introduxit. 6 ¶ Eius, qui apud hostes est, testamentum quod ibi fecit, non valet, quamuis redierit. sed quod, dum in ciuitate fuerat, fecit: huc redierit, valet iure postliminij: siue illic decesserit, valet ex lege Cornelia.

DE EXHEREDATIONE
liberorum,

TIT. XIII.

Non tamen vt omnino valeat testamentum, sufficit hæc observatio, quàm supra exposuimus: sed qui filium in potestate habet, curare debet, vt eum heredem instituat, vel ex heredem eum nominatim faciat, alioqui si eum silentio præterierit, in iure testabitur: adeò quidem, vt si viuo patre, filius mortuus sit, nemo heres ex eo testamento existere possit, quia scilicet ab initio non constitit testamentum. Sed non ita de filiabus, & aliis per virile sexum descendentibus liberis viriisque sexus antiquitati fuerat obseruatum: sed si non fuerant scripti heredes scriptæ, vel exheredati exheredatæ: testamentum quidem non infirmabatur, ius tamen ad crescendi eis ad certam portionem præstabatur. sed nec nominatim eæ personæ exheredare parentibus necesse erat, sed licebat inter cæteros hoc facere. Nominatim autem quis exheredari videtur, siue ita exheredetur, TITIVS FILIVS MEVS EXHERES ESTO: siue ita, FILIVS MEVS EXHERES ESTO, non adiecto proprio nomine, scilicet si alius filius non exstet. 2 ¶ Posthumi quoque liberi, vel heredes institui debent, vel exheredari. Et in eo par omnium conditio est, quòd & filio posthumo, & quolibet ex cæteris liberis, siue feminini sexus, siue masculini, præterito: valet quidem testamentum, sed postea adgnatione posthumi siue posthumæ rumpitur, & ea ratione totum infirmatur. Ideoque si mulier, ex qua posthumus aut posthuma sperabatur, abortum fecerit: nihil impedimento est scriptis heredibus ad hereditatem adeundam. Sed feminini quidem sexus personæ, vel nominatim, vel inter cæteros exheredari solebant: dum tamen, si inter cæteros exheredarentur, aliquid eis legaretur, ne viderentur præteritæ esse per obliuionem. Mascululos verò posthumos, id est, filios, & deinceps placuit

placuit non aliter rectè exheredari, nisi nominatim exheredarentur: hoc scilicet modo, QVINCIVS MIHI FILIVS GENITVS FVERIT, EXHERES ESTO. 3 ¶ Posthumi autem loco sunt & hi, qui in sui heredis locum succedendo, quasi adgnatendo sunt parentibus sui heredes, vt ecce, si quis filium, & ex eo nepotem nepotemve in potestate habeat: quia huius gradu præcedit, is solus iur sui heredis habet, quamuis nepos quoque & nepis ex eo in eadem potestate sint. Sed si filius eius viuo eum moriatur, aut qualibet alia ratione exeat de potestate eius: incipit nepos nepotemve in eius locum succedere, & eo modo iura suorum heredum quasi adgnatione nascuntur. Ne ergo eo modo rumpatur eius testamentum: sicut ipsum filium vel heredem instituire, vel nominatim exheredare debet testator, ne non iure faciat testamentum: ita & nepotem nepotemve ex filio necesse est vel heredem instituire, vel exheredare: ne forte eo viuo filio mortuo succedendo in locum eius nepos nepotemve, quasi adgnatione rumpat testamentum. Idque lege Iulij Vellea prouisum est, in qua similis exheredationis modus ad similitudinem posthutorum demonstratur. 4 ¶ Emancipatos liberos iure ciuili neque heredes instituire neque exheredare necesse est: quia non sunt sui heredes. Sed prætor omnes, tam feminini sexus, quam masculini, si heredes non instituantur, exheredari iubet: virilis sexus nominatim: feminini verò inter cæteros: quia si neque heredes instituti fuerint, neque ita (vt diximus) exheredati, permittit eis prætor contra tabulas testamenti bonorum possessionem. 5 ¶ Adoptiui liberi quamdiu sunt in potestate patris adoptiui, eiusdem iuris habentur, cuius sunt iustus nuptiis quæsiui. itaque heredes instituendi, vel exheredandi sunt secundum ea, quæ de naturalibus exposuimus. Emancipati verò à patre adoptiui, neque iure ciuili, neque eo iure, quod ad edictum prætoris attinet inter liberos connumerantur. Qua ratione accidit, vt ex dicto (quod ad naturalem parentem attinet) quamdiu quidem sunt in adoptiua familia, extraneorum numero habeantur: vt eos neque heredes instituire, neque exheredare necesse sit. Cum verò emancipati fuerint ab adoptiui patre: tunc incipiunt in ea causa esse, in qua futuri essent, si à naturali patre emancipati fuissent. 6 ¶ Sed hæc quidem veritas introducit: nostra verò constitutio inter mascululos & feminas in hoc iure nihil interesse existimant: quia vtraque persona in hominum procreatione simili naturæ officio fungitur, & lege antiqua duodecim tabularum omnes similiter ad successionem ab intestato vocabantur, quod & prætores postea sequuntur esse videntur: ideo simplex ac simile ius, & in filiis, & in filiabus, & in cæteris descendentibus per virilem sexum personis, non solum iam natis, sed etiam posthumis, introduxit: vt omnes siue sui, siue emancipati sint, vel heredes instituantur, vel nominatim exheredentur: & eundem habeant effectum circa testamenta parentum suorum confirmanda, & hereditatem auferendam, quem filij sui vel emancipati habent, siue iam nati sint, siue adhuc in viro constituti, postea nati sint. Circa adoptiuos autem filios certam induximus diuisionem, quæ in nostra constitutione, quam super adoptiuos tollimus, continetur. 7 ¶ Sed si in expeditione occupatus miles testamentum faciat, & liberos suos iam natos, vel posthumos nominatim non exheredauerit, sed silentio præterierit, non ignorans, an habeat liberos: silentium eius pro exheredatione nominatim facta valet, constitutionibus principum eundem est. 8 ¶ Mater, vel auus maternus,

necesse non habent liberos suos, aut heredes instituire, aut exheredare: sed possunt eos silentio omittere. nam silentium matris, aut aui materni, & cæterorum per matrem ascendentium tantum facit, quantum exhereditatio patris. Neque enim matri filium filiamve, neque auo materno nepotem nepotemve ex filia, si eum eamve heredem non instituat, exheredare necesse est: siue de iure ciuili quæremus siue de edicto prætoris, quo prætor præteritis liberis contra tabulas bonorum possessionem permittit: sed aliud eis adminiculum seruatur, quod paulo post vobis manifestum fiet.

DE HEREDIBVS INSTITUENDIS,

TIT. XIII.

Heredes instituire permittuntur est tam liberis quam alienis. Proprios autem olim quidem secundum plurimum sententiam non aliter, quam cum libertate, rectè instituire licebat. hodie vero etiam sine libertate, ex nostra constitutione heredes eos instituire permittuntur. Quod non per inuentionem induximus, sed quoniam æquius erat, & Attilio placuisse Paulus suis libris, quos tam ad Mafurium Sabinum, quam ad Plautium scripsit, refert. Proprius autem seruus etiam is intelligitur, in quo nondum proprietatem testator habet, alio vsumfructu habente. Est tamè casus, in quo nec cum libertate vult testator à domina heres instituitur, vt constitutione diuorum Seueri & Antonini canetur, cuius verba hæc sunt: Seruum adulterio maculatum, non iure testamento manumissum ante sententiam ab eâ muliere videri, quæ rea fuerat eiusdem criminis postulari, rationis est. Quare sequitur, vt in eundem à domina collata heredis institutio, pulchrius momenti habeatur. Alienus seruus etiam is intelligitur, in quo vsumfructum testator habet.

2 ¶ Seruus autem à domino suo heres instituitur, si quidem in eadem causa manserit: sit ex testamento liber heresque ei necessarius. Si verò à viuo testatore manumissus fuerit, suo arbitrio adire hereditatem potest: quia non fit heres necessarius, cum vtrumque ex domini testamento non consequatur. Quòd si alienatus fuerit: iussu noui domini adire hereditatem debet, & ea ratione per eum dominus fit heres. Nam ipse alienatus, neque liber neque heres esse potest, etiam si cum libertate heres institutus fuerit. destitisse enim à libertatis datione videtur dominus, qui eum alienauit. Alienus quoque seruus heres instituitur, si in eadem causa durauerit, iussu eius domini adire hereditatem debet. Si verò alienatus fuerit ab eo, aut viuo testatore, aut post mortem eius, antequam adeat, debet iussu noui domini adire. At si manumissus est viuo testatore, vel mortuo antequam adeat, suo arbitrio adire potest hereditatem.

3 ¶ Seruus etiam alienus post domini mortem, rectè heres instituitur: quia & cum hereditariis seruus est testamenti factio. Nondum enim adita hereditas personæ vicem sustinet, non heredis futuri, sed defuncti: cum etiam eius, qui in viuo est, seruus rectè heres instituitur. 4 ¶ Seruus autem plurimum, cum quibus testamenti factio est, ab extraneo institutus heres vnicuique domino, cuius iussu adierit, pro portione domini acquirit hereditatem.

5 ¶ Et vnum hominem, & plures vsque in infinitum, quot quis heredes velit facere licet.

6 ¶ Hereditas plerumque diuiditur in duodecim vncias, quæ assis appellatione continentur. Habent autem & hæc partes propria nomina ab vncia vsque ad assis hæc, sextans, qua-

trans, triens, quincunx, semis, septunx, hes, do-
drans, dextrans, deunx. Non autem vique semper
duodecim vicias esse oportet. nam tot vicia af-
fem efficiunt, quot testator voluerit. & si vnum
tantum quis ex semisse (verbi gratia) heredem
scripserit, totus ac in semisse erit. Neque enim
idem ex parte testatus, & ex parte intestatus dece-
dere potest: nisi sit miles, cuius sola voluntas in te-
stando spectatur. Et e contrario potest quis in
quocumque voluerit plurimas vicias suam here-
ditatem dividere. 7 § Si plures instituantur he-
redes: ita demum in hoc casu partium distributio
necessaria est, si nolit testator eos ex æquis parti-
bus heredes esse. satis enim constat, nullis parti-
bus nominatis, ex æquis partibus eos heredes esse.
Partibus autem in quorundam personis expres-
sis, si quis alius sine parte nominatus erit: si qui-
dam aliqua pars assignata: ex ea parte heres fit.
Et si plures sine parte scripti sunt: omnes in ean-
dem partem concurrunt. Si verò totus ac com-
pletur sit: ij, qui nominati expressas partes ha-
bent, in dimidiam partem vocantur: & ille vel
illi omnes in alteram dimidiam. Nec inter-
est, primus, an medius, an novissimus, sine parte he-
res scriptus sit. ea enim pars data intelligitur, quæ
vacat. 8 § Videamus, si pars aliqua vacet, nec
tamen quisquam sine parte sit heres institutus,
quid iuris sit. veluti si tres ex quartis partibus
heredes scripti sunt. Et constat vacantem par-
tem singulis tacite pro hereditaria parte acce-
dere, & perinde haberi, ac si ex tertiis partibus
heredes scripti essent. & ex diversis, si plures here-
des scripti in portionibus sint: tacite singulis de-
cedere, ut si (verbi gratia) quatuor ex tertiis, par-
tibus heredes scripti sint, perinde habeantur, ac si
vniquisque ex quarta parte heres scriptus fuisset.
9 § Et si plures vicia, quam duodecim distribu-
te sint, qui sine parte institutus est, quod dupon-
dio deest, habebit. Idemque erit, si dupondius ex-
pletus sit, quæ omnes partes ad assem postea re-
vocantur, quamvis sint plurium viciarum.
10 § Heres & purè & sub conditione institui po-
test: ex certo tempore, aut ad certum tempus non
potest: veluti, POST QUINQVEN-
NIVM QVAM MORIAR, vel EX
CALENDIS ILLIS, vel VSQVE
AD CALENDAS ILLAS HERES
ESTO. Denique diem adiectum haberi pro
supernacuo placet: & perinde esse, ac si purè heres
institutus esset. 11 § Impossibilis conditio in in-
stitutionibus & legatis, necnon in fideicommissis
& libertatibus pro non scripta habetur. 12 § Si
plures conditiones in institutionibus adscriptæ
sunt: siquidem coniunctim, vtpote SI ILLVD
ET ILLVD FACTVM FVERIT: om-
nibus parendum est: si separatim, veluti SI IL-
LVD AVT ILLVD FACTVM ERIT:
cui libet conditioni obtemperare satis est.
13 § Ii, quos nunquam testator vidit, heredes in-
stitui possunt. veluti si fratris filios peregrinan-
tes, ignorans, qui essent, heredes instituerit. igno-
rantia enim testantis inuicem institutionem non
facit.

DE VVLGARI SVBSTITVTIONE, Tit. XV.

Potest autem quis in testamento suo plures gra-
dus heredum facere: vtpote, SI ILLE HE-
RES NON ERIT, ILLE HERES E-
STO: & deinceps, in quantum velit testator: vt
novissimo loco in subsidium vel seruum necessa-
rium heredem instituire possit. 2 § Et plures in
vnius locum possunt substitui, vel vnus in pluri-
um, vel singuli in singulorum, vel inuicem ipsi, qui

heredes institui sunt. 3 § Eius ex diversis parti-
bus heredes: scripos inuicem substituerit, & vul-
tam mentionem in substitutione partium habue-
rit: eas videtur in substitutione parte dedisse,
quas in institutione expressit. & ita diuus Pius re-
scripsit. 4 § Sed si instituto heredi, coherede sub-
stituto dato, alius ei substitutus fuerit: diui Seue-
rus & Antoninus sine distinctione rescripserunt,
ad vtranque partem substitutionem admitti.
5 § Si seruus alienum quis patremfamilias ar-
bitratus, heredem scripserit: & si heres non esse,
Mximum ei substituerit: sique seruus iussu domini
adierit hereditatem: Mximum substitutus, in par-
tem admittitur, illi enim verba, SI HERES
NON ERIT, in eo, quidem, quem alieno
iuri subiectum esse testator scit, sic accipiuntur: si
neque ipse heres erit, neque alium heredem esse ar-
bitratur, illud significat: si heres tatem sibi, vel
eius iuri postea subiectus esse cæperit, non ad-
quisierit. Idque Tribonianus Cæsar in persona Pa-
thenij serui sui constituit.

DE PVPILLARI SVBSTITVTIONE, Tit. XVI.

Liberis suis impuberibus, quos in potestate quis
habet, non solum ita, vt supra diximus, substi-
tuitur potest: sed, vt si heredes ei non existerint,
alius sit ei heres: sed eo amplius, vt si heredes ei
existerint, & adhuc impubes mortui fuerint, sit
eis aliquis heres: veluti si quis dicit hoc modo,
TITIVS FILIVS MEVS HERES
MIHI ESTO. ET SI FILIVS MEVS
HERES MIHI NON ERIT: SIVE
HERES ERIT, ET PRIVVS MORIA-
TVR, QVAM IN SVAM TVTELAM
VENERIT: TVNC SEIVS HERES
ESTO. quo casu, siquidem non existerit heres
filius: tunc substitutus patri sit heres: si verò ex-
isterit heres filius, & ante pubertatem decesserit:
ipsi filio sit substitutus. nam moribus institutum
est, vt quum eius ætatis filij sint, in qua ipsi sibi te-
stamentum facere non possunt: parentes eis sciant,
2 § Quæ ratione excitat, etiam constitutionem
posuimus in nostro Codice, qua prospectum est, vt
si qui mente captos habeant filios, vel nepotes, vel
pronepotes cuiuscunque sexus vel gradus: licet
eis, & si puberes sint, ad exemplum pupillaris sub-
stitutionis, certas personas substituere. sin autem
respuerint, eandem substitutionem infirmari. &
hoc ad exemplum pupillaris substitutionis, quæ
postquam pupillus adoleuerit, infirmatur.
3 § Igitur in pupillari substitutione secundum
prescriptum modum ordinata, duo quodammodo sunt
testamenta: alterum patris, alterum filij, tan-
quam si ipse filius sibi heredem instituisset: aut
certè vnum testamentum est duarum causarum,
id est, duarum hereditatum. 4 § Sin autem quis
ita formidolosus sit, vt timeat, ne filius suus pu-
pillus adhuc, ex eo, quod palam substitutum
acceperit, post obitum eius periculo insti-
tutum subiacet: vulgarem quidem substitutio-
nem palam facere, & in primis testamenti par-
tibus ordinare debet: illam autem substitutio-
nem, per quam, si heres existerit pupillus, & in-
tra pubertatem decesserit, substitutus vocatur:
separatim in inferioribus partibus scribere,
cuique partem proprio lino, propriæque cera
consignare: & in prioribus partibus testamenti cauere,
ne inferioribus tabulæ vno filio & adhuc impu-
bere aperiantur. Illud palam est, non ideo minus
valere substitutionem impuberis filij, quod in
eisdem tabulis scripta sit, quibus sibi quisque
heredem instituisset, quamuis pupillo hoc peri-
culum

culosum sit. 5 § Non solum autem, heredibus in-
stitutus impuberibus liberis ita substituitur pa-
trone possunt, vt si heredes eis existerint, & ante
pubertatem mortui fuerint, sit ei heres is, quem
ipsi voluerint, sed etiam exheredatis. Itaque eo
casu si quid exheredato pupillo ex hereditatibus,
legatibus, aut donationibus propinquorum atque
amicorum adquisitum fuerit: id omne ad substi-
tutum pertinet. Quæcunque diximus de substi-
tutione impuberum liberorum vel heredum in-
stitutorum, vel exheredatorum: eadem etiam de
posthumi intelligimus. 6 § Liberis autem suis
testamentum nemo facere potest, nisi & sibi faciat.
nam pupillare testamentum, pars & sequela est
patris testamenti: adeo, vt si patris testamentum
non valeat, nec filij quidem valebit. 7 § Vel
singulis liberis vel ei, qui eorum novissimus im-
pubes morietur, substitui potest, singulis quidem,
si neminem eorum institutum decedere voluerit:
novissimo, si ius legitimum hereditatum in-
tegrum inter eos custodiri velit. 8 § Substi-
tuitur autem impuberi aut nominatim, veluti
TITIVS: aut generaliter, vt QVIS
QVIS MIHI HERES ERIT.
Quibus verbis vocantur ex substitutione, impube-
re mortuo filio, illi, qui & scripti sunt heredes,
& existerint, & pro qua parte heredes facti sunt.
9 § Masculo igitur vsque ad quatuordecim an-
nos substitui potest: scilicet vsque ad duodecim
annos, & si hoc tempus excesserint, substitutio
evanescit.
10 § Extraneo verò, vel filio puberi heredi
instituto, ita substituitur nemo potest, vt si heres
existerit, & intra aliquod tempus decesserit, alius
ei sit heres: sed hoc solum permittitur, cum
per fideicommissum testator obliget alij heredita-
tem eius vel totam, vel pro parte restituere. quod
ius quale sit, suo loco trademus.

QVIBVS MODIS TESTA-
menta infirmantur,

TIT. XVII.

Testamentum iure factum vsque ad valet, do-
nec rumpatur, irritum fiat.
1 § Rumpitur autem testamentum, cum in
eodem statu manente testatore, ipsius testamenti
ius vitatur. Si quis enim post factum testamentum
adoptauerit sibi filium pro imperatore, eum, qui
est sui iuris: aut per prætorem secundum nostram
constitutionem, eum, qui in potestate parentis fue-
rit: testamentum eius rumpitur, quasi adgnatione
sui heredis.
2 § Postiore quoque testamento, quod iure
perfectum est, superius rumpitur. nec interest,
existerit aliquis heres ex eo, an non. hoc enim
solum spectatur, an aliquo casu existeret poterit.
Idcirco si quis aut noluerit heres esse, aut
vno testatore, aut post mortem eius ante, quam
hereditatem adiret, decesserit: aut conditione sub
qua heres institutus est, defectus sit: in his casibus
paterfamilias intestatus moritur. Nam & prius
testamentum non valet, ruptum à posteriore: &
posterius æquè nullas habet vires, cum ex eo
remo heres existerit. 4 § Sed & si quis priore
testamento iure perfecto, posterius æquè iure ce-
cerit: etiam si ex certis rebus in eo heredem insti-
tuerit: superius tamen testamentum sublatum
esse, diui Severus & Antoninus rescripserunt.
cuius constitutionis verba & hæc inseri iussim-
us, quum aliud quoque præterea in ea con-
stitutione expressum sit. Imperatores Severus
& Antoninus Cocceio Campano. Testamen-
tum secundo loco factum, licet in eo ce-

tarum rerum heres scriptus sit, perinde iure
valere, ac si rerum mentio facta non esset: sed &
teneri heredem scriptum, vt contentus rebus
sibi datis, aut suppleta quarta ex lege Falcidia, he-
reditatem restituat his, qui in priore testamento
scripti fuerant, propter inserta fideicommissi ver-
ba, quibus vt valeret prius testamentum, expressum
est: dubitari non oportet. Et ruptum quidem
testamentum hoc modo efficitur. 5 § Alio au-
tem modo testamentum iure factum infirmatur: veluti
cum is, qui fecit testamentum, capite deminutus sit.
quod quibus modis accidat, primo libro reuul-
mus. 6 § Hoc autem casu irrita fieri testamen-
ta dicuntur: quum alioqui & quæ rumpuntur,
irrita fiant: & ea, quæ statim ab initio non iure
sunt, irrita sunt. sed & ea, quæ iure facta sunt, &
postea per capitis deminutionem irrita sunt, postu-
mus nihilominus rupta dicere. Sed quia sanè com-
modius erat, singulas causas singulis appellationi-
bus distinguere: ideo quædam non iure facta
dicuntur, quædam iure facta rumpi, vel irrita
fieri. 7 § Non tamen per omnia inutilia sunt
ea testamenta, quæ ab initio iure facta, per ca-
pitis deminutionem irrita facta sunt. nam si se-
ptem testium signis signata sunt: potest scriptus
heres secundum tabulas testamenti bonorum
possessionem agnoscere. si modo defunctus, &
cuius Romanus, & sua potestatis mortis tem-
pore fuerit. Nam si deo irritum factum sit testa-
mentum, quia civitatem, vel eam libertatem
testator amisit, aut quia in adoptionem se de-
dit, & mortis tempore in adoptiui patris pote-
state sit: non potest scriptus heres secundum ta-
bulas bonorum possessionem petere. 8 § Ex
eo autem solo non potest infirmari testamen-
tum, quod postea testator id voluerit valere:
vsque adeo, vt & si quis post factum prius testa-
mentum posterius facere cæperit: & aut mor-
talitate præsentis, aut qua cum eius rei per-
tinuit, id non profecerit: diui Pertinacis ora-
tione cautum sit, ne aliis tabulæ priores iure
factæ, irritæ fiant, nisi sequentes iure ordinatæ
& perfectæ fuerint. nam imperfectum testamen-
tum sine dubio nullum est. 9 § Eadem ora-
tione expressit, non admittendum se hereditatem
eius, qui ius causa principem reliquerit here-
dem: neque tabulas non legitime factas, in quibus
ipse ob eam causam heres institutus erat,
probaturum: neque ex vniua voce heredis no-
men admitturum: neque ex vlla scriptura, cui
iuris auctoritas deest, aliquid adpeturum. Se-
cundum hoc diui Severus & Antoninus sapienter
rescripserunt. Licet enim (inquiunt) legibus soluti
simus, attamen legibus vivimus.

DE INOFFICIOSO
testamento,

Tit. XVIII.

Quia plerumque parentes sine causa, liberos
suos exheredant, vel omittunt: inductum
est, vt de inofficioso testamento agere possint
liberi, qui queruntur, aut iniquè se exhered-
atos, aut iniquè præteritos: hoc colore, quasi
non sanæ mentis fuerint, cum testamentum or-
dinarent. Sed hoc dicitur, non quasi verè furio-
sus sit, sed rectè quidem fecerit testamentum,
non autem ex officio pietatis. Nam si verè furio-
sus sit, nullum testamentum est. 1 § Non au-
tem liberis tantum permittitur istud testamentum
parentum inofficiosum accusare, verum etiam
liberorum parentibus. Soror autem & frater, tur-
pibus personis scriptis heredibus, ex sacris
constitutionibus prælati sunt. Non ergo con-
tra omnes heredes agere possunt, Ultra fratres

Igitur & forores cognati nullo modo aut agere possunt, aut agentes vincere. 3 ¶ Tam autem naturales liberi, quam secundum nostram constitutionem, diuisionem adoptari, ita demum de inofficioso testamento agere possunt, si nullo alio iure ad defuncti bona venire possint. Nam qui ad hereditatem tota vel partem eius alio iure veniunt, de inofficioso agere non possunt. Posthumi quoque, qui nullo alio iure venire possunt, de inofficioso agere possunt. 4 ¶ Sed hac ita accipienda sunt, si nihil eis penitus a testatoribus testamento relictum est. quod nostra constitutio ad verendum naturam introduxit. Sin vero quantacunque pars hereditatis vel res eis fuerit relicta: de inofficioso querela quiescente, id, quod eis deest, usque ad quartam legitimam partis repleatur: licet non fuerit adiectum, boni viri arbitratu debere eam compleri. 5 ¶ Si tutor nomine pupilli, cuius tutelam gerebat, ex testamento patris sui legatum acceperit, cum nihil erat ipsi tutori relictum a patre suo: nihilominus poterit nomine suo de inofficioso patris testamento agere. 6 ¶ Sed si de contrario pupilli nomine, cui nihil relictum fuerat, de inofficioso egerit, & superatus est ipse tutor, quod sibi in testamento eodem legatum relictum est, non amittit. 7 ¶ Igitur quartam quis debet habere, ut de inofficioso agere non possit: si iure hereditario, si iure legati, vel fideicommissi: vel si mortis causa ei quarta donata fuerit, vel inter vivos: in his tantummodo casibus, quorum mentionem facit nostra constitutio: vel aliis modis, qui in nostris constitutionibus continentur. Quod autem de quarta diximus, ita intelligendum est: ut siue vnus fuerit, siue plures, quibus agere de inofficioso testamento permittitur: vna quarta eis dari possit, ut ea pro rata eis distribuatur.

DE HEREDVM QVALITATE, & DIFFERENTIA, TIT. XIX.

Heredes autem aut necessarii dicuntur, aut sui & necessarii, aut extranei. 2 ¶ Necessarius heres est seruus institutus. Ideoque sic appellatur, quia siue velit, siue nolit, omnino post mortem testatoris proprius liber & necessarius heres sit. Vnde qui facultates suas suspectas habent: solent seruum suum primo aut secundo aut etiam vltiore gradu heredem instituire: ut si creditoribus satis non fiat, potius eius heredis bona quam ipsius testatoris a creditoribus possideantur, vel distrahantur, vel inter eos diuidantur. Pro hoc tamen incommodo, illud ei commodum praestatur: ut ea, quae post mortem patroni sui sibi adquisierit, ipsi censerentur. Et quamuis bona defuncti non sufficiant creditoribus: iterum tamen ex ea causa res eius, quas sibi adquisierit, non veniunt.

3 ¶ Sui autem & necessarii heredes sunt, veluti filius, filia, nepos neptisve ex filio, & deinceps ceteri liberi, qui in potestate morientis modo fuerint. Sed ut nepos, neptisve sui heredes sint, non sufficit eum eamve in potestate aui mortis tempore fuisse: sed opus est, ut pater eius viuo patre suo deserit suis heres esse, aut morte interceptus, aut qualibet alia ratione liberatus a patris potestate: tunc enim nepos neptisve in locum patris sui succedit. Sed sui quidem heredes ideo appellantur, quia domestici heredes sunt, & viuo quoque patre quodammodo domini existimantur. Vnde etiam si quis intestatus moriatur: prima causa est in successione liberorum. Necessarii vero ideo dicuntur, quia omnino siue velint, siue nolint, tam ab intestato, quam ex testamento ex lege duodecim tabularum heredes sunt. Sed his praetor permittit votentibus abstinere hereditate: ut potius parentis,

quam ipsorum bona similiter a creditoribus possideantur. 4 ¶ Ceteri qui testatoris iuri subiecti non sunt extranei heredes appellantur. Itaque liberi quoque nostri qui in potestate nostra non sunt, heredes a nobis institui, extranei heredes nobis videntur. Quae de causa, & qui heredes a matre instituuntur eodem numero sunt: quia feminam in potestate liberos non habent. Seruus quoque, heres a domino institutus & post testamentum factum ab eo non amittitur, eodem numero habetur. 5 ¶ In extraneis hereditibus illud obseruatur, ut sit cum eis testamenti factio, siue heredes ipsi instituuntur, siue hi, qui in potestate eorum sunt. & id duobus temporibus inspicitur: testamenti quidem facti tempore, ut constiterit institutio: mortis vero testatoris, ut effectum habeat hoc amplius, & cum adit hereditatem, esse debet cum eo testamenti factio, siue patris, siue sub conditione heres institutus sit, nam ius heredis eo maxime tempore inspicendum est, quo acquirit hereditatem. Medio autem tempore inter factum testamentum, & mortem testatoris, vel conditionem institutionis existentem, mutatio iuris non nocet heredi: quia (ut diximus) tria tempora inspicere debent. Testamenti autem factio non solum is habere videtur, qui testamentum facere potest, sed etiam qui ex alieno testamento vel ipse capere potest, vel alij acquirere, licet non possit facere testamentum. Et ideo furiosus, & mutus, & posthumus, & infans, & filiusfamilias, & seruus alienus testamenti factio nem habere dicuntur. Licet enim testamentum facere non possint, attamen ex testamento vel sibi, vel alij acquirere possunt. 6 ¶ Extranei autem heredibus deliberandi potestas est de adeunda hereditate, vel non adeunda. Sed siue is, cui abstinendi potestas est, immiserit se bonis hereditatis: siue extraneus, cui de adeunda hereditate deliberare licet, adierit: postea relinquenda hereditatis facultatem non habet, nisi minor sit vigintiquinque annis. Nam huius aetatis hominibus, sicut in ceteris omnibus casibus deceptis: ita & si temere damnosam hereditatem suscepint, praetor succurrit. Sciendum est tamen diuum Hadrianum etiam maiori vigintiquinque annis veniam dedisse, cum post aditam hereditatem grande res alienum, quod adit hereditatis tempore latebat, emerisset. Sed hoc quidem diuus Hadrianus euidem speciali beneficio praestitit. diuus autem Gordianus postea militibus tantummodo hoc concessit. Sed nostra beneuolentia commune omnibus subiectis Imperio nostro hoc beneficium praestitit: & constitutionem tam exquisitam quam nobilissimam scripsit: cuius tenorem si obseruauerint homines licet eis adire hereditatem, & in tantum teneri, quantum valere bona hereditatis contingit: ut ex hac causa neque deliberationis auxilium sit eis necessarium, nisi omnia obseruatione nostrae constitutionis, & deliberandum existimauerint, & se veteri grauamini additionis suppungere maluerint. 7 ¶ Item extraneus heres testamento institutus, aut ab intestato ad legitimam hereditatem vocatus, potest aut pro herede gerendo, aut etiam nuda voluntate suscipienda hereditatis heres fieri. Pro herede autem gerere quis videtur, si rebus hereditariis tanquam heres utatur, vel vendendo res hereditarias, vel praedia colendo locandove & quoquo modo voluntatem suam declaret vel re, vel verbo de adeunda hereditate dummodo sciat eum, & cuius in bonis praeherede gerit, restatum intestatumve obuisse, & se ei heredem esse. Pro herede enim gerere, est pro domino gerere. veteres enim heredes pro domino appellabant. Sicut autem nuda voluntate extraneus heres sit: ita contraria destinatione statim ab hereditate repellitur. Eum, qui furdus vel

45 magis nauis, vel postea factus est, nihil prohibet pro herede gerere, & adquirere sibi hereditatem: si tamen intelligat, quod agit.

DE LEGATIS. TIT. XX.

Post haec videamus de legatis: quae pars iuris extra propositam quidem materiam videtur. (na loquimur de ius iuris figuris, quibus per viuentem res nobis adquiruntur) sed cum omnino de testamentis, & de hereditibus, qui in testamento instituuntur, loquuti sumus: non sine causa sequenti loco potest hac iuris materia tractari.

2 ¶ Legatum itaque est donatio quaedam a defuncto relicta ab herede praestata. ¶ Sed olim quidem erant legatorum genera quatuor: per vindictam, onem, per damnationem, & suendi modo, per praecipionem: & certa quaedam verba cuique generi legatorum assignata erant, per quae singula genera legatorum significabantur. Sed ex constitutionibus duorum Principum solemnitas huiusmodi verborum penitus sublata est. Nostra autem constitutio, quam cum magna fecimus lucubratione difunctionum voluntates validiores esse cupientes, & non verbis, sed voluntatibus eorum haerentes, disposuit, ut omnibus legatis vna sit natura, & quibuscumque verbis aliquid relictum sit, liceat legataris id persequi non solum per actiones perfonales, sed etiam per in rem, & per hypothecariam. Cuius constitutionis perpensum modum ex ipsis tenore perfectissime accipere possibile est. 4 ¶ Sed non vsque ad eam constitutionem standum esse existimamus. Cum enim antiquitatem inuenimus legata quidem stricte concludentem; fideicommissis autem, quae ex voluntate magis descendebant defunctorum, pinguiorem naturam indulgentem: necessarium esse diximus, omnia legata fideicommissis exaequare, ut nulla sit inter ea differentia: sed quod deest legatis, hoc repleatur ex natura fideicommissorum: & si quid amplius est in legatis, per hoc creetur fideicommissorum natura. Sed ne in primis legum cunabulis permittim de his exponendo studiosis adolescentibus quaedam introducamus difficultatem operis praecipuum esse diximus, interim separatim prius de legatis: & postea de fideicommissis tractare, ut natura vtriusque iuris cognita, facile possint permissionem eorum eruditi subtilioribus artibus accipere. 5 ¶ Non solum autem testator vel heredis res, sed etiam aliena legari potest: ita ut heres cogatur redimere eam, & praestare: vel si eam non potest redimere, estimationem eius dare. Sed si alii sit res, cuius commercium non est, vel adipisci non potest: nec estimatio eius debetur, veluti si campum Martium, vel basilicam, vel templum, vel publico vsui destinata sunt, legauerit. nam nullius momenti tale legatum est. Quod autem diximus alienam rem posse legari: ita intelligendum est, si defunctus sciebat alienam rem esse, non si ignorabat. Forsitan enim si sciebat alienam rem esse, non legasset. & ita diuus Pius rescripsit. & verius est ipsum qui agit, id est legatarium probare oportere, sciebat alienam rem legare defunctum: non heredem probare oportere, ignorasse alienam: quia semper necessitas probandi incumbit illi, qui agit. 6 ¶ Sed & si rem obligatam creditori aliquis legauerit, necesse habet heres eam luere. Et in hoc quoque casu idem placet, quod in re aliena: ut ita demum luere necesse habeat heres, si sciebat defunctus rem obligatam esse. & ita diuus Seuerus & Antoninus rescripserunt. Si

tamen defunctus voluerit legatarium luere, & hoc expresserit: non debet heres eam luere. 7 ¶ Si res aliena legata fuerit: & eius rei viuo testatore legataris dominus factus fuerit: si quidem ex causa emptionis: ex testamento actione pretium consequi potest. Si vero ex causa lucrativa, veluti ex donatione, vel ex alia simili causa: agere non potest. nam traditum est duas lucrativas causas in eundem hominem, & eandem rem concurrere non posse. Hac ratione, si ex duobus testamentis eadem res eidem debeat: interest, utrum rem, an estimationem ex testamento consecutus sit. nam si rem habet, agere non potest, quia habet eam ex causa lucrativa. si estimationem: agere potest.

8 ¶ Et quoque res, quae in rerum natura non est, recte legatur: veluti fructus, qui in illo fundo nati erunt, aut quod ex illa ancilla natum erit. 9 ¶ Si eadem res duobus legata sit, siue coniunctam, siue disunctam: si ambo perueniant ad legatum: scinditur inter eos legatum, si alter deficiat, quia aut praueit legatum, aut viuo testatore decesserit, vel alio quoquo modo defecerit: totum ad collegatarium pertinet. Coniunctum autem legatur, veluti si quis dicat, TITIO ET SEIO HOMINEM STICHVM DO LEGO. Nostra autem disunctum ita, TITIO HOMINEM STICHVM DO LEGO, SEIO HOMINEM STICHVM DO LEGO. Sed & si expresserit eundem hominem Stichum, & quae disunctum legatum intelligitur.

10 ¶ Si cui fundus alienus legatus sit, & emerit proprietatem deducto usufructu & usufructus ad eum peruenit, & postea ex testamento agat recte eum agere, & fundum petere, Iulianus ait: quia usufructus in petitione seruitutis locum obtinet. sed officio iudicis continetur, ut deducto usufructu, inbeat estimationem praestari.

11 ¶ Sed si rem legataris quis ei legauerit, inutile est legatum: quia quod proprium est ipsius, amplius eius fieri non potest: & licet alienauerit eam, non debetur nec ipsa res, nec estimatio eius. 12 ¶ Si quis rem suam quasi alienam legauerit: valet legatum, nam plus valet quod in veritate est, quam quod in opinione. Sed & si legatur, esse putatur, valere constat: quia exitum voluntas defuncti habere potest. 13 ¶ Si rem suam legauerit testator, postea eam alienauerit: Celsus putat, si non adimendi animo vendidit, nihilominus deberi. Idemque diui Seuerus & Antoninus rescripserunt eum, qui post testamentum factum praedia, quae legata erant, pignori dedit, ademisse legatum non videri: & ideo legatarium cum herede eius agere posse, ut praedia a creditore luantur. Si vero quis partem rei legatam alienauerit: pars quae non est alienata, omnino debetur, pars autem alienata ita debetur, si non adimendi animo alienata sit. 14 ¶ Si quis debitori suo liberationem legauerit, legatum vtile est: & neque ab ipso debitor, neque ab herede eius potest heres petere: neque ab alio qui heredis loco sit. Sed & potest a debitore conueniri, ut liberet eum. Potest etiam quis vel ad tempus iubere, ne heres petat. 15 ¶ Ex contrario, si debitor creditori suo quod debet, legauerit: inutile est legatum, si nihil plus est in legato, quam in debito: quia nihil amplius per legatum habet. Quod si in diem vel sub conditione debitum ei pure legauerit: vtile est legatum propter representationem. Quod si viuo testatore dies venerit vel conditio exierit: Papinianus scripsit, vtile esse nihilominus legatum: quia semel constitit, quod & verum est. Non enim placuit sententiae existimantium extinctum esse legatum, quia in eam causam peruenit, a qua incipere non potest. 16 ¶ Sed si uxori maritus dotem legauerit valet legatum: quia plenius est legatum, quam de dotis actio. Sed si quam non accepit dotem lega-

verit: dñi Severus & Antoninus rescripserunt, si quidem simpliciter legaverit, inutile esse legatum. si vero certa pecunia, vel certum corpus, aut instrumenta dotis in relegando demonstrata sunt, valere legatum. 17 § Si res legata sine facto heredis perierit: legatario decedit. Et si servus alienus legatus sine facto heredis manumissus fuerit: non tenetur heres. Si vero heredis servus legatus sit, & ipse eum manumiserit: teneri ipsum Iulianus scripsit. nec interest, si eum an ignoraverit à se legatum esse. Sed & si alij donaverit servum, & is, cui donatus est, eum manumiserit: tenetur heres quamvis ignoraverit à se eum legatum esse. 18 § Si quis ancillas cum suis natus legaverit, etiam si ancillæ mortuæ fuerint, partus legato cedunt. Idem est, & si ordinarij servi cum vicarij legati fuerint: quia licet mortui sint ordinarij, tamē vicarij legato cedunt. Sed si servus fuerit cum peculio legatus: mortuo seruo, vel manumisso, vel alienato, peculij legatum extinguatur. Idem est, si fundus intrusus, vel cum instrumento legatus fuerit. Nam fundo alienato, & instrumenta legatum extinguuntur.

19 § Si grex legatus fuerit: & postea ad vnam ovem pervenerit: quod super fuerit vindicari potest. Grege autem legato, etiam eas oves, quæ post testamentum factum gregi adiciuntur, legato cedere, Iulianus ait. Est autem gregis vnum corpus ex distansibus capribus, sicut & vnum corpus est ex coherentibus lapidibus.

20 § A libis denique legatus, columnas & maronora, quæ post testamentum factum adiecta sunt, legato dicitur cedere. 21 § Si peculium legatum fuerit: sine dubio quicquid peculio accessit, vel recedit viuo testatore, legatarij laci v. l. damno est. Quod si post mortem testatoris ante aditam hereditatem aliquid servus adquisierit: Iulianus ait, si quidem ipsi manumisso peculium legatum fuerit: omne, quod ante aditam hereditatem acquisitum est, legatario cedere, quia huiusmodi legati dies ab adita hereditate cessat, sed si extraneo peculium legatum fuerit: non cedere ea legato, nisi ex rebus peculiariibus autum fuerit peculium. Peculium autem, nisi legatum fuerit, manumisso non debetur: quamvis si vnus manumiserit, sufficit, si non adimatur, & ita dñi Severus & Antoninus rescripserunt. Idem rescripserunt, peculio legato, non videri id relictum, & petitionem habeat pecuniaz, quam in rationes dominicas impenderit. Idem rescripserunt, peculium videri legatum, cum rationibus redditus liber esse iustus est, & ex eo reliqua inferre. 22 § Tam autem corporales res legari possunt, quam incorporales. & ideo quod defuncto debetur, potest alicui legari, & actiones suas heres legatario præstet: nisi exegerit viuos testator pecuniam, nam hoc casu legatum extinguatur. Sed & tale legatum valet, DAMNAS ESTO HERES MEVS DOMVM ILLIVS REIFICERE, vel, ILLVM ÆRE ALIENO LIBERARE. 23 § Si generaliter servus vel res alia legatur, electio legatarij est, nisi aliud testator dixerit. 24 § Optio legatum, id est, vbi testator ex servis suis, vel aliis rebus optare legatarium iusserit, habebat optionem in se conditionem. & ideo nisi ipse legatarius vnus optasset: ad heredem legatum non transmittitur, sed ex constitutione nostra & hoc in meliorem statum reformatum est: & data est licentia heredi: legatarij optare servum, licet vnus legatarius hoc non fecerit. Et diligentiore tractatu habito, & hoc in nostra constitutione additum est: sine plures legatarij extiterint, quibus optio relicta est, & dissentiant in copore eligendo: sine vnus legatarij plures heredes sint, & inter se circa optandum dissentiant, alio aliud corpus eligere cogente: ne periret legatum, quod plerique prædium contra benevolentiam introducebant)

fortunam esse huius optionis iudicem, & forte hoc esse dirimendum, & ad quem fors venerit, illius sententia in optione præcurret. 25 § Legari autem illi. solum potest, cum quibus testamenti factio est. 26 § Incertis vero personis neque legata, neque hæc commissa olim relinqui concessum erat. Nam ne miles quidem incertæ personæ poterat relinquere, & diuus Hadrianus rescripsit. Incerta autem persona videbatur, quam incertæ opinio animo suo testator subiciebat: veluti si quis ita dicat, QVI CUNQUE FILIO MEO FILIAM SVAM IN MATRIMONIUM DEDERIT, EI HERES MEVS ILLVM FVNDVM DATO. Illud quoque, quod iis relinquatur, qui post testamentum scriptum primi consules designati essent: quæ incertæ personæ legari videbatur. & denique multæ aliæ huiusmodi species sunt. Liberas quoque incertæ personæ non videbatur posse dari: quia placebat nominatim servos liberari. Sub certa vero demonstratione, id est, ex certis personis incertæ personæ recte legabatur: veluti, EX COGNATIS MEIS, QVI NVNC SVNT, SI QVIS FILIAM MEAM VXOREM DVXERIT, EI HERES MEVS ILLAM REM DATO. In certis autem personis legata vel fideicommissa relicta, & per errorem soluta, repeti non possunt licet constitutionibus cautum erat. 27 § Postumo quoque alieno inuoluitur antea legabatur. Est autem alienus postumus, qui natus inter suos, heres testatoris futurus non est. Ideoque ex emancipato filio conceptus nepos, extraneus erat posthumus aso. 28 § Sed nec huiusmodi species penitus est. si e iusta emendatione relicta: quum in nostro Codice confirmatio posita sit, per quam & huiusmodi parti n. ed. mur non solum in hereditatibus, sed etiam in legatis, & fideicommissis: quod euidenter ex ipsius constitutionis lectione clarescit. Tutor autem nec per nostram constitutionem incertus dari debet: quia certo iudicio debet quis pro re sua postestati caute.

29 § Posthumus autem alienus heres: iust tui & ante poterat, & nunc potest: nisi in vtero eius sit quæ iure nostro vxor esse non potest.

30 § Si quidem in nomine, cognomine, prænomine, & agnomine legatarij testator erraverit cum de persona constat, nihilominus valet legatum. Idemque in heredibus servatur, & recte. Nomina enim, significandorum hominum gratia reperta sunt: qui si alio qualibet modo intelligatur, nihil interest. 31 § Hic proxima est illa iuris regula, facta demonstratione legatum non periri, veluti si quis ita legaverit, STICHVM SERVVM MEVM VERNAM DO LEGO. licet enim non verna, sed emptus sit, si tamen de seruo constat, vtile est legatum. Et conuenienter, si ita demonstraverit, STICHVM SERVVM, QVEM A SEIO EMI, si que ab alio emptus, vtile est legatum, si de seruo constat. 32 § Longè magis legato facta causa adiecta non nocet: veluti cum quis ita dixerit, TITIO, QVIA ME ABSENTE NEGOTIA MEA CVRAVIT, STICHVM DO LEGO: vel ita, TITIO QVIA PATROCINIO EIVS CAPITALI CRIMINE LIBERATVS SVM, STICHVM DO LEGO. licet enim neque negotia testatoris vnquam gesserit Titius, neq; patrocinio eius liberatus sit, legatum tamen valet. Sed & conditionaliter enuntiata fuerit causa: aliud iuris est, veluti hoc modo: TITIO, SI NEGOTIA MEA CVRAVERIT, FVNDVM MEVM DO LEGO. 33 § An seruo heredis recte legimus, quæritur: & constat pure inuoluitur legari, nec quicquã proficere, si viuo testatore de potestate heredis exierit: quia quod inutile foret legatum, si statim post factum testamentum decessisset testator, hoc non debet

debet esse valere, quia diuus testator vixerit. Sub conditione vero recte legatur seruo, ut requiramus, an quo tempore dies legati cedit, in potestate heredis non sit. 34 § Ex diuerso, herede instituto seruo, quin domino recte etiam sine conditione legatur, non dubitatur. Nam est factum post factum testamentum decesserit testator: non tamen apud eum, qui heres sit, dies legati cedere intelligitur: cum hereditas à legato separata sit: & possit per eum seruum alius heres effici, si prius, quam in diu domi adeat, in alterius potestatem translatus sit: vel manumissus ipse heres efficiat, quibus casibus vtile est legatum. Quod si in eadem causa perierit, & iussu legatarij adierit: emanescit legatum. 35 § Ante heredis institutionem inuoluitur antea legabatur: scilicet quia testamentum vim ex institutione heredis accipit, & ob id veluti caput æque fundamentum intelligitur. ortus testamenti heredis institutio. Pari ratione nec libertas ante heredis institutionem dari potest. Sed quia incerte esse putauimus, scripturæ ordinem quidem sequi (quod & ipsi antiquarij vituperandum facerit visum) sperni autem testatoris voluntatem: per nostram constitutionem & hoc vitium emendauimus: ut licet & ante heredis institutionem, & inter medias heredum institutiones legatum relinquere, & vultu magis libertatis, cuius usus favorabilior est. 36 § Post mortem quoque heredis aut legatarij huiusmodi inuoluitur legabatur: veluti si quis ita dicat, CVM HERES MEVS MORTVVS FVERIT, DO LEGO. Item, PRIDIE QVAM HERES AVT LEGATARIVS MORIETVR. Sed si mandando & hoc correctimus, firmitatem huiusmodi legatis ad hunc usque nullum similitudinem præstatum: ne in hoc casu deterior causa legatorum quam fideicommissorum inueniatur.

37 § Penæ quoque nomine inuoluitur antea legatorum, & adhibebatur, vel transferebatur. Penæ autem nomine legari videtur, quod coercendi heredis causa relinquitur, quo magis aliquid faciat, aut non faciat: veluti si quis ita scripserit: HERES MEVS SI FILIAM SVAM IN MATRIMONIUM TITIO COLLOCAVERIT: vel ex diuerso, SI NON COLLOCAVERIT, DATO DECEM AVREOS SEIO: aut si ita scripserit, HERES MEVS SI SERVVM STICHVM ALIENAVERIT, TITIO DECEM AVREOS DATO. Et in tantum hæc gregalia obseruabatur, ut quam plurimum principalibus constitutionibus significaretur, nec principum agnosceret, quod ex penæ nomine legatum sit, nec ex nullius quidem testamento talia legata valebant, quamvis aliz militum voluntates in ordinandis testamentis valde obseruabuntur, quin etiam nec libertates penæ nomine dari posse placebat, eo amplius nec heredi in penæ nomine adici posse, Sabius existimabat: veluti si quis ita dicat, TITIVS HERES ESTO, SI TITIVS FILIAM SVAM IN MATRIMONIUM SEIO COLLOCAVERIT, SEIUS QVORQUE HERES ESTO. Nihil enim intererat, qua ratione Titius coerceretur, virum legati datione, an coheredis adiectione. Sed huiusmodi scrupulositas nobis non placuit: & generaliter ea, quæ relinquuntur, licet penæ nomine fuerint relicta, vel adempta, vel in alium translata: nihil distare à ceteris legatis constituimus, vel in dando, vel in adimendo, & vel in transferendo: exceptis videlicet iis, quæ impossibilia sunt, vel legibus interdicta, aut aliter probrofa. Huiusmodi enim testamentorum dispositiones valere, & facta eorum temporum non patitur.

DE ADEPTIONE Legatorum, Tit. XXI.

Ademptio legatorum (sive eodem testamento adimantur, sine codicillis) firma est. sed & siue contrariis verbis fiat ademptio: veluti si quis ita quid legauerit, DO LEGO: ita adimatur, NON DO, NON LEGO: siue non contrariis, sed aliis quibuscumque verbis. 1 § Transferri quoque legatum ab alio ad alium potest: veluti si quis ita dixerit, HOMINEM STICHVM, QVEM TITIO LEGAVI, SEIO DO LEGO: siue in eodem testamento, siue in codicillis hoc fecerit, quo casu simul & Titio adimi videtur, & Seio dari.

DE LEGE FALCIDIA, Tit. XXII.

Superest, ut de lege Falcidia discipiamus, qua modus nouissime legatis impositus est. Cum enim olim lege duodecim tabularum libera erat legandi potestas, ut liceret vel totum patrimonium legatis erogare (quippe cum ea lege ita cautum esset: VTI QVISQVE LEGASSET SVAREI, ITA IVS ESTO) visum est hanc legandi licentiam coartare: idque ipsorum testamentorum gratia prouisum est, ob id, quod plerumque intestati moriebantur, reculantibus scriptis heredibus pro nullo aut minimo lucro hereditas adire. Et cum super hoc tam lex Furia, quam lex Voconia late sunt, quarum neutra sufficiens ad reuocandum ratione videbatur: nouissime lata est lex Falcidia qua cautum, ne plus legare liceat, quam quadrantes totorum bonorum eius, ut siue vnus heres institutus sit, siue plures, apud eum eo pars quarta remaneat. 2 § Et cum quaestum esset, duobus heredibus institutis (veluti Titio & Seio) si Titij pars, aut tota exhausta sit legatis, quæ nominam 25 eo data sunt, aut supra modum onerata: a Seio vero aut nulla relicta sint legata, aut quæ partem eius dimittant in partem diuidendam mutant: an quia is quartam partem totius hereditatis aut amplius habet, Titio nihil ex legatis, quæ ab eo relicta sunt, retinere liceat, ut quartam partem sine partis saluam habeat: placuit posse retinere, etiam in singulis heredibus ratio legis Falcidie ponenda est. 3 § Quantitas autem patrimonij, ad quam ratio legis Falcidie redigitur, mortis tempore spectatur, & que (verbi gratia) si 100, qui centum aureorum patrimonium in bonis habeat, centum aureos legauerit: nihil legatarius prodest, si ante aditam hereditatem per seruos hereditarios, aut ex partu ancillarum hereditarium, aut ex factu pecorum tantum accesserit hereditarij, ut centum aureis legatorum nomine erogatis heres quartam partem hereditatis habiturus sit: sed necesse est, ut nihilominus quæ pars legatis detrahatur. Ex diuerso, si septuaginta quinque legauerit, & ante aditam hereditatem in tantum decieverint bona (incendiis sorte, aut naufragiis, aut morte seruorum) ut non amplius, quam septuaginta quinque aureorum substantia, vel etiam minus relinquatur: solida legata debentur. Nec ea res damnosa est heredi, cui liberum est non adire hereditatem, quæ res efficit, ut sit necesse legatariis, ne destituito testamento nihil consequantur, cum herede in portione pacisci. 4 § Cum autem ratio legis Falcidie ponitur, ante deducitur æ alienum: item funebri impensa, & pretia seruorum manumissorum: tunc demum in reliquo ita ratio habetur, ut ex eo quarta pars apud heredem remaneat, tres vero partes inter legatarios distribuantur, pro rata scilicet portione eius, quod cuique eorum legatum fuerit. Itaque si singulus quadringentos aureos legatos esse, & partem

monij quantitatem, ex qua legata erogari oportet, quadringentorum esse: quarta pars legatariis singulis debet detrahi. Quod si trecentos quinquaginta legatos fingamus: octava debet detrahi. Quod si quingentos legauerimus: quinta, deinde quarta detrahi debet. Antè enim detrahendum est, quod extra bonorum quantitatem est, deinde quod ex bonis apud heredem remanere oportet.

DE FIDEICOMMISSARIIS hereditariis, & ad senatusconsultum Trebellianum.

Tit. XXXIII.

Nunc transeamus ad fideicommissa. sed prius est, ut de hereditariis fideicommissis videamus. Sciendum itaque est, omnia fideicommissa primis temporibus infirma fuisse: quia nemo iniustus cogebatur prestare id, de quo rogatus erat. Quibus enim non poterant hereditatem, vel legata relinquere, si relinquebant, fideicommittebant eorum, qui capere ex testamento poterant hereditatem. Et ideo fideicommissa appellata sunt, quia nullo vinculo iuris, sed tantum pudore eorum, qui rogabantur, continebantur. Postea diuus Augustus primus, semel iterumque gratia personarum motus, vel quia per ipsius salutem rogatus quis diceretur, aut ob insignem quorundam perfidiam, iussit consulibus auctoritatem suam interponere. Quod quia iustum videbatur, & populare erat: paulatim conuersum est in astrictam iurisdictionem: tantumque eorum fauor factus est, ut paulatim etiam prior proprius crearetur, qui de fideicommissis ius diceret, quem fideicommissarium appellabant. In primis igitur sciendum est, opus esse, ut aliquis recto iure testamento heres instituitur: eiusque fidei committatur, ut eam hereditatem alij restituat, alioquin inuile est testamentum, in quo nemo heres instituitur. Cum igitur aliquis scripserit, LVCIVS TITIVS HERES ESTO: potest adicere, ROGO TELVCITITI, VT CVM PRIMVM POSTERIS HEREDITATEM MEAM ADIRE, EVM CAIO SEIO REDDAS RESTITVAS. Potest autem quisque & de parte restituenda heredem rogare. Et liberum est, vel pure, vel sub conditione relinquere fideicommissum, vel ex certo die.

Restituta autem hereditate, is quidem, qui restituit, nihilominus heres permanet: is vero qui recipit hereditatem, aliquando heredis, aliquando legatarij loco habetur. Et Neronis quidem temporibus Trebellio Maximo & Annæo Seneca consulibus senatusconsultum factum est: quo cautum est, ut si hereditas ex fidei commissi causa restituta sit: omnes actiones, quæ iure civili heredi, & in heredem competere ei, & in eum dicerentur, cui ex fideicommissis restituta esset hereditas. Post quod senatusconsultum prætor vitiles actiones ei & in eum, qui recepit hereditatem, quasi heredi, & in heredem dare cepit. Sed quia heredes scripti, cum aut totam hereditatem, aut partem totam plerumque restituere rogabantur, adire hereditatem ob nullum vel minimum iurum recusabant, atque ob id extinguebantur fideicommissa: postea Vespasiani Augusti temporibus Pegaso & Pufione consulibus senatus censuit: ut ei, qui rogatus esset hereditatem restituere, perinde liceret quartam partem retinere, atque ex lege Falcidia ex legatis retinere conceditur. Ex singulis quoque rebus, quæ per fideicommissum relinquuntur, eadem retentio permilla est. Post quod senatusconsultum ipse heres onera hereditaria sustinebat. ille autem,

qui ex fideicommissis recipiebat partem hereditatis, legatarij partiarj loco erat, id est, eius legatarij, cui pars bonorum legabatur. quæ species legati, partio vocabatur: quia cum herede legatarius partiebatur hereditatem. Vnde quæ solent stipulationes inter heredem & partiarium legatarium interponi: eadem interponebantur inter eum, qui ex fideicommissis recipit hereditatem, & heredem, id est, ut lucrum & damnum hereditarium pro rata parte inter eos commune ellet. Ergo si quidem non plus, quam doctorem hereditatis scriptus heres rogatus sit restituere: tunc ex Trebelliano senatusconsulto restituebatur hereditas, & in utrunque actiones hereditarie pro rata parte dabatur: in heredem quidem iure civili: in eum vero, qui recipiebat hereditatem, ex senatusconsulto Trebelliano tantam in heredem. At si plus, quam doctorem, vel etiam totam hereditatem restituere rogatus esset: locus erat Pegasiano senatusconsulto: & heres, qui semel adierat hereditatem (si modo sua voluntate adierat) siue tenuerat quartam partem, siue retinere noluerat: ipse vniuersa onera hereditaria sustinebat. Sed quarta quidem retenta, quasi partis & pro parte stipulationes interponebantur, tanquam inter partiarium legatarium & heredem. Si vero totam hereditatem restitueret: emptæ & venditæ hereditatis stipulationes interponebantur. Sed si recusabat scriptus heres adire hereditatem ob id, quod diceret eam sibi suspectam esse quasi damnosam: cauebatur Pegasiano senatusconsulto, ut desideraret eo, cui restituere rogatus esset, iussu prætoris adire, & restitueret hereditatem: perindeque ei & in eum, qui recipere hereditatem, actiones darentur, ac iuris est ex Trebelliano senatusconsulto, quo casu nullis stipulationibus est opus: quia semel & huic, qui restituit, securitas datur: & actiones hereditarie ei & in eum transferuntur, qui recipit hereditatem, utroque senatusconsulto in hac specie concurrente. Sed quia stipulationes ex senatusconsulto Pegasiano descendentes, & ipsi antiquitati displicuerunt, & quibusdam casibus captiosas eas homo excelsi ingenij Papinianus appellat, & nobis in legibus magis simplicitas, quam difficultas placet: ideo omnibus nobis suggestis tam similitudinibus, quam differentiis virtusque senatusconsulti placuit, expulso senatusconsulto Pegasiano, quod postea superuenit, omnem auctoritatem Trebelliano senatusconsulto præstare, ut ex eo fideicommissaria hereditates restituantur: siue habeat heres ex voluntate testatoris quartam, siue plus, siue minus, siue nihil penitus: ut tunc quando vel nihil, vel minus quarta apud eum remanet, liceat ei vel quartam, vel quod deest, ex nostra auctoritate retinere, vel repetere solummodo quasi ex Trebelliano senatusconsulto: pro rata portione actionibus, tam in heredem, quam in fideicommissarium competentibus. Si vero totam hereditatem sponte restituerit: omnes hereditarie actiones fideicommissario, & aduersus eum competant. Sed etiam id, quod præcipuum Pegasiani senatusconsulti fuerat, ut quando recusaret heres scriptus sibi datam hereditatem adire, necessitas ei imponeretur totam hereditatem volenti fideicommissario restituere, & omnes ad eum & contra eum transferre actiones: & hoc transposuimus ad senatusconsultum Trebellianum, ut ex hoc solo necessitas heredi imponatur, si ipso nolente adire, fideicommissarius desideret restitui sibi hereditatem, nullo nec damno nec commodo apud heredem remanente. Nihil autem interest, utrum aliquis ex assè heres institutus, aut totam hereditatem, aut pro parte restituere rogatur, an ex parte heres institutus, aut totam eam partem, aut partem

partis restituere rogatur. Nam & hoc casu eadem obseruari præcipimus, quæ in totius hereditatis restitutione diximus. Si quis vna aliqua re deduca, siue præcepta, quæ quartam continet (veluti fundos, vel alia re) rogatus sit restituere hereditatem: simili modo ex Trebelliano senatusconsulto restitutio fiet, perinde ac si quarta parte retenta rogatus esset reliquam hereditatem restituere. sed illud interest, quod altero casu id est, cum deducta, siue præcepta, aliqua re, restituitur hereditas in solidum ex eo senatusconsulto actiones transferuntur, & res; quæ remanet apud heredem, siue illo onere hereditario apud eum remanet; quæ si legatario ei acquisita, altero vero casu, id est, cum quarta parte retenta rogatus esset heres restituere hereditatem, & restituit: sciuntur actiones, & pro doctante quidem transferuntur ad fideicommissarium, pro quadrante remanent apud heredem. Quin etiam licet vna re aliqua deduca, aut præcepta; & restituere aliquis hereditatem rogatus sit, in qua maxima pars hereditatis continetur: atque in solidum transferuntur actiones: & secum deliberare debetis, cui restituitur hereditas, an expediat sibi restituere. Eadem scilicet interueniunt, & si duobus pluribusque deductis præceptis rebus, restituere hereditatem rogatus sit. Sed & si certa summa deducta præceptis, quæ quartam vel etiam maximam partem hereditatis continet: rogatus sit aliquis hereditatem restituere: idem iuris est. Quæ autem diximus de eo, qui ex assè institutus est: eadem transferimus & ad eum, qui ex parte heres scriptus est. Præterea intestatus quoque moriturus, potest rogare eum, ad quem bona sua, vel legitime iure, vel honorario pertinerent intelligit: ut hereditatem suam totam, partemve eius, aut rem aliquam (veluti fundum, hominem, pecuniam) alieni restituat: cum aliqui legata, nisi ex testamento, non valeant. Et eum quoque, cui aliquid restituitur, potest rogare, ut id rursus alij aut totum, aut partem, vel etiam aliquid aliud restituat. Et quia prima fideicommissorum cunabula à fide heredum pendunt, & tamen nomen, quam substantiam acceperunt: ideo diuus Augustus ad necessitatem iuris ea retraxit. Nam per nos eundem principem superare contententes, ex facto, quod Tribonianus vir excellentissimus ex quaestore sacri palatii suggestit, constitutionem fecimus: per quam dispositimus, si testator fidei heredis sui commisit, ut vel hereditatem, vel speciale fideicommissum restituat: & neque ex scriptura, neque ex quinque testimoniis numero (qui in fideicommissis legitimus esse noscitur) possit res manifestari, sed vel pauciores quam quinque, vel nemo penitus testis interuenierit: tunc siue pater heredis, siue alius quicumque sit, qui fidem heredis elegerit, & ab eo restitui aliquid voluerit: si heres perfidia tenus adimplere fidem recusat, negando rem ita esse subsecutam, si fideicommissarius iururandum ei detulerit, cum prius ipse de calumnia iurauerit: necesse eum habere vel iururandum subire, quod nihil tale à testatore audiverit, vel recusantem ad fideicommissi vel vniuersalis, vel specialis solutionem coarctari; ne depercat vltima voluntas testatoris fidei heredis commissa. Eadem obseruari censuimus, & si legatario vel fideicommissario aliquid similiter restitutum sit. Quod si is, à quo restitutum dicitur, postquam negauerit, constiterit quidem aliquid à se restitutum esse, sed ad legis subtilitatem recurrat: omnino soluerè cogendus est.

DE SINGVLIS REBUS PER fideicommissum restit.

TIT. XLIII.

Potest tamen quis etiam singulas res per fideicommissum relinquere: veluti fundum, argentum, hominem, vestem, & pecuniam numeratam: & vel ipsum heredem rogare, ut alicui restituat; vel legatarium, quamuis à legatario legari non possit. Potest autem non solum proprias res testator per fideicommissum relinquere: sed & heredi, aut legatarij, aut fideicommissarij, aut cuiuslibet alterius. Itaque & legatarius & fideicommissarius non solum de ea re rogari potest, ut eam alicui restituat, quæ ei relicta sit: sed etiam de alijs, siue ipsius, siue aliena sit. Hoc solum obseruandum est, ne vltus quisquam rogetur alicui restituere; quam ipse ex testamento ceperrit, nam quod amplius est, inutiliter relinquuntur. Cum autem aliena res per fideicommissum relinquatur: necesse est ei, qui rogatus est, aut ipsam redimere & præstare, aut æstimationem eius soluere. Libertas quoque eruo per fideicommissum dari potest, vel heres eum rogetur manumittere, vel legatarius vel fideicommissarius, nec interest, utrum de suo proprio seruo testator rogetur, an de eo, qui ipsius heredis, aut legatarij, vel etiam extraj ei sit. Itaque & alienus seruus redimi & manumitti debet. Quod si dominus eum non vendat: si modo nihil ex iudicio eius, qui reliquit libertatem, recipit: non statim extinguitur fideicommissaria libertas, sed differunt, quia possit tempore procedente, vbiunque occasio serui redimendi fuerit, præstari libertas. Qui autem ex fideicommissi causa manumittitur: non testatoris sit libertus, etiam si testatoris seruus sit; sed eius, qui manumittit. At is, qui directò ex testamento liber esse iubetur; ipsius testatoris libertus sit; qui etiam orcinus appellatur. Nec alius vllus directò ex testamento libertatem habere potest, quam qui utroque tempore testatoris fuerit, & quo faceret testamentum; & quo moretur. Directa autem libertas tunc dari videtur, cum non ab alio seruum manumittit: rogat: sed velut ex suo testamento, libertatem ei competere vult. Verba autem fideicommissorum hæc maxime in vfu habentur: PETO, ROGO, VOLO, MANDO, FIDEI TVÆ COMMITTO. quæ perinde singula firma sunt, atque si omnia in vnum congesta essent.

DE CODICILLIS; TIT. XXV.

Ante Augusti tempora constat codicillorum in vfu non fuisse, sed primo Lucius Lentulus (ex cuius persona etiam fideicommissa esse ceperunt) codicillos introduxit. Nam cum decederet in Africa, scripsit codicillo testamento confirmatos, quibus ab Augusto petiit per fideicommissum, ut faceret aliquid. Et cum diuus Augustus voluntatem eius impleisset: deinceps reliqui eius auctoritatem sequuti, fideicommissa præstabant: & filia Lentuli legata, quæ iure non debebat, soluit. Dicitur autem Augustus conuocasse sapientes viros, interque eos Trebatium quoque, cuius tunc auctoritas maxima erat, & quæsit, an posset recipi hoc, nec personam à iuris ratione codicillorum vfu esse: & Trebatius respondit Augusto, quod diceret vtilissimum & necessarium hoc ei vbi esse propter magnas & longas peregrinationes, quæ apud veteres fuisse: vbi signis testamentum facere non posset, tamen codicillos posset. Post quæ tempora, cum v & Labro codicillos fecissent, iam nemini dubium erat, quin codicilli iure optime admitterentur. Non tantum autem testamento facti potest quis codicillos facere, sed & intestatus quis decedens fideicommittere codicillis potest. Sed cum ante testamentum factum codicilli facti erant: Papinianus ait, non aliter vires habere, quam si speciali postea voluntate

conferuntur. Sed diui Seuerus & Antonius re-
scripserunt: ex his codicillis, qui testamentum prece-
dunt, posse fideicommissum petiti apparere eum qui
testamentum fecit, a voluntate, quam in codicillis
expresserat, non recessisse. 3 ¶ Codicillis autem
hereditas neque dari, neque adimi potest: ne confun-
datur ius testamentorum, & codicillorum. & ideo

neq; exhereditarij scribi. Directo autem hereditas co-
dicillis neque dari, neque adimi potest. nam per fi-
deicommissum hereditas codicillis iure relinquuntur.
Nec conditionem heredi in iustitio codicillis adice-
re, neque substituere directo quis potest.

4 ¶ Codicillis autem etiam plures quis facere
potest, & nullam solemnitate ordinationis desiderat.

INSTITUTIONVM SEV
ELEMENTORVM D. IVSTI-
niani sacratiss. principis,
LIBER III.

DE HEREDITATIBVS QVAE AB
intestato deferuntur.

TITVLVS I.

ntestatus decedit, qui aut om-
nino testamentum non fecit:
aut non iure fecit: aut id,
quod fecerat, ruptum irri-
tumve factum est, aut si ex
eo nemo heres exierit.

2 ¶ Intestatorum autem
hereditates ex lege duode-
cim tabularum, primum ad
suos heredes pertinent. 3 ¶ Sui autem heredes exi-
stuntur (ut supra diximus) qui in potestate mori-
entis fuerint, veluti filius filiae, nepos neptisve ex fi-
llo, pronepos, proneptisve ex nepote ex filio nato
prognatus prognatave. Nec interest, utrum naturales
sint liberi, an adoptiui. Quibus connumerari necesse
est etiam eos, qui ex legitimis quidem nuptiis vel
matrimonii non sunt progeniti, curis tamen ciui-
tatum dati secundum diuina constitutionu, quae
super his positae sunt, tenorem, heredum suorum iura
nanciscuntur. Necnon eos, quos nostrae amplexae sunt
constitutiones, per quas iussimus, ut si quis mulierem
in suo conturbatio copulauerit, non ab initio affec-
tione maritali, eam tamen, cum qua poterat habere
coniugium, & ex ea liberis sustulerit: postea vero
affectione procedente, etiam nuptialia instrumenta
cum ea fecerit, & filios vel filias habuerit: non solum
eos liberos, qui post dotem editi sunt, iustos & in po-
testate patris esse: sed etiam anteriores, qui & iis, qui
postea nati sunt, occasionem legitimi nominis praes-
titerunt. Quod obtinere censuimus, & si non proge-
niti fuerint post dotale instrumentum confectum li-
beri, vel etiam nati ab hac luce fuerint subtrahi. Ita
demum tamen nepos neptisve, pronepos proneptis-
ve, suorum heredum numero sunt, si praecedens per-
sona desierit in potestate parentis esse: siue morte id
acciderit, siue alia ratione, veluti emancipatione. Nam
si per id tempus, quo quis moritur filius in potesta-
te eius sit: nepos ex eo, si ius heres esse non potest. Id-
que & in ceteris deinceps liberorum personis dictum
esse intelligimus. Posthumi quoque, qui si viuo
parente nati essent, in potestate eius futuri forent,
sui heredes sunt.

4 ¶ Sui autem heredes sunt etiam ignorantes.
& licet furiosi sint, heredes possunt existere: quia
quibus ex causis ignorantibus nobis acquiritur: ex
his causis & furiosis acquiri potest. Et statim morte
parentis quasi continuatur dominium. & ideo nec
tutoris auctoritate opus est pupillis, cum etiam igno-
rantibus acquiratur suis heredibus hereditas, nec
curatoris assensu acquiratur furioso. sed ipso
iure.

5 ¶ Interdum autem, licet in potestate pa-
rentis mortis tempore suus heres non fuerit, ta-
men suus heres parenti efficitur: veluti si ab hosti-
bus quis reuerfus fuerit post mortem patris sui: ius
enim postliminij hoc facit.

6 ¶ Per contrarium autem hoc evenit, ut licet
quis in familia defuncti sit mortis tempore, tamen
sui heres non sit: veluti si post mortem suam pa-
ter iudicatus fuerit per Iulianonem reus, ac per hoc
memoria eius damnata fuerit. suum enim heredem
habere non potest, cum fideus ei succedat. sed po-
test dici ipso quidem iure suum heredem esse, sed
desinere.

7 ¶ Cum filius filiae, & ex al-
tero filio nepos neptisve existunt, pariter ad heredi-
tatem aut vocantur: nec qui gradu proximior
est, ulteriori excludit. Aequum enim esse vide-
tur, nepotes neptisque in patris sui locum suc-
cedere. Pari ratione & si nepos neptisve sit ex fi-
llo, & ex nepote pronepos proneptisve: simul
vocantur. Et quia placuit nepotes neptisque, item
pronepos proneptisve in parentis sui locum suc-
cedere: conveniens esse visum est, non in capita,
sed in stirpes hereditatem diuidi, ut filius partem
dimidiam hereditatis habeat, & ex altero filio duo
pluresve nepotes alteram dimidiam. Item si ex duo-
bus filiis nepotes neptisque existant, ex altero vnus
forte aut duo, ex altero tres aut quatuor: ad vn-
um aut duos dimidia pars pertinet, ad tres vel
ad quatuor altera dimidia.

8 ¶ Cum autem queritur, an quis suus heres e-
xistere possit: eo tempore querendum est, quo cer-
tum est aliquem siue testamento decessisse, quod ac-
cidit & desinito testamento. Hac ratione, si filius ex-
hereditatus fuerit, & extraneus heres institutus, & fi-
lius mortuo, postea certum fuerit heredem institui-
tum ex testamento non fieri heredem, aut quia no-
luit esse heres, aut quia non potuit: nepos vero suus
heres existit: quia quo tempore certum est testa-
tum decessisse patremfamilias, solus inuenitur ne-
pos. & hoc certum est. 9 ¶ Et licet post mortem
aut natus sit: tamen auctore viuo conceptus, mortuo
patre eius, posteaque deserto aui testamento, suus
heres efficitur. Planè si & conceptus & natus fuerit
post mortem aui, mortuo patre suo, desertoque po-
testa aui testamento, suus heres auctore non existit: quia
nullo iure cognationis patrem sui patris attingit. Sed
nec ille est inter liberos aui, quem filius emanci-
patus adoptauit. Hi autem, cum non sint sui
(quantum ad hereditatem) liberi: neque bono-
rum possessionem petere possunt quasi proximi
cognati. Haec de suis heredibus.

10 ¶ Emancipati autem liberi, iure ciuili nihil
iuris habent, neque enim sui heredes sunt, qui
in potestate parentis esse desierunt: neque villo
alio iure per legem duodecim tabularum vocan-
tur. sed praetor naturali aequitate motus, dat eis
bonorum possessionem V N D E L I B E R I, pe-
rinde ac si in potestate parentis tempore mortis
fuisent: siue solus sit, siue cum suis heredibus
concurrant. Itaque duobus liberis existentibus,
emancipato vno, & eo qui tempore mortis in
potestate fuerit: sane quidem is, qui in potestate
fuit, solus iure ciuili heres est, & solus suus he-
res. sed cum emancipatus beneficio praetoris in
partem admittitur: euenit, ut suus heres pro
patre heres fiat. 11 ¶ At hi, qui emancipati a
parente in adoptionem se dederunt, non admit-
tuntur ad bona naturalis patris quasi liberis si mo-
do, cum is moreretur, in adoptiva familia fue-
riat. Nam viuo eo emancipati ab adoptiuo patre,
perinde admittuntur ad bona naturalis patris,
ac si emancipati ab ipso fuissent, nec vquam in
adoptiuam familia fuissent. Et conuenienter, quod
ad adoptiuum patrem pertinet, extraneorum lo-
co esse incipiunt. Post mortem vero naturalis
patris emancipati ab adoptiuo patre: & quarum
ad hunc adoptiuum patrem pertinet, & quae ex-
traneorum loco sunt: & quantum ad naturalis
patris bona pertinet, nihil magis liberorum
gradum nanciscuntur. Quod ideo si placuit,
quia iniquum erat, esse in potestate patris adop-
tiuo, ad quos bona naturalis patris pertineat,
vtrum ad liberos eius, an ad adgnatos. 12 ¶ Mi-
nus ergo iuris habent adoptiui filij, quam na-
turales. namque naturales emancipati, beneficio
praetoris gradum liberorum retinent, licet iure
ciuili perdant gradum liberorum, & a praetore
non admittuntur. & recte, naturalia enim iura
ciuili ratio perimere non potest, nec quia de-
sinit sui heredes esse, possunt desinere filij fi-
liae, aut nepotes neptisque esse. adoptiuo vero
emancipati, extraneorum loco incipiunt esse:
quia ius nomenque filij filiae, quod per adop-
tionem consequuti sunt, alia ciuili ratione, id
est, emancipatione perdunt. 13 ¶ Eadem haec
obseruantur, & in ea bonorum possessione, quam
contra tabulas testamenti parentis liberis praes-
teritis, id est, neque heredibus institutis, neque
ut oportet exhereditatis, praetor pollicetur. Nam
eos quidem qui in potestate mortis tempore
fuerint, & emancipatos, vocat praetor ad eandem
bonorum possessionem: eos vero, qui in adopti-
ua familia fuerint per hoc tempus, quo natu-
ralis parens moreretur, repellit. Item adopti-
ui liberos emancipatos ab adoptiuo patre, si-
cut ab intestato, ita longe minus contra famulas
testamenti ad bona eius non admittit: quia de-
sunt in numero liberorum eius esse. 14 ¶ Ad-
mouendi tamen sumus, eos, qui in adoptiua
familia sunt, quive post mortem naturalis pa-
rentis ab adoptiuo patre emancipati fuerunt:
intestato parente naturali mortuo, licet ea par-
te edicti, quia liberi ad bonorum possessionem
vocantur, non admittantur, alia tamen parte
vocari, si licet qua cognati defuncti vocan-
tur. Ex qua parte ita admittuntur, si neque
sui heredes liberi, neque emancipati obstant,
neque adgnatus quidem vnus in eueniat. An-
te enim praetor liberos vocat tam suos here-
des, quam emancipatos, deinde legitimos here-
des, deinde proximos cognatos. 15 ¶ Sed ea om-
nia antiquitati quidem placuerunt: aliquam
autem emendationem a nostra constitutione
acceperunt, quam super iis personis composui-
mus, quae a partibus suis naturalibus in ado-
ptionem alii dantur. Inuenimus etenim nonnul-
los casus, in quibus filij & naturalium parentum
successionem propter adoptionem amittebant:

& adoptione facile per emancipationem soluta
ad neutrius partis successionem vocabantur.
Hoc solito more colligentes, constitutionem
scripsimus, per quam definimus, quando parens
naturalis filium suum adoptandum alij dederit,
integra omnia iura ita seruari, atque si in pa-
tris naturalis potestate permansisset, nec peni-
tus adoptio fuisset subsequuta: nisi in hoc tan-
tummodo casu, ut possit ab intestato ad patrem
adoptiuum venire successionem. Testamento autem
ab eo facto: neque iure ciuili, neque praetorio
ex hereditate eius aliquid persequi potest, ne-
que contra tabulas bonorum possessione agna-
ta, neque inofficiosi querela instituta: cum nec
necessitas patri adoptiuo imponatur, vel here-
dem cum instituere, vel exhereditatum cum fa-
cere, utpote nullo vinculo naturali copulatum,
neque si ex Sabiniano seuatufconsulto ex tribus
maribus fuerit adoptatus. Nam & in ciuimodij
casu, neque quarta ei seruatur, neque vlla actio
ad eius persequutionem ei competit. Nostra
autem constitutione exceptus est is, quem parens
naturalis adoptandum susceperit. Vtroque enim
iure tam naturali, quam legitimo in hanc per-
sonam concurrente: pristina iura tali adoptio-
ni seruamus, quemadmodum si paterfamilias
sele dederit ad rogandum, quae specialiter & sin-
gularim ex praetata constitutionis tenore pos-
sunt colligi. 16 ¶ Item vetustas ex masculis
progenitis plus diligens, solos nepotes vel ne-
ptes, qui quae ex virili sexu descendunt, ad
suorum vocabant successionem, & iure adgna-
torum eos anteponebat: nepotes autem, qui ex
filiabus nati sunt, & pronepotes ex neptibus,
cognatorum loco connumerans, post adgnato-
rum lineam eos vocabat tam in aui vel proauo
materni, quam in aui vel proauo, siue pater-
ni, siue maternae successionem. Diui autem prin-
cipes non passi sunt talem contra naturam in-
iuriam sine competentis emendatione relinque-
re: sed cum nepotis & pronepotis nomen com-
mune sit vtriusque, tam qui ex masculis, quam
qui ex feminis descendunt: ideo eundem gra-
dum & ordinem successionis eis donauerunt.
Sed ut amplius aliquid sit eis, qui non solum
naturae, sed etiam veteris iuris suffragiis mu-
niantur: portionem, nepotum, vel neptum, vel
deinceps (de quibus supra diximus) paulo mi-
nuendam esse existimauerunt: ut minus tertia
parte acciperent, quam mater eorum, vel aui
fuerat acceptura, vel pater eorum, vel auus pa-
ternus, siue maternus, quando femina mortua
sit, cuius de hereditate agitur: iisque (licet soli
sint) aduentibus, adgnatos minime vocabant. Et
quemadmodum lex duodecim tabularum filio
mortuo nepotes, vel neptes, pronepotes vel
proneptes in locum patri sui ad successionem
aut sui vocat: ita & principalis dispositio in lo-
cum matris suae vel aui, eos cum iam designa-
ta partis tertiae deminutione vocat. 17 ¶ Sed
nos, cum adhuc dubitatio maneret, inter adgna-
tos & memoratos nepotes, quartam partem sub-
stantiae defuncti adgnatis sibi vindicantibus ex
cuiusdam constitutionis auctoritate: memora-
tos quidem constitutionem a nostro Codice
segregauimus, neque inseri eam ex Theodosia-
no Codice in eo concessimus. Nostra autem con-
stitutione promulgata, toti iuri eius derogatum
est: & sanximus, talibus nepotibus ex filia, vel
pronepotibus ex nepte, & deinceps, superstiti-
bus, adgnatos nullam partem mortui successio-
nis sibi vindicare: ne hi, qui ex transuersa linea
veniunt, potiores iis habeantur, qui recto iure
descendunt. Quum constitutionem nostram obti-
nere secundum sui vigorem & tempora, & nunc
sanximus: ita tamen, ut quemadmodum inter filios
& nepotes ex filio antiquitas statuit, non in capi-
tas, sed in stirpes diuidi hereditatem: similitet nos

inter filios & nepotes ex filia, distributionem fieri iubeamus, vel inter omnes nepotes & nepotes, & inter pronepotes & proneptes, & alias deinceps personas: ut utraque progenies, matris vel patris, autem vel aut portionem sine ulla deminutione consequatur: ut si forte vnus vel duo ex vna parte, ex altere tres aut quatuor extent: vnus aut duo dimidiam, alteri tres aut quatuor alteram dimidiam hereditatis habeant.

DE LEGITIMA ADGNATORVM successione,

TIT. II.

Si nemo suus heres, vel eorum, quos, inter suos heredes prator, vel constitutiones vocant, existat, qui successione quoquo modo amplectatur: tunc ex lege duodecim tabularum ad adgnatum proximum pertinet hereditas.

¶ Sunt autem adgnati (ut primo quoque libro tradidimus) cognati per viriles sexus personas cognatione coniuncti, quasi à patre connati. Itaque ex eodem patre nati fratres, & adgnati sibi sunt, qui & consanguinei vocantur: nec requiritur, an etiam eandem matrem habuerint. Item patruus fratris filio, & inuicem is illi adgnatus est. Eodem numero sunt fratres patruales, id est, qui ex duobus fratribus procreati sunt, qui etiam consobrini vocantur. Quia ratione etiam ad plures gradus adgnationis peruenire poterimus. Item etiam, qui post mortem patris nascuntur, iura consanguinitatis nanciscuntur. Non tamen omnibus simul adgnatis dat lex hereditatem: sed iis, qui tunc proximiores gradu sunt, cum certum esse coeperit aliquem intestatum decessisse. ¶ Per adoptionem quoque adgnationis ius consistit: veluti inter filios naturales, & eos, quos pater eorum adoptauit. Nec dubium est, quin improprie consanguinei appellentur. Item si quis ex exteris consanguineis tuis: vel frater, aut patruus, aut denique is, qui longiore gradu est, adoptauerit aliquem: adgnatus inter suos heredes esse non dubitatur. ¶ Ceterum inter masculos quidem adgnationis iure hereditas, etiam si longissimo gradu sint, vltro citroque capitur. Quod ad feminas vero attingit: ita placebat, ut ipse consanguinitatis iure tantum capiant hereditatem, si sorores sint: vltius non capiant. masculi autem ad eorum hereditates (etiam si longissimo gradu sint) admittantur. Quia de causa fratris tui, aut patris tui filia, vel amita tua hereditas ad te pertinebat: tua vero ad illas non pertinebat. Quod ideo ita constitutum erat, quia commodius videbatur ita iura constitui, ut plerumque hereditates ad masculos confluere. Sed quia sane iniustum erat, in vniuersum eas quasi extraneas repellere: prator eas ad bonorum possessionem admittit ea parte, qua proximitatis nomine bonorum possessione pollicetur, ex qua parte ita scilicet admittuntur, si neque adgnatus vllus, neque proximor cognatus interueniat. Et hæc quidem lex duodecim tabularum nullo modo introduxit: sed simplicitatem legis amicam amplexa, simili modo omnes adgnatos, siue masculos, siue feminas, cuiuscumque gradus, ad similitudinem suorum inuicem ad successione vocabat. Media autem iuris prudentia, quæ erat quidem lege duodecim tabularum iniurio, imperiali autem dispositione anterior: subtilitate quadam excogitata, præfatam differentiam inducebat, & penitus eas à successione adgnatorum repellere: omni alia successione incognita, donec pratores paulatim asperitatem iuris ciuilibus corrigentes: siue quod de erat, implentes humano proposito, alium ordinem suis edictis addiderunt: & cognationis linea proximitatis nomine introducta, per bonorum possessionem eas adiutabant, & pollicebantur hæc bono-

rum possessionem, quæ VNDE COGNATI appellatur. Nos vero legem duodecim tabularum sequentes; & eius vestigia in hac parte conseruantes, laudamus quidem prætores suam humanitatis, non tamen eos in plenum huic causæ mederi inuenimus. Quare etenim vno eodemque gradu naturali concurrente, & adgnationis ritibus, tam in masculis, quam in feminis æqua san. e constituitur, masculis quidem dabatur ad successione venire omnium adgnatorum, ex adgnatis autem mulieribus nulli penitus, nisi soli sorori, ad adgnatorum successione patebat aditus? Ideo nos in plenum omnia reducentes, & ad ius duodecim tabularum eandem dispositionem exquantas, nostra constitutione sancimus, omnes legitimas personas, id est: per virilem sexum descendentes (siue masculini generis, siue feminini sint) simili modo ad iura successione legitimæ ab intestato vocari secundum sui gradus prærogatiuam: nec ideo excludendas, quia consanguinitatis iura, sicut germanæ, non habent. ¶ Hoc etiam addendum nostræ constitutioni existimauimus, ut transferatur vnus tantummodo gradus à iure cognationis in legitimam successione: ut non solum fratris filius & filia (secundum quod iam definiuimus) ad successione patris sui vocentur: sed etiam germanæ consanguinæ, vel sororis veteris filius & filia soli, & non deinceps personæ vnâ cum his ad iura auunculi sui pertineant: & mortuo eo, qui patruus quidem est filii fratris filii, auunculus autem sororis soboli: simili modo ab vtroque latere succedant, tanquam si omnes ex masculis descendentes, legitimo iure veniant, scilicet vbi frater & soror superstitis non sunt. His etenim personis præcedentibus & successione admittentibus, ceteri gradus remanent penitus femoti, videlicet hereditas non in stirpe, sed in capita diuidenda. ¶ Si plures sint gradus adgnatorum: aperte lex duodecim tabularum proximum vocat. Itaque si (verbi gratia) sint defuncti frater, & alterius fratris filius, aut patruus: frater potior habetur. Et quamuis singulari numero vsa lex duodecim tabularum proximum vocet, tamen dubium non est, quin plures sint eiusdem gradus, omnes admittantur. Nam & proprie proximus ex pluribus gradibus intelligitur: & tamen non dubium est, quin licet vnus sit gradus adgnatorum, pertinet ad eos hereditas. ¶ Proximus autem, si quidem nullo testamento facta quisquam decesserit, per hoc tempus requiritur, quo mortuus est is, cuius de hereditate queritur. Quod si facta testamento quisquam decesserit: per hoc tempus requiritur, quo certum esse coeperit, nullum ex testamento heredem existitum. tunc enim proprie quisque intestatus decessisse intelligitur. Quod quidem aliquando longo tempore declaratur. In quo spatio temporis sæpe accidit, ut proximior mortuo, proximus esse incipiat, qui moriente testatore non erat proximus. ¶ Placebat autem in eo genere percipiendarum hereditatum successione non esse ad est, ut quamuis proximus, qui secundum eam, quæ diximus, vocatur ad hereditatem, aut superstitis hereditatem, aut antequam adeat, decesserit: nihil magis legitimo iure sequentes admittantur. Quod iterum prætores imperfecto iure corrigentes, non in totum sine adminiculo relinquerebant: sed ex cognatorum ordine eos vocabant, utpote adgnationis iure eis recluso. Sed nos nihil perfectissimo iuri deesse cupientes, nostra constitutione, quam de iure patronatus, humanitate suggerente protulimus, sancimus successione in adgnatorum hereditatibus non esse eis denegandam: cum satis absurdum erat, quod cognatis à prætore apertum est, hoc adgnatis esse reclusum: maxime cum in onere quidem tutelæ

primo gradu deficiente, sequens succedit: & quod in onere obtineat, non erat in lucro permissum. ¶ Ad legitimam successione nihilominus vocatur etiam parens, qui contracta fiducia filium vel filiam, nepotem vel nepem, ac deinceps emancipat, quod ex nostra constitutione omnino inducitur, ut emancipatione liberorum semper videatur quasi contracta fiducia fieri: cum apud veteres non aliter hoc obtinebat, nisi specialiter contracta fiducia parens manumississet.

DE SENATVSCONSVLTO Tertulliano,

TIT. III.

Ex duodecim tabularum ita stricto iure veteratur, & præponatur masculorum progeniem: & eos, qui per feminam sexus necessitudinem sibi iunguntur, adeo expellebat, ut ne quidem inter matrem & filium filiamve vltro citroque hereditatis capiendæ ius daret: nisi quod prætores ex proximitate cognatorum eas personas ad successione, bonorum possessione, VNDE COGNATI, ad commodata, vocabant. ¶ Sed hæc iuris angustia postea emandatæ sunt. Et primus quidem diuus Claudius matri ad solatium liberorum amissorum, legitimam eorum deulit hereditatem. ¶ Postea autem senatusconsulto Tertulliano: quod diui Hadriani temporibus factum est, plenissime de tristi successione matri, non etiam auix defenda cautum est: ut in eua trum liberorum ius habens, & libertina quatuor ad bona filiorum filiarumve admittatur intestato mortuorum, licet in potestate parentis sit: ut scilicet cum alieno iuri subiecta est, iussu eius adeat hereditatem, cuius iuri subiecta est. ¶ Præferuntur autem matri liberi defuncti, qui sui sunt, quive suorum loco sunt, siue primi gradus, siue vltioris. Sed & filia suæ mortuæ filius vel filia præponitur ex constitutionibus matri defunctæ, id est, auix suæ. Pater vero vtriusque, non etiam auus & proauus matri anteponiuntur, scilicet cum inter eos solos de hereditate agitur. Frater autem consanguineus tam filij, quam filia excludit matrem: foror autem consanguinea pariter cum matre admittetur. Sed si fuerant frater & foror consanguinei, & mater liberis onerata: frater quidem matrem excludit, communis autem erat hereditas ex æquis partibus fratribus & fororibus. ¶ Sed nos constitutione, quam in Codice nostro nomine decorato posuimus, matri subueniendum esse existimauimus: respectantes ad naturam, & puerperium, & periculum, & sæpe mortem ex hoc casu matribus illatam. Ideoque impium esse credidimus, casum sortitum in eius admitti detrimentum. si enim ingenua ter, vel libertina quater non peperit, immo merito defraudatur successione suorum liberorum. quid enim peccauit, si non plures sed paucos peperit? Et dedimus siue legitimam plenum matribus (siue ingenuis siue libertinis) & si non ter enix fuerint vel quater, sed cū tantum vel eam, qui quæve morte intercepti sunt, ut sic vocentur in liberorum suorum legitimam successione. ¶ Sed cum antea constitutiones iura legitimæ successione perscrutantes, partim matrem adiutabant, partim eam prætrauabant, nec in solidum eam vocabant, sed in quibusdam casibus tertiam ei partem abstrahentes, certis legitimis dabant personis, in aliis autem contrarium faciebant: nobis visum est recta & simplici via matrem omnibus personis legitimis anteponi, & sine ulla deminutione filiorum suorum successione accipere: excepta fratris & sororis persona, siue consanguinei sit, siue sola cognationis iura habes: ut quæ admodum eam totis alij ordini legitimo præ-

posuimus, ita omnes fratres & sorores, siue legitimi sint, siue non, ad capiendas hereditates simul vocemus: ita tamen, ut si quidem solæ forores adgnatæ vel cognatæ, & mater defuncti vel defunctæ superstitis: dimidiam quidem mater, alteram vero dimidiam partem omnes forores habeant. Si vero matre superstitis & fratre, vel fratribus solis, vel etiam cum fororibus siue legitima, siue sola cognationis iura habentibus, intestatus quis vel intestata moriatur, in capita distribuatur eius hereditas. ¶ Sed quemadmodum nos matribus prospeximus, ita eas oportet suæ soboli consulere: scituris eis, quod si tutores liberis non petierint, vel in locum remoti vel excusati, intra annum petere neglexerint: ab eorum impuberum morientium successione merito repellentur. ¶ Licet autem vulgo quæ sit sit filius filiaue potest tamen ad bona eius mater ex Tertulliano senatusconsulto admitti.

DE SENATVSCONSVLTO Orphitiano.

TIT. IIII.

Per contrarium autem liberi ad bona matrum intestatarum admittuntur ex senatusconsulto Orphitiano, quod Orphitio & Ruffo consulibus effectum est, diui Marci temporibus, & data est tam filio, quam filia legitima hereditas etiam si alieno iuri subiecti sint: & præferuntur consanguinei & adgnatis defunctæ matris. ¶ Sed cum ex hoc senatusconsulto nepotes & nepes ad auix successione legitimo iure non vocarentur: postea hoc constitutionibus principibus emendatum est, ut ad similitudinem filiorum filiarumque & nepotes & nepes vocentur. ¶ Sciedum autem est huiusmodi successiones, quæ ex Tertulliano & Orphitiano senatusconsultis defertur, capitis deminutione non perimi, propter illam regulam, qua nouæ hereditates legitimæ capitis deminutione non percutiunt, sed illæ solæ, quæ ex lege duodecim tabularum defertuntur. ¶ Notissimum, sciendum est etiam illos liberos, qui vulgo quæ sit sit sunt, ad matris hereditatem ex hoc senatusconsulto admitti. ¶ Si ex pluribus legitimis hereditibus quidam omiserint hereditatem, vel morte, vel alia causa impediti fuerint, quominus adeant: reliquis, qui adierint, ad crescit illorum portio: & licet ante decesserint, ad heredes tamen eorum pertinet.

DE SVCCESIONE cognatorum,

TIT. V.

Post suos heredes, eosque, quos inter suos heredes prator & constitutiones vocant, & post legitimis (quo numero sunt adgnati, & hi, quos in loci adgnatorum tam prædicta senatusconsulta, quam nostra erexit constitutio) proximos cognatos prator vocat: ¶ Quæ parte naturalis cognatio spectatur, n. adgnati capite deminuti, quique ex his progeniti sunt, ex lege duodecim tabularum inter legitimis non habentur, sed à prætore tertio ordine vocantur: exceptis solis tantummodo fratre & sorore emancipatis, non etiam liberis eorum, quos lex Anastasiana cum fratribus integri iuris constituitis, vocat quidem ad legitimam fratris hereditatem, siue sororis: non æquis tamen partibus, sed cum aliqua deminutione, quam facile est ex ipsius constitutionis verbis colligere. Aliis vero adgnatis inferioris gradus, licet capitis deminutionem passi non sunt, tamen anteponi eos, & proculdubio cognatis. ¶ Eos etiam, qui per feminam sexus personas ex transuerso cognatione iunguntur, tertio gradu proximitatis no-

quæ prætor ad successionem vocat. 4 ¶ Liberi quoque, qui in adoptiva familia sunt, ad naturalium parentum hereditatem hoc eodem gradu vocatur. 5 ¶ Vulgo quæ sitos, nullos habere agnationis, manifestum est: quum agnatio à patre sit, cognatio à matre, hi autem nullum patrem habere intelligantur. Eadem ratione ne inter se quidem possunt videri consanguinei esse: quia consanguinitatis ius, species est agnationis. Tantum ergo cognati sunt sibi, sicut & matri cognati sunt. Itaque omnibus istis ex ea parte competit bonorum possessio, qua proximitatis nomine cognati vocantur. 6 ¶ Hoc loco & illud necessarium admonendi sumus: agnationis quid iure admitti aliquid ad hereditatem, etsi decimo gradu sit: siue de lege duodecim tabularum queramus, siue de edicto, quo prætor legitimis heredibus daturum se bonorum possessionem pollicetur. Proximitatis verò nomine iis solis prætor promittit bonorum possessionem, qui vique ad sextum agnationis sunt, & ex septimo sobrino sobrinaque nato patre.

DE GRADIBVS COGNATIONVM.

TIT. VI.

Hoc loco necessarium est exponere, quemadmodum gradus agnationis numerentur. Quare in primis admonendi sumus, agnationem aliam supra numerari, aliam infra, aliam ex transverso, quæ etiam à latere dicitur, superior agnatio est parentum, inferior liberorum, ex transverso fratrum sororumque, & eorum, qui quæve ex his generantur: & conuenienter patrui, amiti, auunculi, matertera. Et superior quidem & inferior agnatio à primo gradu incipit, at ea, quæ ex transverso numeratur, à secundo. 2 ¶ Primo gradu est supra pater, mater: infra filius, filia. 3 ¶ Secundo gradu supra avus, avia: infra nepos, neptis: ex transverso frater, soror. 4 ¶ Tertio gradu supra proavus, proavia: infra pronepos, proneptis: ex transverso fratris sororisque filius, filia, & conuenienter patruus, amita, auunculus, matertera. Patruus est frater patris, qui *ἄλλος πατρός* appellatur. Auunculus est frater matris, qui *ἄλλος μητρός* dicitur. & uterque promiscue *θεῖος* appellatur: amita est patris soror, quæ *πατρὸς ἀδελφή* appellatur. Matertera vero matris soror, quæ *μητρός ἀδελφή* dicitur, & utraque promiscue *θεῖα* appellatur. 5 ¶ Quarto gradu supra abavus, abavia: infra abnepos, abneptis: ex transverso fratris sororisque nepos, neptis: & conuenienter patruus magnus, amita magna, id est, avi frater & soror, item auunculus magnus, & matertera magna, id est, avi frater & soror, consobrini, consobrini, id est, qui quæve ex sororibus aut fratribus procreantur. Sed quidam recte consobrinos eos proprie dici putant, qui ex duobus sororibus progenerantur, quasi consobrinos. eos verò, qui ex duobus fratribus progenerantur, proprie fratres patruales vocari. Si autem ex duobus fratribus alia nascuntur, sorores patruales appellari. At eos, qui ex fratre & sorore progenerantur, amittinos proprie dici putant. Amiti tux filij, consobrini te appellant, ut illos amittinos. 6 ¶ Quinto gradu supra adavus, adavia: infra ad pronepos, ad proneptis: & conuenienter propatruus, proamita, id est, proavij frater & soror, & proauunculus, & promatertera, id est, proavij frater & soror. Item fratris patruelis, vel sororis patruelis, consobrini & consobrini, amittini & amittine filius filia, proprius sobrino, proprius sobrina. hi sunt patrui magni, amiti magni, auunculi magni, matertera magna filius

filia. 7 ¶ Sexto gradu supra tritavus, tritavia: infra trinepos, trineptis: ex transverso fratris sororisque adnepos, adneptis: & conuenienter abpatruus, abamita, id est, abavij frater & soror: abauunculus, abmatertera, id est, abavij frater & soror item propatruus, proamita, proauunculus, promatertera filius filia. item proprius sobrino sobrinaque filius, filia: item sobrini, sobrina, id est, qui quæve ex fratribus vel sororibus patruelis vel consobrini vel amittinis progenerantur. 8 ¶ Hactenus ostendisse sufficiat, quemadmodum gradus agnationis numerentur. Namque ex his palam est intelligere, quemadmodum veterior quoque gradus numerare debeamus: quippe semper generata persona gradum adicit, ut longè facilius sit respondere, quoto quisque gradu sit, quam propria agnationis appellatione quemquam denotare. 9 ¶ Agnationis quoque gradus eodem modo numerantur. 10 ¶ Sed cum magis veritate oculata fide, quam per aures animis hominum investigatur: ideo necessarium duximus post narrationem graduum, eos etiam præsentis libri inscribi, quatenus possunt & auribus, & oculorum inspectione, adolecentes perfectissimam graduum doctrinam adipisci.

DE SERVILI COGNATIONE.

TIT. VII.

Illud certum est, ad serviles agnationes illam partem edicti, qua proximitatis nomine bonorum possessio promittitur, non pertinere, nam nec vlla antiqua lege talis agnatio computabatur. Sed nostra constitutione, quam pro iure patronatus fecimus (quod ius usque ad nostra tempora satis obscurum, atque nunc plenum, & vndique confusum fuerat) & hoc humanitate suggerente concessimus, ut si quis in servili constitutus consortio, liberum vel liberos habuerit, siue ex libera, siue ex servili conditionis muliere: vel contra servam mulier ex libero vel seruo habuerit liberos cuiuscumque sexus: & ad libertatem his pervenientibus, si, qui ex servili ventre nati sunt, libertatem meruerint, vel dum mulieres liberæ erant, ipsi in servitute eos habuerint, & postea ad libertatem pervenerint: ut hi omnes ad successionem patris vel matris veniant, patronatus iure in hac parte sospito. Hos enim liberos non solum in suorum parentum successione, sed etiam alteri in alterius successione, mutua vocavimus, ex illa lege specialiter eos vocantes: siue soli inveniatur, quin in servitute nati, & postea manumissi sunt: siue vna cum aliis, qui post libertatem parentum concepti sunt: siue ex eodem patre, siue ex eadem matre, siue ex aliis nuptiis, ad similitudinem eorum, qui ex iustis nuptiis procreati sunt. 2 ¶ Repetitis itaque omnibus, quæ iam tradidimus, apparet non semper eos, qui parentum agnationis obtinent, pariter vocari, eoque amplius, ne eis, quidam, qui proximior sit cognatus, semper potiore esse. Cum enim prima causa sit suorum heredu, & eorum, quos inter suos heredes enumeravimus: apparet proneptem vel abnepotem defuncti potiore esse, quam fratrem aut patrem matremque defuncti: cum alioqui pater quidem & mater (ut supra quoque tradidimus) primum gradum agnationis obtineant, frater vero secundus, pronepos autem tertio gradu sit agnationis, & abnepos quarto. Nec interest, in potestate morientis fuerit, an non, quod vel emancipatus, vel emancipatus, aut ex femineo sexu propagatus est. Amotis quoque suis heredibus, & quos inter suos heredes vocari diximus: agnatus, qui integrum ius habet agnationis, etiam si longissimo gradu sit, plerumque potior habetur, quam proximior cognatus. Nam patrui nepos vel pronepos auunculo vel matertera præfertur. Toties igitur dicitur

eius aut potiore haberi eum, qui proximior gradum agnationis obtinet, aut pariter vocari eos, qui cognati sunt: quotiens neque suorum heredu, quæ inter suos heredes sunt, neque agnationis iure aliqui præferri debeat secundum ea, quæ tradidimus: exceptis fratre & sorore emancipatis, qui ad successionem fratrum vel sororum vocantur: qui etsi capite deminuti sunt, tamen præferuntur cæteris veterioris gradus agnatis.

DE SVCCESIONE
LIBERTORVM.

TIT. VIII.

Nunc de libertorum bonis videamus. Olim itaque licet libero patronum suum impune testamentum præterire. nam ita demum lex duodecim tabularum ad hereditatem liberti vocabat patronum, si intestatus mortuus esset libertus, herede suo nullo relicto. Itaque intestato mortuo libero, si is suum heredem reliquisset, patrono nihil in bonis eius iuris erat. Et si quidem ex naturalibus liberis aliquem suum heredem reliquisset, nulla videbatur querela: si verò adoptivus filius fuisset, aperte iniquum erat, nihil iuris patrono superesse.

2 ¶ Quæ de causa postea prætoris edicto hæc iuris iniquitas emendata est. siue enim faciebat testamentum libertus, iubebatur ita testari, ut patrono partem dimidiam bonorum suorum relinqueret. & si aut nihil, aut minus pater dimidia relinqueret: dabatur patrono contra tabulas testamenti partis dimidix bonorum possessio. Siue intestatus moriebatur, suo herede relicto filio adoptivo: dabatur æque patrono contra hunc suum heredem, partis dimidix bonorum possessio. Prodesse autem libero solebant ad excludendum patronum naturales liberi, non solum quos in potestate mortis tempore habebat, sed etiam emancipati, & in adoptionem dati: si modo ex aliqua parte scripti heredes erant, aut præteriti contra tabulas bonorum possessionem ex edicto prætoris petierant. nam exhereditati, nullo modo repellabant patronum.

3 ¶ Postea vero lege Papiæ adacta sunt iura patronorum, qui locupletiores liberos habebant. Cautum est enim, ut ex bonis eius qui festerium centum milium patrimonium reliquerat, & pauciores, quam tres liberos habebat: siue in testamento factis, siue intestatus mortuus erat: virilis pars patrono deberetur. Itaque cum vnum quidem filium vel heredem reliquerat libertus: perinde pars dimidia debebatur patrono, ac si sine villo filio filiaque intestatus decessisset. cum vero duos duosque heredes reliquerat, tertia pars debebatur patrono. si tres reliquerat, repellabatur patronus. 4 ¶ Sed nostra constitutio, quam pro omni natione, Græca lingua compendioso tractatu habito composuimus: ita huiusmodi causam definiuit, ut si quidem libertus vel liberta minores centenariis suis, id est, minus centum aureis habeant substantiam (sic enim legis Papiæ summam interpretati sumus, ut pro mille sestertiis vna aureus computetur) nullum locum habeat patronus in eorum successione: si tamen testamentum fecerint. Sin autem intestati decesserint, nullo libertorum relicto: tunc patronatus ius (quod erat ex lege duodecim tabularum) integrum referuavit. Cum vero maiores centenariis sint, si heredes vel bonorum possessores liberos habeant, siue vnum, siue plures, cuiuscumque sexus vel gradus: ad eos successiones parentum deduximus, patronus omnibus modis vna cum sua progenie feruit. Sin autem sine liberis decesserint: si videtur intestati, ad omnia hereditatem pa-

tronos patronisque vocavimus. si verò testamentum quidem fecerint, patronos autem aut patronas præterierint, cum nullos liberos haberent, vel habentes eos exheredaverint, vel mater siue avus maternus eos præterierint, ita quod non possint argui in officiosa eorum testamenta: tunc ex nostra constitutione per bonorum possessionem contra tabulas, non dimidiam (ut antea) sed tertiam partem bonorum liberti consequantur: vel quod deest, eis ex constitutione nostra repleatur, si quando minus tertia parte bonorum suorum libertus vel liberta eis reliquerint sine onere, ut nec liberti libertæque ex ea parte legata vel fideicommissa præstentur, sed ad coheredes eorum hoc onus redundet: multis aliis casibus à nobis in præfata constitutione congregatis, quos necessarium esse ad huiusmodi dispositionem iuris perspeximus, ut tam patroni patronæque, quam liberi eorum, necnon qui ex transverso latere veniunt, usque ad quintum gradum ad successionem libertorum libertarumve vocentur, sicut ex ea constitutione intelligendum est. & si eisdem patroni vel patronæ, vel duorum duarumque plurimove liberi sint: qui proximior est, ad liberti vel libertæ vocetur successione, & in capita non in stirpes diuidatur successio: eodem modo & in istis, qui ex transverso latere veniunt, servando. Patet enim consonantia iura ingenuitatis & libertinitatis in successione fecimus. 5 ¶ Sed hæc de libertinis hodie dicenda sunt, qui in civitatem Romanam pervenerunt: cum nec sint alij liberti, simul & Dedititii & Latini sublatis, cum Latinorum legitimæ successiones nullæ penitus erant: quia licet ut liberti vitam suam peragebant, attamen ipso ultimo spiritu simul animam atque libertatem amittebant, & quasi servorum bona eorum iure quodammodo peculij ex lege Iunia Norbana manumissores detinebant. Postea verò senatusconsulto Largiano cautum fuerat, ut liberi manumissoris non nominatim exhereditati facti, extraneis heredibus eorum in bonis Latinorum præponerentur, quibus etiam superuenit diui Traiani edictum, quod eundem hominem, si invito vel ignorante patrono ad civitatem Romanam venire ex beneficio principis festinarat, faciebat quidem vnum civem Romanum, Latinum vero morientem. Sed nostra constitutio propter huiusmodi conditionum vices, & alias difficultates, cum ipsis Latinis etiam legem Iuniam, & senatusconsultum Largianum, & edictum diui Traiani, in perpetuum deleri censuimus: ut domini liberti civitate Romana fruantur, & mirabili modo quibusdam adiectionibus ipsas vias, quæ in Latinitatem ducebant, ad civitatem Romanam capiendam transposuimus.

DE ADSIGNATIONE
LIBERTORVM.

TIT. IX.

In summa (quod ad bona libertorum attinet) admonendi sumus, censuisse senatum, ut quamvis ad omnes patroni liberos, qui eiusdem gradus sunt, æqualiter bona libertorum pertineant: tamen liceret patris, vni ex liberis assignare libertum, ut post mortem eius solus is patronus habeatur, cui assignatus est: & cæteri liberi, qui ipsi quoque ad eadem bona, nulla assignatione interveniente pariter admitterentur, nihil iuris in his bonis habeant. sed ita demum pristinum ius recipiant, si is, cui assignatus est, decesserit nullis liberis relicto. 2 ¶ Nec tantum liberum, sed etiam libertam, & non tantum filio, nepotivæ, sed etiam filie neptivæ assignare permittitur. 3 ¶ Datur autem hæc assignandi facultas ei, qui duos pluresve liberos in potestate habebit, ut eis, quos in

potestate habet; adgnare libertum libertam-
ve liceat. Vnde querebatur, si cum, cui assigna-
tus, postea emancipaverit: num evanescit assignatio?
Sed placuit evanescere, quod & Iuliano & aliis ple-
nissime visum est.

4 Nec interest, an testamento quis assignet, an
sine testamento. sed etiam quibuscumque verbis
patronus hoc permittitur facere: ex ipso senatu con-
sulto, quod Claudianis temporibus factum est, Sa-
bellio Rufo & Aterio Scapula consultibus.

DE BONORVM POSSES-
SIONIBUS.

TIT. X.

F. 7. H. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.
Vt bonorum possessionis introductum est à præ-
toris emendandi veteris iuris gratia. Nec solum
in intestatorum hereditatibus veteris ius eo modo
prætor emendavit, sicut supra dictum est: sed in
eorum quoque qui testamento facti decesserint.
Nam si alienus posthumus heres fuerit institutus:
quamvis hereditatem iure civili adire non poterat,
cum institutio non v. leba: honorarie tamen iure
bonorum possessor efficebatur, videlicet cum à
prætor adinabatur. sed & iis à nostra constitu-
tione hodie redit heres instituitur, quasi & iure ci-
vili non incognita. Aliquando tamen neque e-
mendandi, neque impugnandi veteris iuris: sed
magis confirmandi gratia prætor pollicetur bono-
rum possessionem. Nam illis quoque, qui recte
testamento facti heredes instituti sunt, dat se-
cundum tabulas bonorum possessionem. Item ab
intestato suos heredes: & adgnatos ad bono-
rum possessionem vocat. Sed & remota quoque
bonorum possessione, ad eos pertinet hereditas
iure civili. Quos autem solus vocat prætor ad
hereditatem, heredes quidem in ipso iure non
sunt. nam prætor heredes facere non potest, per
legem enim tantum, vel similem iuris constitu-
tionem heredes sunt, veluti per senatuscon-
sulta, & constitutiones principales. sed cum eis
prætor dat bonorum possessionem, loco heredi-
tum constituuntur, & vocantur bonorum pos-
sessoribus. Adhuc autem & alios complures gra-
dus prætor fecit in bonorum possessionibus dandis,
dum id agebat, ne quis sine successore moreretur.
Nam angustissimis finibus constitutum per
legem duodecim tabularum ius percipiendarum
hereditatum, prætor ex bono & æquo dilatavit.

1 Sunt autem bonorum possessiones ex testa-
mento quidem hæc. Prima, quæ præteritis li-
beris datur, vocaturque CONTRA TABV-
LAS. Secunda, quam omnibus iure scriptis he-
redibus prætor pollicetur, id est vocatur SE-
CUNDVM TABVLAS. Et cum de testa-
menti prius loquutus est, ad intestatos transitum
fecit. Et primo loco suis heredibus, & iis, qui ex
edicto prætoris inter suos heredes connumerantur,
dat bonorum possessionem quæ vocatur VNDE
LIBERI. Secundo legitimis heredibus. Tertio,
decem personis, quæ extraneo manumissori præ-
tebat: sunt autem decem personæ hæc: pater, mater,
avus, avia, tam paterni, quam materni: item filius, fi-
lia, nepos, neptis, tam ex filio, quam ex filia: frater,
sororve, consanguinei, vel veterini. Quarto, cogna-
tis proximis. Quinto, TANQVAM EX FA-
MILIA. Sexto, patrono patronæque, libe-
scque eorum, & parentibus. Septimo viro & vxori. Octa-
vo, cognatis manumissoris.

2 Sed eos quidem prætoris introduxit iuris-
dictio: à nobis tamen nihil incuriosum prætermis-
sum est. sed nostris constitutionibus omnia
corrigentes, contra tabulas quidem & secundum
tabulas bonorum possessiones admittimus, vt
eere necessarias consuevas: necnon ab inte-

stato VNDE LIBERI & VNDE LEGI-
TIMI bonorum possessiones. Quæ autem in præ-
toris edicto quinto loco posita fuerat, id est, VNDE
DECEM PERSONÆ: eam pio proposito, &
compendioso sermone superuacua ostendimus.
Cum enim præfata bonorum possessio decem per-
sonas præponeret extraneo manumissori: nostra
constitutio, quam de emancipatione liberorum fe-
cimus, omnibus parentibus, eisdemque manumisso-
ribus contracta fiducia manumissionem facere dedit:
vt ipsa manumissio eorum hoc in se habeat privile-
gium, & superuacua fiat præfata bonorum pos-
sessio. Sublata igitur præfata quinta bonorum pos-
sessione, in gradum eius sextam antea bonorum
possessionem induximus: & quantam fecimus, quam
prætor proximis cognatis pollicetur. (Cumque an-
tea fuerat septimo loco bonorum possessio TAN-
QVAM EX FAMILIA, & octavo, VNDE
PATRONO & PARENTE
EORVM: viramque per constitutionem nostram,
quam de iure patronatus fecimus, penitus euacuaui-
mus. Cum enim ad similitudinem successioni inge-
nuorum, libertinorum successiones posuimus, quas
vtque ad quintum gradum tantummodo coartauimus.
vt sit aliqua in eis ingenuo, & libertino diffe-
rentia: sufficit eis tam contra tabulas bonorum pos-
sessori, quam VNDE LEGITIMI, & VNDE CO-
GNATI, ex quibus postum sua iura vindicare, om-
ni scrupuloseitate & intricabili errore litarum
duarum bonorum possessionum resoluatur. Aliam
vero bonorum possessionem, quæ VNDE Vxor
ET Vxor apellatur, & nono loco inter vete-
res bonorum possessiones posita fuerat: & in suo vi-
gore seruauimus, & altiore loco, id est, sexta tam
posuimus, decima quoque bonorum possessione,
quæ erat VNDE COGNATI MANVMIS-
SORIS, propter causas enumeratas merito sub-
lata, vt sex tantummodo bonorum possessiones er-
dinarie permanent, suo vigore pollentes.

3 Septima eius sequitur, quam optima ratione
prætoris intra duxerunt. Nouissime enim promit-
tuntur edicto iis etiam bonorum possessio, quibus
vt detur, lege, vel senatusconsulto, vel constitu-
tione comprehenduntur: quam neque bonorum
possessionibus, quæ ab intestato veniunt, neque iis,
quæ ex testamento sunt, prætor stabili iure conu-
merauit: sed quasi vltimum & extraordinarium au-
xilium (proat res exigat) accommodauit, scilicet
iis, qui ex legibus, senatusconsultis, constitutioni-
busve principum, ex nouo iure, vel ex testamento,
vel ab intestato veniunt.

4 Cum igitur plures species successio-
num prætor introduxisset, cæque per ordinem dispo-
suisset: & in vnaquaque gradu personæ: ne actiones
creditorum differrentur, sed haberent, quos conue-
nienter, & ne facile in possessionem bonorum defun-
cti mitterentur, & in eo modo sibi consulere: ideo
petendæ bonorum possessioni certum tempus præ-
sternuit. Liberis itaque & parentibus, tam naturali-
bus, quam adoptiuis in petenda bonorum possessione
ne anni spatium, cæteris autem adgnatis, vel cogna-
tis, centum dierum dedit.

5 Et si intra hoc tempus aliquis bonorum
possessionem non petierit: eiusdem gradus perso-
nis adrecescit: vel si nullus sit, deinceps cæteris bo-
norum possessionem perinde ex successorio edicto
pollicetur, ac si is, qui præcedebat, ex eo numero non
esset. Si quis itaque delatam sibi bonorum posses-
sionem respiciuerit, non quousque tempus bono-
rum possessioni præsternitum excesserit, expectatur:
sed statim cæteri ex eodem edicto admittuntur.

6 In petenda autem bonorum possessione dies ve-
tites singulis considerantur. Sed bene antea
res principes & huic causæ prouiderunt, ne quis pro-
petenda bonorum possessione curet: sed quocumque
modo admittetis eam iudicium (intra statuta tamen
tempora) ostenderit, plenum habeat earum beneficium.

DE ACQUISITIONE PER
ADROGATIONEM,

TIT. XI.

EST & alterius generis per vniuersitatem sug-
cessio, quæ æque lege duodecim tabularum, ne-
que prætoris edicto, sed eo iure, quod consensu re-
ceptum est, introducta est. 1 Ecce enim cum
paterfamilias sese in adrogationem dat, omnes res
eius corporales & incorporales, quæque ei debite
sunt, adrogatori antea quidem pleno iure adquire-
bantur: exceptis iis, quæ per capitis deminutionem
pereunt, quales sunt operarum obligationes, & ius
adgnationis. v. s. etiam & ususfructus, licet his an-
tea connumerabatur, attamen capitis deminutione
minima eos tolli prohibuit nostra constitutio.
2 Nunc autem nos eandem acquisitionem, quæ
per adrogationem fiebat, coartauimus ad similitudi-
nem naturalium parentum. Nihil enim aliud, nisi
tantummodo ususfructus tam naturalibus parenti-
bus, quam adoptiuis per filios familiarum acquiritur
in iis rebus, quæ ex intestato filio obueniunt, do-
minio eius integro seruato. Mortuo autem filio adro-
gato in adoptiua familia, etiam dominium rerum e-
ius ad adrogatorem pertransit: nisi supersint alie
personæ, quæ ex constitutione nostra partem in iis,
quæ adquiri non possunt, antecedant. 3 Sed ex
diuerso, pro eo, quod i. debuit, qui se in adoptio-
nem dedit, ipso quidem iure adrogator non te-
netur, sed nomine filij conceditur: & si noluerit
eum defendere, permittitur creditoribus per com-
petentes nostros magistratus bonorum eius cum
usufructu futura fuissent, si se alieno iuri non sub-
tulerit, possidere, & legitimo modo ea dis-
ponere.

DE EO, CUI LIBERTATIS CAU-
SA BONA ADDICUNTUR,

TIT. XII.

Accessit nouus casus successio-
nis ex constitutio-
ne diui Marci. Nam si ij, qui libertatem acce-
perunt à domino in testamento, ex quo non aditur
hereditas, velint bona sibi addici libertatum conser-
uandarum causa audiuntur.

1 Et ita diui Marci rescripto ad Pom-
pili-
um continetur. verba rescripti ita se habent:
si Verginio Valenti, qui testamento suo libertatem
quibusdam adscripsit, nemine successore ab intestato
existente, in ea causam bona eius esse ceperunt, vt
venire debeant: is, cuius de ea re notio est aditus ra-
tionem desiderij tui habebit, vt libertatum tam ra-
tum, quæ directo, quam earum, quæ per speciem fi-
dei commissa: relicte sunt, tuendarum gratia addica-
tur tibi: si idonei creditoris. caueris de solido, quod
cuique debetur, soluendo. Et ij quidem, quibus di-
recta libertas data est, perinde liberi erunt, ac si here-
ditas addita esset. Ij autem, quos heres manumit-
tere rogatus est, à te libertatem constituentur: ita,
vt si non alia conditione vel is tibi bona addici,
quæ vt ij etiam, qui directo libertatem acceperunt,
tibi liberi sunt. Nam huic etiam voluntati tuae, si ij,
quorum de statu agitur, consentiant, auctoritatem
nostram accommodamus. Et ne huius rescriptio-
nis nostre emolumentum alia ratione vitium fiat: si fi-
scus bona agnoscere voluerit, & ij, qui rebus nostris
attendunt, sciant commodo pecuniario præfere-
dam esse libertatis causam: & ita bona cogenda,
vt libertas iis salua sit, qui eam adipisci potuerunt,
ac si hereditas ex testamento addita esset.

2 Hoc rescripto subueniunt est & libertatis,
& defunctis, ne bona eorum à creditoribus possi-
deantur & veniant. Certe si fuerint hac de cau-
sa bona addita: cessat bonorum venditio. existit
etiam defuncti defensor, & quidem idoneus, qui

de solido creditoribus cauet. 4 In primis hoc
rescriptum totiens locum habet, quotiens testamen-
to libertates dantur. Quid ergo si quis intestatus
decedens, codicillis libertates dederit, neque adita sit
ab intestato hereditas: an fauor constitutionis debe-
bit locum habere? Certe si intestatus decesserit, &
codicillis dederit libertatem: competere eam, nemi-
ni dubium est. 5 Tunc enim constitutioni lo-
cum esse verba ostendunt, cum nemo successor ab
intestato existat. Ergo quantum incertum erit, vtrum
existat, an non: cessabit constitutio. Si vero certum
esse ceperit, neminem existeret: tunc erit constitu-
tionis locus. 6 Si is, qui in integrum restitui
potest, abstinerit hereditate: an quantum potest in
integrum restitui, possit admitti constitutio, & bono-
rum additio fieri? Quid ergo si post additionem li-
bertatum conseruandarum causa factam, in integrum
sit restitutus? Vtique non erit dicendum reuocari li-
bertates: quia semel comperierunt.

7 Hæc constitutio libertatum tuendarum cau-
sa introducta est. Ergo si libertates nullæ sunt da-
tæ: cessat hæc constitutio. Quid ergo si viuis dederit
libertates, vel mortis causa: & ne de hoc quæra-
tur, vtrum in fraudem creditorum, an non, factum
sit: idcirco velint sibi addici bona: an audiendi sint?
Et magis est, vt audiri debeant, esse deficient verba
constitutionis: 8 Sed cum multas diuisiones e-
iusmodi constitutioni deesse perpeximus: lata est
à nobis plenissima constitutio, in qua multæ species
collatae sunt, quibus in huiusmodi successio-
nis plenissimum est effectum, quas ex ipsius lectione con-
stitutionis potest quis cognoscere.

DE SVCCESIONIBVS SVBLATIS,

quæ fiebant per bonorum
venditiones, & ex senatus-
consulto Clau-
diano,

TIT. XIII.

Erant ante prædictam successionem olim & alie
per vniuersitatem successiones, qualis fuerat bo-
norum emptio, quæ de bonis debitoris vendendis
per multas ambages fuerat introducta, & tunc locum
habebat, quando iudicia ordinari: in vfu fuerant, sed
cum extraordinariis iudiciis posteritas vsa est: ideo
cum ipsis ordinariis iudiciis etiam bonorum vendi-
tiones expirauerunt, & tantummodo creditoribus
datur officio iudicis bona possidere, & prout vtile
eis visum est, ea disponere, quod ex latioribus Dige-
storum libris per seclius appareret. 1 Erat & ex
senatusconsulto Claudio miserabilis per vniuersi-
tatem adquisitio: cum libera mulier feruili amore
bacchar, ipsam libertatem per senatusconsultum a-
mitteret, & cum libertate subsistantiam, quod indig-
num nostris temporibus esse existimantes, & à no-
stra ciuitate deleri, & non inferri nostris Digestis con-
cessimus.

DE OBLIGATIONIBVS,

TIT. XIII.

Nunc transeamus ad obligationes. Obligatio est
iuris vinculum, quo necessitate adstringimur
allicuius rei soluendæ secundum nostræ ciuitatis iu-
ra. 1 Omnium autem obligationum summa
diuisio in duo genera diducitur, namque aut ciuiles
sunt, aut prætoris. Ciuiles sunt, quæ aut legibus cõ-
stituntur, aut certe iure civili comprobantur. Præ-
toris sunt, quas prætor ex sua iurisdictione consti-
tuit, quæ etiam honorarie vocantur.

2 Sequens diuisio in quatuor species diui-
ditur. Aut enim ex contractu sunt, aut quasi ex
contractu, aut ex maleficio, aut quasi ex maleficio.
Prius est, vt de iis, quæ ex contractu sunt, discipia-

mus. Harum zque quatuor sunt species. Aut enim re contrahuntur, aut verbis, aut literis, aut consensu. de quibus, singulis dispiciamus.

QVIBVS MODIS RE CONTRAHITUR obligatio,

TIT. XV.

RE contrahitur obligatio, veluti mutui datione. Mutui autem datio in iis rebus consistit, quae pondere, numero, mensura constant: veluti vino, oleo, frumento, pecunia numerata, aere, argento, auro: quas res aut numerando, aut metiendo, aut adpendendo, in hoc damus, ut accipientium fiant. Et quoniam nobis non eadem res, sed aliae eiusdem naturae & qualitatis redduntur: inde etiam mutuum appellatum est, quia ita a me tibi datur, ut ex meo tuum fiat: & ex eo contractu nascitur actio, quae vocatur conditio.

1. Is quoque, qui non debitum accepit ab eo, qui per errorem soluit, re obligatur: daturque agenti eum propter repetitionem conditio actio. Nam perinde ei condici potest, si apparet eum dare oportere, ac si mutuum accepisset. Unde pupillus, si ei sine tutoris auctoritate indebitum per errorem datum est, non tenebitur indebiti conditione: non magis, quam mutui datione. Sed haec species obligationis non videtur ex contractu consistere: cum is, qui soluendi animo dat, magis voluerit negotium distrahere, quam contrahere. 2. Item is, cui res aliqua vendita datur, id est, commodatur, re obligatur, & tenetur commodati actione. Sed is, ab eo, qui mutuum accepit, longe distat. namque non ita res datur, ut eius fiat: & ob id de ea re ipsa restituenda tenetur. Et is quidem, qui mutuum accepit, si quolibet fortuito casu amiserit, quod accepit: veluti incendio, ruina, naufragio, aut latronum hostiumve incursum: nihilominus obligatus remanet. At is, qui utendum accepit, sane quidem exactam diligentiam custodiendae rei praestare iubetur: nec sufficit ei tantam diligentiam adhibuisse, quantum suis rebus adhibere solitus est, si modo alius diligentior poterat eam rem custodire: sed propter maiorem vim maioreve casus non tenetur, si modo non ipsius culpa is casus interuenit. Alioqui si id, quod tibi commodum est domi, peregre tecum ferre malueris, & vel incursum hostium praedonumve, vel naufragio amiseris: dubium non est, quin de restituenda ea re tenearis. Commodata autem res tunc proprie intelligitur, si nulla mercede accepta vel constituta, res tibi vendita data est. alioqui mercede interueniente, locatus tibi usus rei videtur. Gratuitum enim debet esse commodatum. 3. Praeterea & is, apud quem res aliqua deponitur, re obligatur, teneturque actione depositi: quia & ipse de ea re, quam accepit, restituenda tenetur. Sed is ex eo solo tenetur, si quid dolo commiserit. culpa autem nomine, id est, desidiz ac negligentiz, non tenetur. Itaque securus est, qui parum diligenter custoditam rem furto amiserit: quia qui negligenti amico rem custodiendam tradit, non ei sed suae facilitati id imputare debet. 4. Creditor quoque, qui pignus accepit, re obligatur: quia & ipse de ea re, quam accepit, restituenda tenetur actione pignoratitia. Sed quia pignus vtriusque gratia datur, & debitoris, quo magis pecunia ei credatur, & creditoris, quo magis ei in tuto sit creditum: placuit sufficere, si ad eam rem custodiendam exactam diligentiam adhibeat: quam si praestiterit, & aliquo fortuito casu rem amiserit, securum esse, nec impediri creditum petere.

DE VERBORVM OBLIGATIONIBVS,

TIT. XVI.

VERBIS obligatio contrahitur ex interrogatione & responsione, cum quid dari fieriue nobis stipulamur, ex qua duae proficiuntur actiones, tam conditio certu, si certa sit stipulatio: quam ex stipulatu, si incerta sit. quae hoc nomine inde videtur, quod stipulum apud veteres firmum appellabatur, forte a stipite descendens. 1. In hac re olim ita verba tradita fuerunt, SPONDES? SPONDEO. PROMITTIS? PROMITTO. FIDEPROMITTIS? FIDEPROMITTO. FIDEIVBES? FIDEIVBEO. DARI SPONDEO. FACIES? FACIAM. Vtrum autem Latina, an Graeca, vel qualibet alia lingua stipulatio concipiatur, nihil interest: scilicet si vterque stipulantium intellectus eius linguae habeat. nec necesse est eadem lingua vtriusque vti, sed sufficit congruenter ad interrogata respondere. Quin etiam duo Graeci Latina lingua obligationem contrahere possunt. Sed haec solennia verba olim quidem in usu fuerunt: postea autem Leontina constitutio lata est, quae solennitate verborum sublata, sensum & consonantem intellectus ab utraque parte solum desiderat, quibuscumque tandem verbis expressum est. 2. Omnis stipulatio aut pura, aut in die, aut sub conditione fit. Purae veluti, QUINQUE AVREOS DARE SPONDES? Idem: cum adiecio die, quo pecunia solvatur, stipulatio fit: veluti, DECEM AVREOS PRIMIS CALENDIS MARTIIS DARE SPONDES? Idem: quod in diem stipulamur, statim quidem debetur: sed peti prius, quam dies venerit, non potest. At ne eo quidem ipso die, in quo stipulatio facta est, peti potest: quia totus is dies arbitrio solutis tribui debet. Neque enim certu est eo die, in quo promissum est, dari non esse, prius quam is praeterierit. 3. At si ita stipuleris, DECEM AVREOS ANNVOS, QUOAD VIVAM DARE SPONDES? & pura facta obligatio intelligitur, & perpetuatur: quia ad tempus non potest deberi: sed heres petendo, pacti exceptione submovetur. 4. Sub conditione stipulatio fit, cum in aliquem casum differat obligatio: ut si aliquid factum fuerit, vel non fuerit, committatur stipulatio: veluti, SI TITIVS CONSVL FVERIT FACTVS, QUINQUE AVREOS DARE SPONDES? Si quis ita stipuletur, SI IN CAPITOLIVM NON ASCENDERO DARE SPONDES? perinde erit ac si stipulatus esset cum moreretur sibi dari. Ex conditionali stipulatione tantum spes est debitum iri: eamque ipsam spem in heredem transmittimus, si prius quam conditio exstet, mors nobis contigerit. 5. Loca etiam inferi stipulationi solent: veluti, CARTHAGINI DARE SPONDES? Quae stipulatio licet pura fieri videatur: tamen re ipsa habet tempus adiectum, quo promissor utatur ad pecuniam Carthagini dandam. Et ideo si quis Romae ita stipuletur, HODIE CARTHAGINI DARE SPONDES? inutilis, erit stipulatio, cum impossibilis sit repromissio. 6. Conditioes, quae ad praesens vel praeteritum tempus referuntur: aut statim in firmam obligationem, aut omnino non disterunt, veluti, SI TITIVS CONSVL FVIT, vel SI MAEVIUS VIVIT, DARE SPONDES? Nam si ea ita non sunt, nihil valet stipulatio: si autem ita se habent, statim valet. Quae enim per rerum naturam sunt certa: non morantur obligationem, licet apud nos incerta sint.

7. Non solum res in stipulatum deduci possunt, sed etiam facta: ut si stipuletur aliquid fieri, vel non fieri, & in huiusmodi stipulationibus optimum erit

penam subire, ne quantitas stipulationis in incerto sit, ac necesse sit actori probare, quod eius interest. Itaque si quis ut fiat aliquid, stipuletur, ita adici potest, SI I TA FACI VM NON ERIT, TVNC POENAL NOMINE DECEM AVREOS DARE SPONDES? Sed si quaedam fieri, quaedam non fieri, vna eademque conceptione stipuletur quis: clausula huiusmodi erit adicienda, SI ADVERSVS EA FACTVM ERIT, SIVE QVID ITA FACTVM NON FVERIT: TVNC POENAE NOMINE DECEM AVREOS DARE SPONDES?

DE DVOBVS REIS STIPVLANDI & promittendi, TIT. XVII.

ET stipulandi & promittendi duo pluresve rei fieri possunt. Stipulandi ita, si post omnium interrogationem promissor respondeat, SPONDEO: ut puta cum duobus separatim stipulantibus ita promissor respondeat, VTRIQVE VESTRVM DARE SPONDEO. Nam si prius Titio responderit, deinde alio interroganti respondeat, aliaque alio erit obligatio, nec creditur duo rei stipulandi esse. Duo pluresve rei promittendi ita fieri possunt, DECEM AVREOS DARE SPONDESET SEI EORDEM DECEM AVREOS DARE SPONDES? si respondeant singuli separatim, SPONDEO. 2. Ex huiusmodi obligationibus, & stipulationibus solidum singulis debetur, & promittentes singuli in solidum tenentur. In utraque tamen obligatione vna res vertitur: & vel alter debitum accipiendo, vel alter soluendo, omnium perimit obligationem, & omnes liberat. 3. EX duobus rei promittendi, alius pure, alius in diem, vel sub conditione obligari potest. nec impedimento erit dies aut conditio, quo minus ab eo, qui pure obligatus est, petatur.

DE STIPVLATIONE SERVORVM, TIT. XVIII.

SERVUS ex persona domini ius stipulandi habet. Sed & hereditas in plerisque personis defuncti vicem sustinet. ideoque quod servus hereditarius ante aditam hereditatem stipulatur, acquirit hereditariae per hoc etiam heredi postea facto acquiritur. 2. Siue autem domino, siue sibi, siue conservo suo, siue impersonaliter servus stipuletur: domino acquiritur. Idem iuris est & in liberis, qui in potestate patris sunt, ex quibus causis acquirere possunt. 3. Sed cum factum in stipulatione continetur: omnimodo persona stipulantis coartatur: veluti si servus stipuletur, ut sibi iure agere liceat, ipse enim tantum prohiberi non debet, non etiam dominus eius. 4. Servus communis stipulando, vnicuique dominorum pro portione dominij acquirit: nisi iussu vnius eorum, aut nominatione alicui eorum stipulatus est. tunc enim soli ei acquiritur. Quod servus communis stipulatur, si alteri ex dominis acquiri non potest: solidum alteri acquiritur, veluti si res, quam dari stipulatus est, vnius domini sit.

DE DIVISIONE STIPVLATIONVM, TIT. XIX.

Stipulationum aliae sunt iudiciales, aliae praetoriae, aliae conventionales, aliae communes, tam praetoriae, quam iudiciales. 2. Iudiciales sunt duntaxat, quae a mero iudicis officio proficiuntur: veluti de dolo cautio, vel de persequen-

do seruo, qui in fuga est restituendove pretio, 3. Praetoriae sunt, quae a mero praetoris officio proficiuntur, veluti damni infecti, vel legatorum. Praetoriae autem stipulationes sic exaudiri oportet, ut in his etiam contineantur aedititiae, nam & haec a iurisdictione praetoris veniunt.

4. Conventionales sunt, quae ex conventionione vtriusque partis concipiuntur: hoc est, neque iussu iudicis neque iussu praetoris, sed ex conventionione contrahentium, quarum totidem genera sunt, quot (pene dixerim) rerum contrahendarum. 5. Communes sunt, veluti rem saluam fore pupillo, caeteris: interdum iudex, si aliter haec res expediri non potest: vel de rato stipulatio.

DE INVITILIBVS STIPVLATIONIBVS, TIT. XX.

OMNIS res, quae dominio nostro subicitur, in stipulationem deduci potest: siue mobilis sit, siue soli. 2. At si quis rem, quae in rerum natura non est, aut esse non potest, dari stipulatus fuerit: veluti Stichum, qui mortuus sit, quem vivere credebatur: aut hippocraurum, qui esse non possit: inutilis erit stipulatio. 3. Idem iuris est, si rem sacram aut religiosam, quam humani iuris esse credebatur: vel rem publicam, quae vltibus populi perpetuo exposita sit, ut forum, vel theatrum: vel liberum hominem, quem servum esse credebatur, vel cuius commercium non habuerit: vel rem suam dari quis stipuletur. Nec in pendenti erit stipulatio ob id, quod publica res in priuatum deduci, & ex libero seruum fieri potest, & commercium adipsi stipulator potest, & res sua stipulatoris esse definire potest: sed protinus inutilis est. Item contra, licet initio vultur res in stipulatum deducta sit: si tamen postea in aliquam eorum causam, de quibus supra dictum est, sine facto promissoris devenerit: extinguitur stipulatio. At nec statim ab initio talis stipulatio valet, LVCIVM TITIVM, CVM SERVVS ERIT, DARE SPONDES? & similia, quae eum natura sui dominio nostro exempta sunt, in obligationem deduci nullo modo possunt. 4. Si quis alium daturum factumve quid promiserit: non obligabitur, veluti si spondeat Titium quinque aureos daturum. Quod si effecturum se, ut Titius daret, sponderit, obligatur. 5. Si quis alij, quam ei, cuius iuri subiectus sit, stipuletur: nihil agit. Plane solutio etiam in extraneam personam conferri potest: veluti si quis ita stipuletur, MIHI AVT SEIO DARE SPONDES? ut obligatio quidem stipulatori adquiratur, solvi tamen scio, etiam invito eo, recte possit, ut liberatio ipso iure contingat: sed ille adversus Seium habeat mandati actionem. Quod si quis sibi, & alij, cuius iuri subiectus non sit, dari decem aureos stipulatus est: valet quidem stipulatio, sed vtriusque debeatur stipulatori, quod in stipulationem deductu est, an vtriusque pars dimidia dubitatum est: sed placuit, non plus, quam dimidia parte ei adquiri. Et verò, qui iuri tuo subiectus est, si stipulatus sit, tibi ad quiris quia vox tua, tanquam filij sit, sicuti & filij vox, tanquam tua intelligitur in iis rebus, quae tibi adquiri possunt. 6. Praeterea inutilis est stipulatio, si quis ad ea, quae interrogatus fuerit, non respondeat: veluti si quis de eum aureos a te dari stipuletur, tu quinque promittas: vel contra: aut si ille pure stipuletur, tu sub conditione promittas, vel contra: si modo scilicet id exprimas, id est, si cui sub conditione vel in diem stipulanti, respondeas, PRAESENTI DIE SPONDEO. Nam si hoc solum respondeas PROMITTO: brevitervideris eadem die vel conditione spondidisse. Neque necesse est in respondendo eadem omnia repeti, quae stipulator expresserit. 7. Item inutilis est stipulatio si vel

ab eo stipuleris, qui tuo iuri subiectus est, vel si is a testipuletur. Sed seruus quidem non solum domino suo obligari non potest, sed ne quidem vli alij filij vero familiarum alijs obligari possunt. 8 ¶ Mutum neque stipulari neque promittere posse palam est. quod & in surdo receptum est: quia & is, qui stipulatur, verba promittit, verba stipulantis audire debet. vnde apparet non de eo nos loqui, qui tardius exaudit: sed de eo, qui omnino non audit. 9 ¶ Furiosus nullum negotium gerere potest: quia nec intelligit, quod agit. 10 ¶ Pupillus omne negotium recte gerit: ita tamen, vt vbi tutoris auctoritas necessaria sit, adhibeatur tutor: veluti si ipse obligetur. nam alium sibi obligare etiam sine tutoris auctoritate potest. 11 ¶ Sed quod diximus de pupillis, vtique de eis verum est, qui iam habent aliquem intellectum. nam infans, & qui infantiæ proximus est, non multum à furioso distat: quia huiusmodi ætatis pupilli nullum habent intellectum. Sed in proximis infantæ, propter utilitatem eorum, benignior iuris interpretatio facta est: vt idem iuris habeant, quod pubertati proximi. Sed qui in potestate parentis est impubes, ne auctore quidem patre obligatur. 12 ¶ Si impossibilis conditio obligationibus adiciatur: nihil valet stipulatio. Impossibilis autem conditio habetur, cui natura impedimento est, quo minus existat: veluti, si quis ita dixerit, SI DIGITO CAELVM ATTIGERO, DARE SPONDEAM: si ita stipuletur, SI DIGITO CAELVM NON ATTIGERO, DARE SPONDES? pure facta obligatio intelligitur, ideoque statim peti potest.

13 ¶ Item verborum obligatio inter absentes concepta, inutilis est. Sed cum hoc materiam litium contentiosis hominibus prætabat, forè post tempus tales allegationes opponentibus, & non præsentibus fuisse vel se vel aduersarios suos contententibus: ideo nostra constitutio propter celeritatem dirimendarum litium introducta est, quam ad Cæsaribus aduocatos scripsimus: per quam dispoſuimus, tales scripturas, quæ præsto esse partes indicant, omnino esse credendas: nisi is, qui talibus vitur improbis allegationibus, manifestissimis probationibus vel per scripturam, vel per testes idoneos adprobauerit, toto eo die quo conscribatur instrumentum, sese vel aduersarium suum in alijs locis fuisse. 14 ¶ Post mortem suam dari sibi stipulari poterat: non magis, quam post eius mortem, à quo stipulatur. Ac nec is, qui in alicuius potestate est, post mortem eius stipulari poterat: quia patris vel domini voce loqui videtur. Sed & si quis ita stipuletur, PRIDIE QVAM MORIAR, vel PRIDIE QVAM MORIERIS, DARE SPONDES? inutilis erat stipulatio. Sed cum (vt iam dictum est) ex consensu contrahentium stipulationes valeant: placuit nobis etiam in hunc iuris articulum necessitatem inducere emendationem: vt siue post mortem, siue pridie quam moriatur stipulator, siue promissor, stipulatio concepta sit: stipulatio valeat.

15 ¶ Item si quis ita stipulatus erat, SI NAVIS EX ASIAVENERIT HODIE DARE SPONDES? inuitus erat stipulatio, quia præpostere concepta est. Sed quam Leo Inlytz recordationis, in dotibus eandem stipulationem, quæ præpostera nuncupatur, non esse reitendam existimauerit: nobis placuit, & huic perfectum robur accommodare, vt non solum in dotibus, sed etiam in omnibus valeat huiusmodi conceptio stipulationis. 16 ¶ Ita autem stipulatio concepta, veluti si Titius dicat, CVM MORIAR, DARE SPONDES? vel CVM MORIERIS? & apud veteres utilis erat, & nunc valet. 17 ¶ Item post mortem alterius recte stipulamur. 18 ¶ Si scriptum in instrumento fuerit, promississe aliquem perinde habetur, atque si interrogatione præcep-

dente responsum sit. 19 ¶ Quotiens plures res vna stipulatione comprehenduntur, si quidem promissor simpliciter respondeat. DARE SPONDEO: propter omnes tenetur. Si vero vnam ex his, vel quoddam daturum se sponderit: obligatio in his, pro quibus sponderit, contrahitur. Ex pluribus enim stipulationibus vna, vel quædam videtur esse perfecta. singulas enim res stipulari, & ad singulas respondere debemus. 20 Alteri stipulari (vt supra dictum est) non potest. Inuentæ enim sunt huiusmodi stipulationes vel obligationes ad hoc, vt vnaquisque acquirat sibi quod sua interest. cæterum si alij detur, nihil interest stipulatoris. Plane si quis velit hoc facere, pœnam stipulari conueniet: vt nisi ita factum sit, vt est comprehensum, cummittatur pœna stipulatio etiam ei, cuius nihil interest. Pœnam enim cum stipulatur quis, non illud inspicitur, quod interest eius, sed quæ sit quantitas in conditione stipulationis. Ergo si quis ita stipuletur, TITIO DARE? nihil agit sed si adiecerit pœnam, NISI DEDERIS, TOT AVREOS DARE SPONDEO: tunc committitur stipulatio. 21 ¶ Sed & si quis stipuletur alij, cum eius interest, placuit stipulationem valere. Nam is, qui pupilli tutelam administrare ceperat cesserit administratione contutori suo, & stipuletur rem pupilli salutem fore: quoniam interest stipulator is fieri, quod stipulatus est (cum obligatus futurus sit pupillo, si male res gesserit) tenet obligatio. Ergo etsi quis procuratori suo dari stipulatus sit: habebit vires stipulatio. Et si creditori suo quis stipulatus sit: quod sua interest, ne forte vel pœna committatur, vel prædia distrahamur quæ pignori data erant: valet stipulatio. 22 ¶ Versa vice, qui alium factum promissit, videtur in ea esse causa, vt non teneatur, nisi pœnam ipse promissit. 23 ¶ Item nemo rem suam futuram, in eam casum, quo sua sit, utiliter stipulatur.

24 ¶ Si de alia re stipulator senserit, de alia promissor: perinde nulla contrahitur obligatio, ac si ad interrogatum responsum non esset: veluti si hominem Stichum à te quis stipulatus fuerit, tu de Pamphilo senseris, quem Stichum vocari credideris. 25 ¶ Quod turpi ex causa promissum est: veluti si quis homicidium vel sacrilegium se facturum promittat: non valet. 26 ¶ Cum quis sub aliqua conditione stipulatus fuerit: licet ante conditionem decesserit: potest ex existente conditione heres eius agere potest. Idem est ex promissoris parte. 27 ¶ Qui hoc anno, aut hoc mense dari stipulatus est: nisi omnibus partibus anni vel mensis præteritis, non recte petet. Si fundum dari stipuleris, vel hominem: non poteris continuo agere, nisi tantum spatium præterierit, quo traditio fieri possit.

DE FIDEIVSSORIBVS, TIT. XXI.

Pro eo qui promittit, solent alij obligari, qui fideiussores appellantur: quos homines accipere solent, dum curant, vt diligentius sibi cautum sit. 2 ¶ In omnibus autem obligationibus adsumi possunt: id est, siue re, siue verbis, siue literis, siue consensu contractæ fuerint. At nec illud quidem interest, vtrum cuiuslibet, an naturalis sit obligatio, cui adicitur fideiussor: ad eum quidem, vt pro seruo quoque obligetur, siue extraneus sit, qui fideiussorem à seruo accipiat, siue ipse dominus in id, quod sibi naturaliter debetur. 3 ¶ Fideiussor non tantum ipse obligatur, sed etiam heredem relinquit obligatum. 4 ¶ Fideiussor & præcedere obligatione, & sequi potest. 5 ¶ Si plures sint fideiussores: quot quot erit numero, singuli in solidum teneantur. Itaque liberum est creditori, à quo velit solidum petere. Sed ex epistola diui Hadriani compellitur creditor à singulis, qui modo soluendo sunt litis contestata: tempore

partes petere. Idemque si quis ex fideiussoribus eo tempore soluendo non sit: hoc cæteros onerat. Sed si ab vno fideiussore creditor totum consequutus fuerit: huius solius detrimendum erit, si is, pro quo fideiussit, soluendo non sit: & sibi imputare debet, cum potuerit iuvari ex epistola diui Hadriani, & desiderare, vt pro parte in se detur actio. 6 ¶ Fideiussores ita obligati non possunt, vt plus debeant quam debet is, pro quo obligantur. Nam eorum obligatio, accessio est principalis obligationis: nec plus in accessione potest esse, quam in principali re. At ex diuerso, vt minus debeant, obligari possunt. Itaque si reus decem aureos promiserit: fideiussor in quinque recte obligatur: contra vero obligari non potest. Item si ille putà promiserit: fideiussor sub conditione, promittere potest: contra vero non potest. Non solum autem in quantitate, sed etiam in tempore minus aut plus intelligitur. Plus est enim statim aliquid dare: minus est post tempus dare. 7 ¶ Si quid autem fideiussor pro re soluere: eius recuperandi causa habet eum eo mandati iudicium. 8 ¶ Græce etiam fideiussor ita accipitur, ἡ ἑμὴ πίζετ κελεύει ἔργον. *mea sibi habet res, sed & si dixerit, Deo siue Cæso, me ad id, & quælibet assumo, pro eo erit, ac si dixerit, ἄγειν δέω.* 9 ¶ In stipulationibus fideiussorum scilicet hoc generaliter accipitur: vt quo leuante scriptum sit quasi actum, videatur etiam actum. Idemque constat, si quis scripserit se fideiussisse: videri omnia solemniter acta.

DE LITERARVM OBLIGATIONIBVS, TIT. XXII.

Omnia scriptura fiebat obligatio, quæ nominibus fieri dicebatur, quæ nomina hodie non sunt in vsu. Plane si quis debere se scripserit, quod sibi numeratum non est: debere se minimè numeratæ, post multum temporis exceptionem opponere non potest: hoc enim expressimè constitutum est. Et si, vt & hodie, dum queri non potest, scriptura obligetur: & ex ea nascatur conditio, cessante scilicet verborum obligatione. Multum autem tempus in hac exceptione antea quidem ex principibus constitutionibus vsq; ad quinquentium procedebat. sed ne creditores auitus possint suis pecuniis forsitan defraudari: per constitutionem nostram tempus contractum est, vt ultra biennij metas huiusmodi exceptio minimè extendatur.

DE OBLIGATIONIBVS EX CONSENSU, TIT. XXIII.

Consensu sunt obligationes in emptionibus, venditionibus, locationibus, conditionibus, societatibus, mandatis. Ideo autem istis modis obligatio dicitur consensu contracta: quia neque presentia omnimodo opus est, at nec dari quicquam necesse est, vt substantiam capiat obligatio: sed sufficit eos, qui negotia gerunt, consentire vnde inter absentes quoque talia negotia contrahuntur, veluti per epistolam, vel per nuntium. Item in his contractibus alter alteri obligatur in id, quod alterum alteri ex bono & æquo præstare oportet: cum alioqui in verborum obligationibus alius stipuletur, alius promittat.

DE EMPTIONE ET VENDITIONE, TIT. XXIII.

Emptio & venditio contrahitur simulatque de pretio conuenietur: quantum non dum pretij numeratum sit, ac ne arrha quidem data fuerit. Nam quod arrhæ nomine datur, argumentum est emptionis & venditionis contractæ. Sed hoc quidem de emptionibus & venditionibus quæ sine scriptura consistunt, obtinere oportet: nam nihil à nobis in huiusmodi emptionibus & venditionibus inuouatam est in is autem, quæ scriptura conscribuntur, non aliter perfectam esse venditionem constitimus, nisi & instrumenta emptionis fuerint conscripta, vel manu propria contrahentium, vel ab alio quidem scripta, à contrahentibus autem subscripta: & si per tabellionem fuerint, nisi & completiones acceperint, & fuerint, partibus absoluta. Donec enim aliquid deest ex his, & pœnitentiæ locus est, & potest emptor vel venditor sine pœna recedere ab emptione & venditione. Ita tamen impunitè eis recedere concedimus, nisi tam arrharum nomine aliquid fuerit datum, hoc enim subsequens, siue in scriptis, si venditio celebrata est: is qui recusat adimplere contractum, si quidem est emptor: perdit, quod dedit. si vero venditor: duplū restituere compellitur, licet super arrhis nihil expretium est. Pretium autem constitui oportet, nam nulla emptio sine pretio esse potest.

2 ¶ Sed & certum esse pretium debet, alioqui si inter aliquos ita conuenierit, vt quanti Titius rem æstimauerit, tanti sit empti: inter veteres satis abundèque hoc dubitabatur, constaretque venditio, an non. Sed nostra decisio ita hoc constituit, vt quotiens sic composita sit venditio, QVANTUM ILLE ÆSTIMAUERIT, sub hac conditione statet contractus: vt si quidem ille, qui nominatus est, pretium definerit: tunc omnimodo secundum eius æstimationem & pretium perfoluatur, & res tradatur, & venditio ad effectum perducatur: emptore quidem ex emptio actione, venditore ex vendito agente. Sin autem ille, qui nominatus est, vel noluerit, vel non potuerit pretij definire: tunc pro nihilo esse venditionem, quasi nullo pretio statum. Quod ius cum in venditionibus nobis placuit: non est aburdum, & in locationibus & in conductionibus trahere. 3 ¶ Item pretium in numerata pecunia consistere debet. Nam in cæteris rebus, an pretium esse possit, valde querebatur: veluti an homo, aut fundus, aut toga alterius rei pretij esse possit. Et Sabinus & Celsus etiam in alia reputabant pretium posse consistere, vnde illud est, quod vulgo dicebatur, permutatione rerum emptionem & venditionem contrahi, camque specie emptionis venditionis vtilissimam esse: argumentoque utebantur Græco poeta Homero, qui aliquam partem exercitus Achiorū vinum sibi comparasse ait, permutationis quibusdam rebus, his verbis:

Ἐνδὲν ἀρ' οὐκ ἔοντο κερκομοῶντες ἀχαιῶν, ἄλλοι μὲν χαλκῶς, ἄλλοι δ' αἰθῶνι σιδῆρα. ἄλλοι δ' ἐρίοις, ἄλλοι δ' αὐτοῖσι βέεσσιν, ἄλλοι δ' αἶψα παρὸ δῶσι. *id est.*
Hinc sibi certatim gentis de more certati
Vina parant Cery æte dædæ, fulgentique ferro.
Tergetiibusque, bubus sed & ἵππῳ, mancipiisque.

Diuerse scholæ auctores contra sentiebant: aliudque esse existimabant permutationem rerum, aliud emptionem & venditionem: alioqui non posse rem expediti, permutationis rebus, quæ videatur res venisse, & quæ pretij nomine data esse, nā vtramque videri & venisse, & pretij nomine datā esse, rationem non pati. Sed Proculi sententia, dicentis permutationem propriā esse specie contractus à venditione separata, nec ito præualuit: cum & ipse alijs Homericis versibus adiunxerat, & validioribus rationibus argumentabatur, quod & anteriores diui principes admitterunt, & in nostris Digestis latius significatur. 4 ¶ Quum autem emptio & venditio contracta sit (quod etiam diximus, simulatque de pretio conuenietur, cum sine scriptura res agitur) pe-

riculum rei venditæ statim ad emptorem pertinet, tamen adhuc ea res emptori tradita non sit. Itaque si homo mortuus sit, vel aliqua parte corporis læsus fuerit, aut ædes totæ vel aliqua ex parte incendio consumpta fuerint: aut fundus vel fluminis totus vel aliqua ex parte ablati sit, siue etiam inundatione aquæ aut arboribus turbine delectis longè minor, aut deterior esse cœperit: emptoris damnum est, cui necesse est licet rem non fuerit natus, pretium solvere. Qui quid enim sine dolo & culpa venditoris accidit, in eo venditor securus est. Sed & si post emptionem fundo aliquid per alluvionem accesserit: ad emptoris commodum pertinet. Nam & commodum eius esse debet, cuius periculum est. Quod si fingerit homo, qui venit, aut subreptus fuerit, ita ut neque dolo, neque culpa venditoris interuenierit: animaduertendum erit, an custodiam eius usque ad traditionem venditor suscepit. Sane enim si suscepit: ad ipsius periculum is casus pertinet, si non suscepit: securus est. Idem & in cæteris animalibus, cæterisque rebus intelligimus. Vtique tamen vindicationem rei & conditionem ex libere vendidit emptori: quia sane qui nondum rem emptori tradidit adhuc ipse dominus est. Idem etiam est de furti & de damni iniuriæ actione. 5 ¶ Emptio tam sub conditione, quam pure contrahi potest. Sub conditione, veluti, SI STICHVS INTRA CERTVM DIEM TIBI PLACVERIT, ERIT TIBI EMPTVS AVREIS TOT.

6 ¶ Loca sacra vel religiosa, idem publica (veluti forum, basilica) frustra quis sciens emit, quæ tamen si pro profanis vel priuatis deceptus à venditore quis emerit: habebit actionem ex empto, quod non habere ei liceat, ut consequatur, quod sua interest eum deceptum non esse. Idem iuris est, si hominem liberum pro seruo emerit.

DE LOCATIONE ET CONDUCTIONE.

TIT. XXV.

Locatio & conductio proxima est emptioni & venditioni, iisdemque iuris regulis consistit. Nam ut emptio & venditio ita contrahitur, si de pretio conuenierit: sic & locatio & conductio ita contrahi intelligitur, si merces constituta sit, & competit locatori quidem locati actio, conductori vero conducti. 2 ¶ Et quæ supra diximus, si alieno arbitrio pretium promissum fuerit: eadem & de locatione & conductione dicta esse intelligimus, si alieno arbitrio merces permissa fuerit. Qua de causa si fulloni polienda curandave, at sarcinatori sarcienda vestimenta qui dixerit, nulla statim mercede constituta, sed postea tantum daturus, quantum inter eos conuenierit: non proprie locatio & conductio contrahi intelligitur, sed eo nomine actio præscriptis verbis datur. 3 ¶ Præterea sicut vulgo quærebatur, an permutatis rebus emptio & venditio contraheretur: ita quæri solebat de locatione & conductione si forte rem aliquam vtendam sine fruendam tibi aliquis dederit: & iniucem à te vtendam sine fruendam aliam rem acceperit. Et placuit non esse locationem, & conductionem: sed proprium genus contractus, veluti si cum vnum bouem quis haberet, & vicinus eius vnum placuerit inter eos, ut per denos dies iniucem boues commodarent, ut opus facerent, & apud alterum alterius bos perierit: neque locati, neque conducti, neque commodati competit actio: quia non fuit commodatum gratuitum, verum præscriptis verbis agendum est. 4 ¶ Adeo autem aliquam familiaritatem inter se videntur habere emptio & venditio, item locatio & conductio: ut in quibusdam causis quæri soleat, verum emptio & venditio con-

trahatur, an locatio & conductio. ut ecce de prædiis, quæ perpetuo quibusdam fruenda traduntur, id est, ut quamdiu pensio huc rediit pro his domibus præstetur, neque ipsi conductori, neque heredi eius cuius conductor herede eius id prædium vendiderit, aut donauerit, aut dotis nomine dederit, aliòve quocunque modo alienauerit, auferre h. est. Sed talis contractus, quia inter veteres dubitabatur, & a quibusdam locatio, à quibusdam venditio existimabatur: lex Zenoniana lata est, quæ emphyteuticos contractus propriam statuit, naturam, neque ad locationem, neque ad venditionem inclinantem, sed suis pactio-nibus fulciendam: & si quidem aliquid pactum fuerit, hoc ita obtinere, ac si naturalis esset contractus, si autem nihil de periculo rei fuerit pactum tunc si quidem totius rei interitus accesserit: ad dominum super hoc redundare periculum. Sin autem particularis: ad emphyteuticorum huiusmodi damnum venire, quo iure vitur. 5 ¶ Item quæritur, si cum aurifici Titius conuenierit ut is ex auro suo certe ponderis certæque formæ anulos ei faceret, & acciperet (verbi gratia) decem aureos: utrum emptio & venditio, an locatio & conductio contrahi videatur. Causi ait, materiz quidem emptionem & venditionem contrahi, operæ autem locationem & conductionem. Sed placuit tertium emptionem & venditionem contrahi. Quod si suum aurum Titius dederit, mercedem pro opera constituta, dubium non est, quin locatio & conductio sit. 6 ¶ Conductor autem omnia secundum legem conditionis facere debet: & si quid in lege prætermisum fuerit: id ex bono & æquo præstat. Qui pro viu aut vestimentorum, aut argenti, aut iuuentis, mercedem aut dedit, aut promisit: ab eorum custodia talis desideratur, quæ tam dignissima patrifamilias suis rebus adhibet, quam si præstiterit, & aliquo casu fortuito eam amiserit, de restituenda ea non tenebitur. 7 ¶ Mortuo conductore intra tempora conductionis, heres eius eodem iure in conductione succedit.

DE SOCIETATE, TIT. XXVI.

Societatem coire solemus aut tutorum bonorum, quam Græci specialiter κοινωσιαν appellat: aut vnius alicuius negotiationis, veluti mercatorum, vendendorum emendorumque, aut olei, aut vini, aut frumenti emendi vendendique. 2 ¶ Et quidem si nihil de partibus lucris & damni nominatim conuenierit: æquales scilicet partes & in lucro & in damno spectantur. Quod si expressæ fuerint partes: hæc seruari debent. Nec enim inquam dubium fuit, quin valeat conuentio, si duo inter se pacti sint, ut ad vnum quidem dux partes & lucris & damni pertineant, ad alium tertiam. 3 De illa sane conuentione quæsitum est, si Titius & Seius inter se pacti sint, ut ad Titium lucris dux partes pertineant, damni tertia: ad Seium dux partes damni, lucris tertia: an rata debeat haberi conuentio. Quintus Mutius contra naturam societatis talem partitionem esse existimauit, & ob id non esse ratam habendam. Seruius Sulpitius (cuius sententia præualuit) contra sentit: quia sæpe quorundam ita pretiosa est opera in societate ut eos iustum sit conditione meliore in societatem admitti. Nam & ita coiri posse societatem non dubitatur, ut alter pecuniam conferat, alter non conferat, & tamen lucrum inter eos commune sit, quia sæpe opera alicuius pro pecunia valet. Et adeo contra Quinti Mutij sententiam obtinuit, ut illud quoque constituit posse conuenire, ut quis lucri partem ferat, de damno non teneatur, quod & ipsum Seruius conuenienter sibi fieri existimauit. Quod ta-

men ita intelligi oportet, ut si in alia re lucrum, in alia damnum illud sit: compensatione facta, solum, quod superest, intelligatur lucro esse. 4 ¶ Illud expeditum est, si in vna causa pars fuerit expressa, veluti in solo lucro vel in solo damno, in altera vero omissa: in eo quoque, quod prætermisum est eandem partem seruari. 5 ¶ Manet autem societas eo usque, donec in eodem consensu perseuetauerit. At cum aliquis renunciauerit societati: soluitur societas. Sed plane si quis callide hoc renunciauerit societati, ut obueniens aliquid lucrum solus habeat, veluti si totorum bonorum socius, cum ab aliquo heres esset relictus, in hoc renunciauerit societati, ut hereditatem solus lucrificaret: cogitur hoc lucrum communicare. Si quid vero aliud lucrificat, quod non captauerit: ad ipsum solum pertinet. Et vero, cui renunciauerit, quicquid omnino post renunciatam societatem acquiritur, soli conceditur. 6 ¶ Soluitur adhuc societas etiam morte socij: quia qui societatem contrahit, certam personam sibi eligit. sed & si consensu plurimum societas contracta sit: morte vnius socij soluitur, est plures superstit: nisi in coeunda societate aliter conuenierit. 7 ¶ Item si alicuius rei contracta societas sit, & finis negotio impositus est: finitur societas. 8 ¶ Publicatione quoque distrahatur societas, manifestum est: scilicet si vniuersa bona socij publicentur, nam cum in eius locum alius succedat, pro mortuo habetur. 9 ¶ Item si quis ex socijs mole debiti prægrauatus, bonis suis cesserit, & ideo propter publicam aut priuam debitam substantiam eius veniat: soluitur societas: sed hoc casu si adhuc consentiant in societatem, noua videtur incipere societas. 10 ¶ Socius socio virum eo nomine tantum teneatur pro socio actione, si quid dolo commiserit, sicut is, qui deponi apud se passus est: an etiam culpæ, id est: desidiz æque negligentiz nomine: quæsitum est: præualuit tamen eam culpæ nomine teneri eum. Culpam autem non ad exactissimam diligentiam dirigenda est. Sufficit enim talem diligentiam communibus rebus adhibere socium qualem suis rebus adhibere solet. Nam qui parum diligentem socium sibi adiunxit: de se queri, sibi que hoc imputare debet.

DE MANDATO, TIT. XXVII.

Mandatum contrahitur quinque modis: siue sua tantum gratia aliquis tibi mandat, siue sua & tua, siue aliena tantum, siue sua & aliena, siue tua & aliena. At si tua tantum gratia mandatum sit: superuacuum est mandatum, & ob id nulla ex eo obligatio, nec mandati inter vos actio nascitur. 2 ¶ Mandantis tantum gratia interuenit mandatum: veluti si quis tibi mandat, ut negotia eius gereres, vel ut fundum ei emereres, vel ut pro eo sponderes. 3 ¶ Tua gratia & mandantis: veluti si mandat tibi, ut pecuniam sub vfuris crederes ei, qui in rem ipsius mutaretur: aut si volente te agere cum eo ex fideiussoria causa: mandat tibi, ut cum reo agas, periculo mandantis: vel ut ipsius periculo stipuleris ab eo quem tibi deleget in id, quod tibi debeatur. 4 ¶ Aliena autem tantum causa interuenit mandatum: veluti si tibi aliquis mandat, ut Titij negotia gereres, vel ut Titio fundum emereres, vel ut pro Titio sponderes. 5 ¶ Sua & aliena: veluti si de communibus suis & Titij negotiis gerere tibi mandat, vel ut tibi & Titio fundum

emereres, vel ut pro eo & Titio sponderes. 6 ¶ Tua & aliena: veluti si tibi mandat, ut Titio sub vfuris crederes: quia si sine vfuris pecuniam crederes, aliena tantum gratia intercedit mandatum. 7 ¶ Tua tantum gratia interuenit mandatum: veluti si tibi mandat, ut pecunias tuas in emptiones potius prædiorum colloques, quam sceneres: vel ex diuerso, ut pecunias tuas sceneres potius, quam in emptione prædiorum colloques. Cuius generis mandatum, magis consilium, quam mandatum est, & ob id non est obligatorium: quia nemo ex consilio mandati obligatur, etiam si non expedit ei, cui mandatur: cum liberum cuique sit apud se explorare, an sibi expedit consilium. Itaque si otiosam pecuniam domi te habentem hortatus fuerit aliquis, ut rem aliquam emereres, vel eam crederes: quamuis non expedit eam tibi emisse, vel credidisse, non tamen tibi mandati tenetur. Et adeo hæc ita sunt, ut quæsitum sit, an mandati teneatur, qui mandauit tibi, ut pecuniam Titio sceneres? sed obtinuit Sabini sententia obligatorium esse in hoc casu mandatum: quia non aliter Titio credidisses, quam si tibi mandatum esset. 8 ¶ Illud quoque mandatum non est obligatorium, quod contra bonos mores est: veluti si Titius de furto, aut de damno faciendo, aut de iniuria facienda mandat tibi. licet enim penam istius facti nomine præstiterit, non tamen vllam habes aduersus Titium actionem. 9 ¶ Is qui exequitur mandatum non debet excedere fines mandati. ut ecce, si quis usque ad centum aureos mandauerit tibi, ut fundum emereres, vel ut pro Titio sponderes, neque plus emere debes, neque in ampliore pecuniam fideiubere, alioqui non habebis cum eo mandati actionem. adeo quidem, ut Sabino & Casio placuerit, etiam si usque ad centum aureos cum eo agere volueris: inutiliter te acturum. Sed diuersæ scholæ auctores rectè usque ad centum aureos, te acturum existimant. quæ sententia sanè benignior est. Quod si minoris emeris, habebis scilicet cum eo mandati actionem: quoniam qui mandat, ut tibi centum aureorum fundus emeretur, is utique mandasse intelligitur, ut minoris (si possit) emeretur. 10 ¶ Rectè quoque mandatum contractum, si dum adhuc integra res sit, reuocatum fuerit, euanescit. 11 ¶ Item si adhuc integro mandato, mors alterutrius interueniat, id est, vel eius qui mandauerit, vel illius, qui mandatum suscepit: soluitur mandatum. Sed utilitatis causa receptum est: si eo mortuo, qui tibi mandauerat, tu ignorans eum decessisse, executus fueris mandatum: posse te agere mandati actione, alioqui iusta & probabilis ignorantia tibi damnum adferret. Et huic simile est, quod placuit, si debitores manumisso dispensatore Titij, per ignorantiam liberto soluerint, liberari eos: cum alioqui stricta iuris ratione non possent liberari, quia alij soluisent, quam cui soluere deberint. 12 ¶ Mandatum non suscipere, cui libet liberum est: susceptum autem consummandum est, aut quam primum renunciandum, ut per semetipsum aut per alium eandem rem mandator exequatur. Nam nisi ita renuncietur, ut integra causa mandatori referretur, eandem rem explicandi: nihilominus mandati actio locum habet: nisi iusta causa intercesserit, aut non renunciandi aut interpellati renuncianti. 13 ¶ Mandatum & in diem distri, & sub conditione fieri potest. 14 ¶ In summa sciendum est, mandatum, nisi gratuitum sit, in aliam formam negotij cadere. Nam mercede constituta, incipit locatio & conductio esse. Et (ut generaliter dicamus) quibus casibus sine mercede suscepto officio, mandati siue depositi contrahitur negotium: iis casibus interueniente mercede locatio & conductio intelligitur contrahi. Et ideo si fulloni polienda curandave quis dederit vestimenta, aut sarcinatori sarcienda, nulla mercede constituta neque promissa: mandati competit actio.

DE OBLIGATIONIBVS, QVAE quasi ex contractu nascuntur.

TIT. XXVIII.

Post genera contractuum enumerata dispiciamus etiam de iis obligationibus quae quidem non proprie nasci ex contractu intelliguntur: sed tamen quia non ex maleficio substantiam capiunt, quasi ex contractu nasci videntur.

1. Igitur cum quis negotia absentis gesserit: vltro citroque inter eos nascuntur actiones, quae appellantur negotiorum gestorum. sed dominus quidem rei gestae aduersus eum, qui gessit, directa competit actio: negotiorum autem gestori, contraria, quae ex nullo contractu proprie nasci, manifestum est: quippe ita nascuntur istae actiones, si sine mandato quisque alienis negotiis gerendis se obtulerit: ex qua causa i, quorum negotia gesta fuerint, etiam ignorantes obligantur. Idque vlt tunc causa receptum est: ne absentium, qui subita festinatione coacti, nulli demandata negotiorum suorum administratione, peregre profecti essent, deferrentur negotia, quae sane nemo curaturus esse, si de eo, quod quis impendisset, nullam habiturus esset actionem. Sicut autem is, qui vultus gessit negotia, dominum habet obligatum negotiorum gestorum: ita & contra istum quoque tenetur, vt administrationis reddat rationem. Quo casu ad exactissimam quisque diligentiam compellitur reddere rationem: nec sufficit talem diligenciam adhibere, qualem suis rebus adhibere solet: si modo alius diligentior eo commo-ius administraturus esset negotia. 3. Tutores quoque, qui tutelae iudicio tenentur, non proprie ex contractu obligati esse intelliguntur. Nullum enim negotium inter tutorem & pupillum contrahitur: sed quia tunc non ex maleficio tenentur, quasi ex contractu teneri videntur. Hoc autem casu mutuae sunt actiones. Non tantum enim pupillus cum tutore habet tutelae actionem: sed & contra tutorem pupillus habet contrariam tutelae, si vel impenderit aliquid in rem pupilli, vel pro eo fuerit obligatus, aut rem suam creditoribus eius obligauerit. 4. Item si inter aliquos communi res sit sine societate: veluti quod pariter eis legata donatae esset: & alter eorum alteri ideo teneatur communi diuidendo iudicio, quod solus fructus ex ea re perceperit, aut quod socius eius solus in eam rem necessarias expensas fecerit: non intelligitur ex contractu proprie obligatus esse, quinque nihil inter se contraxerunt. sed quia ex maleficio non tenentur: quasi ex contractu teneri videntur. 5. Idem iuris est de eo, qui coheredi familiaris eriscundae iudicio ex his causis obligatus est. 6. Heres quoque legatorum nomine non proprie ex contractu obligatus intelligitur: neque enim cum herede, neque cum defuncto vltimum negotium legatarius gessisse proprie dici potest: & tamen quia ex maleficio non est obligatus: quasi ex contractu debere intelligitur.

7. Item is, cui quis per errorem non debitum soluit, quasi ex contractu debere videtur: aded enim non intelligitur proprie ex contractu obligatus esse, vt si certiorum rationem sequamur: magis (vt supra diximus) ex contractu, quam ex contractu: possit dici obligatus esse, nam qui soluendi animo pecuniam dat: in hoc dare videtur, vt distrahat potius negotium, quam contrahat. Sed tamen verinde is, qui accipit obligatur, ac si minimum ei daretur, & ideo conditione tenetur. 8. Ex quibusdam tamen causis repeti non potest, quod per errorem non debitum solutum sit. sic namque definiunt veteres, ex quibus causis inficiando lis cessat, ex iis causis non debitum solutum re-

peti non potest: veluti ex lege Aquilia, item et legato. Quod veteres quidem in iis legatis locum habere voluerunt, quae certa constituta, per damnationem cuique legata fuerant, nostra autem constitutio, cum vnam naturam omnibus legatis & fideicommissis induisit, huiusmodi augmenum non omnibus legatis & fideicommissis extendi voluit: sed non omnibus legatis hoc praebuit, sed tantummodo in iis legatis & fideicommissis, quae sacrosanctis ecclesiis, & ceteris venerabilibus locis, quae religionis vel pietatis intuitu honorantur, relicta sunt: quae si indebita soluantur, non repetuntur.

PER QVAS PERSONAS NOBIS obligatio adquiritur. TIT. XXIX.

Expositis generibus obligationum, quae ex contractu vel quasi ex contractu nascuntur: admodum sumus adquire nobis non solum per nosmetipsos, sed per eas quoque personas, quae in nostra potestate sunt, veluti per seruos & filios nostros: vt tamen, quod per seruos nostros nobis adquiritur, totum nostrum fiat: quod autem per liberos, quos in potestate habemus, ex obligatione fuerit adquisitum, hoc diuidatur secundum imaginem rerum proprietatis & usufructus, quam nostra decreuit constitutio: vt quod ab adione commodum perueniat, huius usufructum quidem habeat pater, proprietatem autem filio seruetur, scilicet patre actionem mouente, secundum nouellae nostrae constitutionis diuisionem. 2. Item per liberos homines, & alienos seruos, quos bona fide possidemus, adquiritur nobis: sed tantum ex duobus causis, id est, si quid ex operibus suis, vel ex re nostra adquirant.

3. Per eam quoque seruum, in quo usufructum vel vsum habemus, similiter ex duobus istis causis nobis adquiritur. 4. Commune ius in pro dominica parte domini, adquirere certum est: excepto eo, quod nominatum vni stipulando, aut per traditionem accipiendo, illi soli acquiritur: veluti cum ita stipulatur, TITIO DOMINO MEO DARE SPONDES? Sed si domini vult iussu seruus fuerit stipulatus, licet antea dubitatur, tamen post nostram decisionem res expedita est, vt illi tantum adquiritur, qui hoc ei facere iussit, vt supra dictum est.

QUIBUS MODIS TOLLITUR obligatio. TIT. XXX.

Tollitur autem omnis obligatio solutione eius, quod debetur: vel si quis, consentiente creditore, aliud pro alio soluerit. Nec interest, quis soluat, vtrum ipse, qui debet, an alius pro eo. liberatur enim & alio soluente: siue scientes, siue ignorantes debitor vel iniussu eo solutio fiat. Item si reus soluerit, etiam is, qui pro eo inueniuntur, liberantur. Idem ex contrario contingit si fideiussor soluerit, non enim ipse solus liberatur, sed etiam reus. 2. Item per acceptilationem tollitur obligatio. Est autem acceptilatio, imaginaria solutio. Quod enim ex verborum obligatione Titio debetur, id est si velit Titius remittere, poterit sic fieri, vt pariter haec verba debitor dicere: QVOD EGO TITIO PROMISI: HABESNE ACCEPYM? & Titius respondeat: HABEO. Sed & Graece potest acceptilatio fieri: dum dicitur sic, fiat. v. Latini verbi solet exigi: εἰς τὸν δὲνδρῖα τὸδα εἴω λαβόν. i. tot denarios acceptos habes & acceptus habes. Quo genere (vt diximus) tantum ex soluntur obligationes, quae ex verbis consistunt, non etiam ceterae. Consentaneum enim visum est, verbis factam obligationem, aliis posse verbis dissolui. Sed &

Sed & id, quod alia ex causa debetur, potest in stipulationem deduci, & per acceptilationem dissolui. Sic autem quod debetur, pro parte recte soluitur: ita in parte debiti acceptilatio fieri potest. 3. Est autem prodita stipulatio, quae vulgo Aquiliana appellatur, per quam contingit, vt omnium rerum obligatio in stipulatum deducatur, & ea per acceptilationem tollatur. Stipulatio enim Aquiliana renouat omnes obligationes, & a Gallo Aquilio ita composita est: Quicquid te mihi ex quacunque causa dare facere oportet, oportet tibi, praesens in diebus: quaramcumque rerum mihi tecum actio est, quaeque, & ius te petitio, vel aduersus te persequutio est, erit: quodve tu meum habes, tenes, possides, desolve malo fecisti, quo minus possideas: quanti quaeque earum rerum res erit, tantam pecuniam dari stipulatus est Aulus Agerius, spondit Numerius Nigidius. quod Numerius Nigidius Aulo Agerio spondit, id habere tunc a se acceptum Numerius Nigidius Aulum Agerium rogauit. Aulus Agerius Numerio Nigidio acceptum fecit. 4. Præterea nouatione tollitur obligatio: veluti si id quod tibi Seius debebat, a Titio dari stipulatus sit. Nam interuentu nouae personae noua nascitur obligatio, & prima tollitur, translata in posteriorem: aded, vt interdum, licet posterior stipulatio inutilis sit, tamen prima nouationis iure tollatur: veluti si id, quod in Titio debet, a pupillo sine tutoris auctoritate stipulatus fuerit, quo casu res amittitur. nam & prior debitor liberatur & posterior obligatio nulla est. Non item iuris est, si a seruo quis fuerit stipulatus. nam tunc prior perinde obligatus manet, ac si postea nul-

Ius stipulatus fuisset. Sed si eadem persona sit, a qua postea stipuleris: ita demum nouatio fit, si quid in posteriore stipulatione noui sit: forte si conditio aut dies, aut fideiussor adiciatur, aut detrahatur. Quod autem diximus, si conditio adiciatur, nouationem fieri: sic intelligi oportet, vt ita dicamus factam nouationem, si conditio extiterit: alioqui si defecerit, durat prior obligatio. Sed, cum hoc quidem inter veteres constabat, tunc fieri nouationem, cum nouandi animo in secundam obligationem itum fuerat: per hoc autem dubium erat, quando nouandi animo videretur hoc fieri, & qualem de hoc praesumptionem alij in aliis casibus introducebant: ideo nostra processit constitutio, quae apertissime definiuit, tunc solum nouationem prioris obligationis fieri: quoties hoc ipsum inter contrahentes expressum fuerit, quod propter nouationem prioris obligationis conueniunt, alioqui & manere pristina obligationem, & secundam ei accedere, vt maneat ex utraque causa obligatio secundum nostrae constitutionis definitionem, quam licet ex ipsius lectionis aperius cognoscere. 5. Hoc amplius, ex obligationibus, quae consensu contrahuntur, contraria voluntate dissoluntur. Nam si Titius & Seius inter se consenserint, vt fundum Tusculanum emptum Seius haberet centum aureis: deinde re nondum facta, id est, neque pretio soluto, neque fundo tradito, placuerit inter eos, vt discederent ab ea emptione & venditione: inuicem liberantur. Idem est in conductione & locatione, & in omnibus contractibus, qui ex consensu descendunt, sicut iam dictum est.

INSTITUTIONVM SEVELEMENTORVM DIIVSTIANI SACRATISS. PRINCIPIS, LIBER IIII.

DE OBLIGATIONIBVS, quae ex delicto nascuntur. TIT. I.

Quomodo sit expositum superiore libro de obligationibus, ex contractu, & quasi ex contractu: sequitur, vt de obligationibus, ex maleficio, & quasi ex maleficio dispiciamus. Sed illae quidem (vt suo loco tradidimus) in quatuor genera diuiduntur. haec vni generis sunt: nam omnes ex re nascuntur, id est, ex ipso maleficio veluti ex furto, rapina, damnatione, iniuria. 2. Furtum est conuenticio fraudulosa, lucri facienda gratia, vel ipsius rei, vel etiam vtilitatis eius possessioni, vt, quod lege naturali prohibitum est, admittere. 3. Furtum autem vel a furto id est nigro, dictum est, quod clam & obscurè fiat, & plerumque nocte: vel a serendo, id est, auferendo: vel a Graeco sermone, quod σῆραξ appellantur fures. Imò & Graeci a serendo σῆραξ dixerunt.

4. Furto autem duo sunt genera: manifestum, & nec manifestum. Nam conceptum & oblatum, species potius actionis sunt furto coherentes, quam genera furto, sicut inferius apparebit. Manifestum fur est, quem Graeci εἴρω ἀντιρῶ appellat: nec solum is, qui in ipso furto deprehenditur, sed etiam is, qui in eo loco deprehenditur, quo furum sit: veluti qui in domo furum fecit & nondum egressus ianuam deprehensus fuerit: & qui in

oliueto oliuaram, aut in vineo vatum furtum fecit, quamdiu in eo oliueto aut vineo deprehensus fuerit. Imò vterius furtum manifestum est extendendum, quamdiu eam rem fur tenens visus vel deprehensus fuerit: siue in publico, siue in privato, vel domino, vel ab alio, aequam eò peruenierit, quo deferre vel deponere destinasset. Sed si pertulit, quo deest inuit, tamen si deprehendatur cum re furtiua, non est manifestus fur. Nec manifestum furtum quid sit, ex iis, quae diximus, intelligitur: nam quod manifestum non est, id scilicet nec manifestum est.

5. Conceptum furtum dicitur, cum apud aliquem testibus praesentibus furtiua res quaesita & inuenta sit: nam in eò propria actio constituta est, quam fur non sit, quae appellatur concepti. Oblatum furtum dicitur, cum res furtiua ab aliquo tibi oblata sit, eaque apud te concepta sit: utique si ea mente tibi data fuerit, vt apud te potius, quam apud eum, qui dedit, conciperetur. nam tibi, apud quem concepta sit, propria aduersus eum, qui obtulit, quamvis fur non sit, constituta est actio, quae appellatur oblata. Est etiam prohibiti furti actio aduersus eum, qui furtum quaerere testibus praesentibus volentem prohibuerit. Præterea poena constituitur edicto praetoris per actionem. furti non exhibiti aduersus eum, qui furtiua rem apud se quaesita & inuenta non exhibuit. Sed haec actiones, scilicet concepti & oblata, & furti prohibiti, necnon furti non exhibiti in consuetudinem abiierunt. Quum enim requisitio rei furtiuae hodie secundum veterem observationem non fiat: merito ex consequentia etiam praesatae actiones ab vltis communi recesserunt: quum manifestum sit, quod omnes, qui scientes rem furtiuam susceperint, & celauerint, furti nec manifesti obnoxij sunt.

6 ¶ Pœna manifesti furti, quadrupli est, tam ex ferui, quam ex liberi persona: nec manifesti, dupli. 7 ¶ Furtum autem fit, non solum cum quis intercepti causa rem alienam amouet: sed generaliter cum quis alienam rem inuito domino contrectat. Itaque siue credior pignore, siue is, apud quem res deposita est, ea re vitatur: siue is, qui rem vtendam accepit, in alium vsum eam transferat, quam cuius gratia ei data est: furtum committit, veluti si quis argentum vtendum accepit, quasi amicos ad eam inuitaturus, & id peregre secum tulerit: aut si quis equum gestandi causa commodatum sibi, longius aliq̄ duxerit: quod veteres scripserunt de eo, qui in aciem equum perduxisset.

8 ¶ Placuit tamen eos qui rebus commodatis aliter vterentur, quam vtendas acceperint, ita furtum committere, si se intelligant, id inuito domino facere: eumque, si intellexisset, non permissurum. At si permissurum credant, extra crimen videri, optima sanè distinctio: quia furtum sine affectu furandi non committitur.

9 ¶ Sed & si credat aliquis inuito domino se rem commodatam sibi contrectare, domino autem volente id fieri: dicitur furtum non fieri. Vnde illud quadruplum est, cum Titius seruum Mxuij sollicitauerit, vt quaedam res domino subriperet, & ad eum perferret, & seruus id ad Mxuium pertulerit: Mxuius autem dum vult Titium in ipso delicto deprehendere, permiserit seruo quasdam res ad eum perferre: verum furti, an ferui corrupti iudicio teneatur Titius, an neutro? Et cum nobis super hoc dubitatione suggestum est, & antiquorum prudentium super hoc altercationes perspeximus, quibusdam neque furti, neque ferui corrupti actione præstantibus, quibusdam furti tantummodo: nos huiusmodi calliditati obuiam euntes, per nostram decisionem sancimus, non solum furti actionem, sed & ferui corrupti contra eum dari. Licet enim is seruus deterior à sollicitatore minimè factus est, & ideo non concurrant regulæ, quæ ferui corrupti actionem introducunt: tamen consilium corruptoris ad perniciem probitatis ferui introductum est vt sit ei pœnalis actio imposita, tantquam si re ipsa fuisset feruus corruptus: ne ex huiusmodi impunitate & in alium seruum, qui facile posset corrumpi, tale facinus à quibusdam perpetretur.

10 ¶ Interdum etiam liberorum hominum furtum fit, veluti si quis liberorum nostrorum, qui in potestate nostra sunt, subreptus fuerit. 11 ¶ Aliquando autem etiam suæ rei furtum quis committit: veluti si debitor rem, quam creditor pignoris causa dedit, subtraxerit.

12 ¶ Interdum quoque furti teneatur, qui ipse furtum non fecit: qualis est is, cuius ope & consilio furtum factum est. In quo numero est qui tibi nummos excussit, vt alius eos raperet: aut tibi obstitit, vt alius rem tuam exciperet, aut oves tuas vel boues fugauerit. vt alius eas acciperet. Et hoc veteres scripserunt de eo, qui panno rubro fugauit armentum. Sed si quid eorum per lasciuiam, & non data opera, vt furtum admittetur, factum est: in factum actio dari debet. At vbi ope Mxuij Titius furtum fecerit: ambo furti teneatur. Ope & consilio eius quoque furtum admitti videtur, qui scias foret fenestris supponit: aut ipsas fenestras vel ostium effringit vt alius furtum faceret: quæse fœramenta ad effringendum, aut scias, vt fenestris supponerentur, commodauerit, sciens cuius rei gratia commodaerit. Certè qui nullam opem ad furtum faciendum adhibuit, sed tantum consilium dedit, atque hortatus est ad furtum faciendum, non teneatur furti.

13 ¶ Hi qui in parentum vel dominorum potestate sunt, si rem eis subripiunt, furtum quidem faciunt, & res in furtiuam causam cadit (nec ob id ab illo suscipi potest, antequam in domini potestatem

reuerteretur) sed furti actio non nascitur: quia nec ex alia vlla causa potest inter eos actio nasci. Si verò ope & consilio alterius furtum factum fuerit: quia vitæ furtum committitur, conuenienter ille furti teneatur: quia verum est ope & consilio eius furtum factum esse.

14 ¶ Furti autem actio ei competit, cuius interest rem saluam esse, licet dominus non sit. Itaque nec domino aliter competit, quam si eius interest rem non perire. 15 ¶ Vnde constat creditorem de pignore subrepto furti actione agere posse, etiam si idoneum debitorem habeat: quia expedit ei pignori potius incumbere, quam in personam agere: adeo quidem, vt quamuis ipse debitor eam rem subripuerit: nihilominus creditor competat actio furti. 16 ¶ Item si furtum tollendi curandæ, aut sarcinatori faciendæ vestimenta mercede certa constituta acceperit, eamque furto auferat: ipse furti habet actionem, non dominus, quia domini nihil interest eam rem non perire, quam iudicio locari furtum aut sarcinatore rem suam persequi possit. Sed & bonæ fidei emptori subrepta re, quam emerit, quamuis dominus non sit, omnino competit furti actio, quemadmodum & creditor. Furtum verò & sarcinatori non aliter furti actioem competere placuit, quam si soluendo fuerint: hoc est, si domino rei æstimationem soluere possint. Nam si soluendo non sint: tunc quia ab eis furtum dominus consequi non potest: ipsi domino furti competit actio: quia hoc casu ipsius interest rem saluam esse. Idem est, & si in parte soluendo fuerit furtum, aut sarcinator.

17 ¶ Quæ de furtione & sarcinatore diximus, eadem & ad eum, cui commodata res est, transferenda veteres existimabant. Nam vt ille furtum mercedem accipiendo, custodiam præstat: ita is quoque, qui commodatum vtendi causa accepit, similiter necesse habet custodiam præstare. Sed nostra prouidentia etiam hoc in nostris decisionibus emendauit: vt in domini voluntate sit: siue commodati actionem aduersus eum, qui rem commodatam accepit, mouere desiderat: siue furti aduersus eum, qui rem subripuit: & alterutra earum electa, dominum non posse ex pœnitentia ad alteram venire actionem. sed si quidem furtum elegerit, illum, qui rem vtendam accepit, pœnitenti liberari. si autem commodator veniat aduersus eum, qui rem vtendam accepit: ipsi quidem nullo modo competere posse aduersus furtum actionem. eum autem, qui pro re commodata conuenitur, posse aduersus furtum furti habere actionem: ita tamen, si dominus sciens rem esse subreptam, aduersus eum, cui res commodata fuerit, peruenit. si autem nescius & dubitans rem esse subreptam, apud eum commodati actionem instituerit, postea autem re compta voluerit remittere quidem commodati actionem, ad furti autem actionem peruenire: tunc l'centia ei conceditur & aduersus furtum venire obstructulo nullo ei opponendo, quoniam incertus constitutus mouit aduersus eum, qui rem vtendam accepit, commodati actionem: nisi domino ab eo satisfactum fuerit, tunc etenim omnino furtum à domino quidem furti actione liberari: suppositum autem esse ei, quis pro re sibi commodata domino satisfacit: cum manifestissimum sit, etiam si ab initio dominus actionem commodati instituerit, ignarus rem esse subreptam, postea autem hoc ei cognito, aduersus furtum transierit: omnino liberari eum, qui rem commodatam accepit, quemcumque causæ exitum dominus aduersus furtum habuerit: eadem definitione obtinente, siue in parte, siue in solidum soluendo sit is, qui rem commodatam accepit.

18 ¶ Sed is, apud quem res deposita est, custodiam non præstat: sed tantum in eo obnoxius est, si quid ipse dolo malo fecerit, quæ de causis

si res ei subrepta fuerit: quia restituendæ eius rei nomine depositi non teneatur, nec ob id eius interest rem saluam esse: furti agere non potest, sed furti actio domino competit.

19 ¶ In summa sciendum est, quadruplum esse, an impubes rem alienam amouendo, furtum faciat? Et placuit, quia furtum ex affectu furandi consistit, ita demum obligari eo crimine impuberes, si proximus pubertati sit, & ob id intelligat se delinquere.

20 ¶ Furti actio, siue dupli, siue quadrupli, tantum ad pœnæ perfectionem pertinet. Nam ipsius rei perfectionem extrinsecus habet dominus, quam aut vindicando, aut condicendo potest auferre. Sed rei vindicatio quidem aduersus possessorem est: siue fur ipse possidet, siue alius quilibet. conditio autem aduersus furtum ipsum heredemve eius, licet non possideat competit.

DE VI BONORVM RAPTORVM
TIT. II.

Qui res alienas rapit, teneatur quidem etiam furti, (quis enim magis a lienam rem inuito domino contrectat, quam qui rapit?) idemque rectè dictum est eum improbum furem esse, sed tamen propriam actionem eius delicti nomine prætor introduxit, quæ appellatur vi bonorum raptorum: & est intra annum quadrupli, post annum simpli: quæ actio vilis est, etiam si quis vnam rem, licet minimam, rapuerit. Quadruplum autem non totum pœna est, sicut in actione furti manifesti diximus, sed in quadruplo inest & rei prosecutio: vt pœna tripli sit, siue comprehendatur raptor in ipso delicto, siue non. Ridiculum enim esset leuioris conditionis esse eum, qui vi rapit, quam qui clam amouet.

2 ¶ Ita tamen competit hæc actio, si dolo malo quis rapuerit. Nam qui aliquo errore ductus, rem suam esse existimat, & imprudens iuris, eo animo rapuerit, quasi domino liceat etiam per vim rem suam referre à possessore: absolui debet. Cui scilicet conueniens est, nec furti teneri eum, qui eadem hoc animo rapuit. Sed ne dum talia excogitantur, inueniatur via per quam raptores impune suam exercent auaritiam: melius diualibus constitutionibus pro hac parte prospectum est, vt nemini liceat vi rapere vel rem mobilem vel se mouentem, licet suam eandem rem existimet: sed si quis contra hæcuta principum fecerit, rei quidem suæ domino cadere: si autem aliena re sit, post restitutionem eius, etiam æstimationem eiusdem rei præstare. Quod non solum in mobilibus rebus, quæ rapi possunt, constitutiones obtinere censuerunt: sed etiam in inuassonibus, quæ circa res soli sunt, vt ex hac causa ab omni rapina homines abstineant.

3 ¶ Sanè in hac actione non vtiq̄ expectatur, vt in bonis actoris esse, nam siue in bonis sit, siue non: si tamen ex bonis sit, loci hæc actio habebit. Quare siue locata, siue commodata, siue etiam pignorat, siue deposita sit res apud Titium, sic vt interest eius eam rem per vim non auferri (veluti si in deposita re culpam quoque promissit) siue bona fide possideat, siue vsum fructum quis habeat in ea, vel quid aliud iuris, vt interest eius non rapit: dicendum est ei competere hanc actionem, nõ vt dominum accipiat: sed illud solum, quod ex bonis eius, qui rapinam passus est, id est, quod ex substantia eius ablatum esse proponatur. Et generaliter dicendum est, ex quibus causis furti actio competit in re clam facta, ex iisdem causis omnes habere hanc actionem.

DE LEGE AQUILIA,
TIT. III.

Damni iniuriæ actio constituitur per legem Aquiliam à cuius primo capite exutum est, vt

si quis alicuium hominem, alienamve quadrupedem, quæ pecudum numero sit, iniuria occiderit: quanti ea res in eo plurimi fuerit, tantum domino dare damnetur.

2 ¶ Quod autem non præcisè de quadrupede, sed de ea tantum, quæ pecudum numero est, cauetur: eo pertinet, vt neque de feris bestis, neque de canibus caurum esse intelligamus: sed de iis tantum, quæ gregatim proprie pasci dicuntur: quales sunt equi, muli, asini, oves, boues, capræ. De subus quoque idem placuit. Nam & suæ pecudum appellatione continentur: quia & hi gregatim pascuntur. Sic denique & Homerus in Odyssæa ait (sicut Ailius Martianus in suis institutionibus refert)

*Δι' εἰς τὸ γὰρ οὐκ ἔστιν ἀπὸ τῶν κτηνῶν
τῶν κτλ. ἀλλὰ καὶ τῶν κτηνῶν ἀπὸ τῶν κτηνῶν.*

Setantem videtur qui errant per pascuas, Porcos.
Ad Coracis sacrum, iuxtaque fontem Aethusam.

3 ¶ Iniuria autem accidere intelligitur, qui nullo iure occidit. Itaque qui latronem infidiatorem occiderit: non teneatur, vitæque si aliter periculum effugere non potest. 4 ¶ Ac ne is quidem hac lege teneatur, qui casu accidit, si modo culpa eius nulla inueniatur, nam alioqui non minus ex dolo quam ex culpa quisque hac lege teneatur.

5 ¶ Itaque si quis dum iaculis ludit, vel exercitatur, transeuntem seruum tuum traiecerit: distinguatur. Nam si id à milite in eo campo, vbi solitum est exercitari, admissum est: nulla culpa eius intelligitur. si alius tale quid admiserit: culpæ reus est. Idem iuris est de milite, si in alio loco, quam qui ad exercitandum militibus destinatus est, id admiserit.

6 ¶ Item si putator ex arbore deiecit ramo seruum tuum transeuntem occiderit: si propè viam publicam aut vicinalem id factum est, neque proclamauit, vt casus euitari posset: culpæ reus est. sed si proclamauerit, nec ille curauit præcauere: extra culpam est putator. Quæ extra culpam esse intelligitur, si forsum à via forte, vel in medio fundo ceciderat, licet non proclamauit: quia in eo loco nulli extraneo ius fuerat versandi.

7 ¶ Præterea si medicus, qui seruum tuum fecit, dereliquerit curationem eius, & ob id mortuus fuerit seruus, culpæ reus erit.

8 ¶ Imperitia quoque culpæ adnumeratur: veluti si medicus ideo seruum tuum occiderit, quia malè eum secuerit, aut perperam ei medicamentum dederit.

9 ¶ Impetu quoque mularum, quas mulio propter imperitiam retinere non potuit, si seruus tuus oppressus fuerit: culpæ reus est mulio. Sed si & propter infirmitatem eas retinere non potuerit, cum alius firmior eas retinere potuisset: quæ culpa teneatur. Eadem placuerunt de eo quoque, qui cum equo veheretur, impetu eius aut propter infirmitatem, aut propter imperitiam suam retinere non potuerit. 10 ¶ His autem verbis legis, **QUANTUM ID EO ANNO PLVRIMI FVERIT**, illa sententia exprimitur: vt si quis hominem tuum, qui hodie claudus, aut mancus, aut luscus erit, occiderit, qui in eo anno integer, aut pretiosus fuerit, non tanti teneatur, quanti hodie erit, sed quanti in eo anno plurimi fuerit. Qua ratione creditum est pœnalem esse huius legis actionem: quia non solum tanti quisque obligatur, quantum damni dederit, sed aliquando longè pluris. Ideoque constat in heredem eam actionem non transire: quæ transitura fuisset, si ultra damnum nunquam lis æstimaretur.

11 ¶ Illud non ex verbis, sed ex interpretatione placuit: non solum perempti corporis æstimationem habendam esse, secundum ea quæ diximus: sed eo amplius, quicquid præterea perempto eo corpore, damni vobis illatum fuerit: veluti si seruum tuum heredem ab aliquo institutum, ante quis occiderit, quam is iussu tuo hereditatè adierit, nam hereditatis quoque

amiffa rationem esse habendam constat. Item si ex pari mularum vnam, vel ex quadrigis equorum unum quis occiderit, vel ex comedis vnus feruus occisus fuerit: non solum occisus sit a stimatio, sed eo amplius, id quoque computatur, quanti depretiati sunt, qui super sunt.

12 § Liberum autem est ei, cuius seruus occisus fuerit, & ex iudicio priuato legis Aquilae damnum persequi: & capitalis criminis eum reum facere.

13 § Caput secundum legis Aquilae in usu non est. 14 § Capite tertio de omni cetero damno cauetur. Itaque si quis seruum vel eam quadrupedem, quae pecudum numero est, vulnerauerit, lucem eam quadrupedem, quae pecudum numero non est, veluti canem, aut feram bestiam vulnerauerit, aut occiderit: hoc capite actio constituitur: in ceteris quoque omnibus animalibus, item in omnibus rebus, quae anima carent, damnum per iniuriam datum, hac parte vindicatur. Si quid enim vltum, aut ruptum, aut fractum fuerit: actio ex hoc capite constituitur, quae quomodo modo corruptum est. Unde non solum fracta, aut vlt, sed etiam scissa, & collisa, & effusa, & quoquo modo perempta atque deteriora facta, hoc verbo continentur. Denique responsum est, si quis in alienum vinum aut oleum, id miscuerit, quo naturalis bonitas vini aut olei corrumpitur: ex hac parte legis Aquilae eum teneri.

15 § Illud palam est sicut ex primo capite ita demum quique tenetur, si dolo aut culpa eius homo aut quadrupes occisus occisus fuerit: ita ex hoc capite: de dolo aut culpa, & de cetero damno quaque teneri. Et hoc tamen capite non quanti in eo anno, sed quanti in diebus triginta proximis res fuerit, obligatur is, qui damnum dederit.

16 § At nec PLVRIMI quidem verbum adicitur. Sed Sabino recte placuit, perinde habendam estimationem, ac si etiam hac parte PLVRIMI verbum adiectum fuisset. nam plebem Romanam quae Aquilio tribuno interrogante hac legem tulit, contentam fuisse, quod praema parte eo verbo vlt esset.

17 § Ceterum placuit, ita demum directam ex hac lege actionem teneri, si quis praecipue corpore suo damnum dederit, viles actiones dari solent, veluti si quis hominem alienum, aut pecus ita incluserit, vt fame necaretur: aut iumentum ita vehementer egerit, vt rumperetur. aut si quis alieno seruo persuaserit, vt in arborem ascenderet, vel in puteum descenderet, & is ascendendo, vel descendendo, aut mortuus aut aliqua parte corporis laesus fuerit, vtilis actio in eum datur. Sed si quis alienum seruum aut de ponte aut de ripa in flumen deiecerit, & is suffocatus fuerit: eo, quod proiecit, corpore suo damnum dedisse, non difficulter intelligi potest: ideoque ipsa lege Aquilia tenetur. Sed si non corpore damnum fuerit datum, neque corpus laesum fuerit, sed alio modo alicui damnum contigerit: quum non sufficiat, neque directo, neque vtilis legis Aquiliae actio placuit eum, qui obnoxius fuerit, in factum actione teneri: veluti si quis misericordia ductus alienum seruum compeditum soluerit, vt fugeret.

DE INIURIIS, TIT. III.

Generaliter iniuria dicitur omne, quod non iure sit. specialiter, alias contumelia, quae a contemnendo dicta est, quam Graeci *βλαφημία* appellant: alias culpa, quam Graeci *ἑσθλομα* dicunt, sicut in lege Aquilia damnum iniuria datum accipitur: alias iniquitas & iniustitia quam Graeci *ἀνομία* & *ἀδικία* vocant, cum enim

praetor vel iudex non iure contra quem pronuntiat, iniuriam accipit dicitur.

2 § Iniuria autem committitur non solum cum quis pugno pulsatus aut fistibus celsus vel etiam verberatus erit: sed & si cui conuicium factum fuerit, siue cuius bona quas debitoris qui nihil debet, possessa fuerint ab eo, qui intelligebat nihil eum sibi debere, vel si quis ad infamiam alicuius libellum, aut carmen, aut historiam scripserit, composuerit, ediderit, dolove malo fecerit, quo quid eorum fieret: siue quis matrem, familiam, aut praetextatum praetextatamve adfectatus fuerit: siue cuius pudicitia attentata esse dicitur: & denique aliis plurimis modis admitti iniuriam manifestum est.

3 § Patitur autem qui iniuriam non solum per semetipsum, sed etiam per liberos suos, quos in potestate haberentem per uxorem suam, id enim magis praualuit. Itaque si filius alicuius, quae Titio nupta est, iniuriam fecerit: non solum filie nomine tecum iniuriam agi potest, sed etiam patris quoque & mariti nomine. Contra autem si viro iniuria facta sit: vxor iniuriam agere non potest. Defendi enim vxores a viris, non viros ab vxoribus, aequum est. Sed & locer nurus nomine, cuius vir in eius potestate est, iniuriam agere potest.

4 § Seruus autem ipsi quidem nulla iniuria fieri intelligitur, sed domino per eos fieri videtur, non tamen illemodi, quibus etiam per liberos & vxores: sed ita, cum quid atrocius commissum fuerit, & quod aperte ad contumeliam domini respicit: veluti si quis alienum seruum atrociter verberauerit, & in hunc casum actio proponitur. At si quis seruo conuicium fecerit, vel pugnum percusserit: nulla in eum actio domino competit. 5 § Si communalis seruo iniuria facta sit: equum est, non pro ea parte, qua dominus quisque est, estimationem iniuriae fieri, sed ex dominorum persona, quia ipsi sit iniuria. 6 § Quod si usufructus in seruo Titij est, proprietates Mquij magis Matio iniuria fieri intelligitur.

7 § Sed si libero homini, qui tibi bona fide seruit, iniuria facta sit: nulla tibi actio dabitur, sed suo nomine is experiri poterit: nisi in contumeliam tuam pulsatus sit, tunc enim competit & tibi iniuriam actio. Idem ergo est in seruo alieno bona fide tibi seruiente: vt toriens admittatur iniuriam actio, quotiens in tuam contumeliam iniuria ei facta sit.

8 § Poena autem iniuriarum ex lege duodecim tabularum propter membrum quidem ruptum talio erat: propter os vero fractum nummariae poenae erant constitutae, quasi in magna veterum paupertate. Sed postea praetores permittentibus ipsi qui iniuriam passi sunt, eam aestimare: vt iudex vel tanti reum condemnat, quanti iniuriam passus aestimauerit, vel minoris, prout ei visum fuerit. Sed poena quidem iniuriae, quae ex lege duodecim tabularum introducta est, in delictum abijt, quae autem praetores introduxerunt (quae etiam honoraria appellatur) in iudicium frequentatur. Nam secundum gradum dignitatis, vtrique honestatem, cetera aut minuitur aestimatio iniuriae, qui gradus condemnationis & in serui persona non immerito seruatur: vt aliud in seruo aatore, aliud in medijs actus homine, aliud in vilissimo vel compedito ius aestimationis constituitur. 9 § Sed & lex Cornelia de iniuriis loquitur, & iniuriarum actionem introduxit, quae competit ob eam rem, quod se pulsatum quis, verberatumve, vel domum suam vi introitam esse dicat. Domum autem accipimus, siue in propria domo quis habitet, siue in conductu: siue gratis, siue hospitio receptus sit. 10 § Atrox iniuria aestimatur vel ex facto: veluti si quis ab alio vulneratus sit, vel fistib. celsus, vel ex loco: veluti si cui in theatro, vel in foro, vel in conspectu praetoris iniuria facta sit, vel ex persona: veluti si

magistratus iniuriam passus fuerit, si seniori ab humili persona iniuria facta sit aut parenti patronove facta a liberis vel libentis. Aliter, enim senatoris & parentis patronique, aliter extranei & humilis personae iniuria aestimatur. Nonnunquam & locus vulneris atrocem iniuriam facit, veluti si in oculo quis percussus fuerit, Patrum autem refert, vtrum potissimum an filiofamilias talis iniuria facta sit nam & haec atrocem iniuriam aestimabitur.

11 § In summa sciendum est, de omni iniuria eum, qui passus est, posse vel criminaliter agere, vel civiliter. Et si quidem civiliter agitur, aestimatione facta secundum quod dictum est, poena reo imponitur. Sin autem criminaliter: officio iudicis extraordinaria poena reo irrogatur: hoc videlicet obseruando, quod Zenoniana constitutio introduxit, vt viri illustres, quique super eos sunt, & per procuratores possint actionem iniuriarum criminaliter vel persequi vel suscipere, secundum eius tenorem, qui ex ipsa manifestus apparet.

12 § Non solum autem is iniuriam tenetur, qui fecit iniuriam, id est, qui percussit: verum ille quoque tenetur, qui dolo fecit iniuriam, vel qui procurauit, vt cum mala pugna percuteretur.

13 § Haec actio dissimulatio aboletur, & ideo si quis iniuriam dereliquerit, hoc est, statim passus ad animum suum non reuocauerit: postea ex poenitentia remissa iniuriam non poterit reuolare.

DE OBLIGATIONIBVS QVAE QUASI EX DELICTO NASCUNTUR, TIT. V.

SI iudex litem suam fecerit: non proprie ex maleficio obligatus videtur, sed quia neque ex maleficio neque ex contractu obligatus est, & vtrique peccasse aliquid intelligitur, licet per imprudentiam: ideo videtur quasi ex maleficio teneri, & in quantum de ea re equum religionis iudicantis videbitur, poenam sustinebit. 2 § Item is, ex cuius conaculo, vel proprio ipsi, vel conducto vel in quo gratis habitauit, deiectum effusumve aliquid est: vt alicui noceret: quasi ex maleficio obligatus intelligitur, ideo autem non proprie ex maleficio obligatus intelligitur, quia plerumque ob alterius culpam tenetur, vt seruus, aut liberi. Cui similis est is, qui ea parte, qua vulgo iter fieri solet, id positum aut suspensum habet, quod potest (si ceciderit) alicui nocere: quo casu poena decem aureorum constituta est. De eo vero, quod deiectum effusumve est, depli, quantum damno, datum sit, constituta est actio. Ob hominem vero liberum occisum qui nunguam auroreum poena constituitur. Si vero viuus, noci umque ei esse dicatur: quantum ob eam rem aequum iudici videtur, actio datur. Iudex enim computare debet mercedem in diebus praestitas ceteraque impendia, quae in curatione facta sunt: praeterea operas, quibus caruit, aut cariturus est ob id, quod iniuris est factus.

3 § Si filiofamilias scorsum a parte habitauerit, & quid ex conaculo eius deiectum effusumve fuerit, siue quid positum suspensumve habuerit, cuius casus periculofus est: Iuliano placuit in partem nullam esse actionem, sed cum ipso filio agendum esse. Quod & in filiofamilias iudice obseruandum est, qui litem suam fecerit. 4 § Item exercitor nauis aut cauponae aut stabuli de dolo aut furto, quod in nauis aut cauponae aut stabulo factum erit, quasi ex maleficio teneri videtur, si modo si suum nullum est maleficio, sed alicuius eorum quorum opera nauem aut cauponam aut stabulum exercet. Cum enim neque ex maleficio, neque ex contractu sit aduersus eum constituta haec actio, & aliquid tenetur reuolare, quod opera inuoluntaria in hominum vitio: tunc quod ex maleficio tenetur

videtur. In his autem casibus in factum actio competit quae heredi quidem datur, aduersus heredem autem non competit.

DE ACTIONIBVS, TIT. VI.

SPERES, vt de actionibus loquamur. Actio quae nihil aliud est, quam ius persequendi in iudicio, quod sibi debetur. 2 § Omnium autem actionum, quibus inter aliquos apud iudices arbitrorve de quacunque re quaeritur, summa diuisio in duo genera diducitur, aut enim in rem sunt, aut in personam. Namque agit vnusquisque aut cum eo, qui ei obligatus est, vel ex contractu, vel ex maleficio: quo casu proditae sunt actiones in personam, per quas intendit aduersarium ei dare aut facere oportere, & aliis quibusdam modis. Aut eum eo agit, quae nullo iure ei obligatus est, mouet tamen alicui de aliqua re controuersiam, quo casu proditae actiones in rem sunt: veluti si rem corporalem possideat quis, quam Titius suam esse affirmet, possessor autem dominum eius se esse dicat, nam si Titius suam esse intendit: in rem actio est. 3 § Aequum si agat, sius sibi esse fundo sorte vel adibus vtili fruendi, vel per fundum vicini eundi agendi, vel ex fundo vicini aquam ducendi: in rem actio est. Eiusdem generis est actio de iure praediorum vrbano-rum, veluti si quis agat ius sibi esse altius aedes suas tollendi, prospiciendive, vel proiciendi aliquid, vel immittendi tignum in vicini aedes. Contra quoque de usufructu & de seruicibus praediorum rustico-rum, item praediorum vrbano-rum, inuicem quoque proditae sunt actiones: vt si quis intendat ius non esse aduersario vtiendi fruendi, eundi agendi, aquamve ducendi, item altius tollendi, prospiciendive, vel proiciendi immittendive: istae quoque actiones in rem sunt, sed negatiuae. Quod genus actionis in controuersis rerum corporaliu proditum non est. Nam in his is agit, qui non possidet: ei vero, qui possidet, non est actio proditae, per quam neget rem actoris esse. Sane vno casu qui possidet, nihilominus is actoris partes obtinet, sicut in latoribus Digestorum libris opportunus apparebit. 4 § Sed istae quidem actiones, quarum mentionem habuimus, & si quae sunt similes, ex legitimis & civilibus causis descendunt. Aliae autem sunt, quae praetor ex sua iurisdictione comparatas habet tam in rem, quam in personam, quas & ipsas necessarium est exemplis ostendere, vt ecce, Plerumque ita permittit praetor in rem agere, vt vel actor dicat se quasi usufructu, quod non usufructu: vel ex diuerso possessor dicat aduersarium suum non usufructu, quod usufructu. 5 § Namque si cui ex iusta causa res aliqua tradita fuerit (veluti ex causa emptionis, aut donationis, aut dotis, aut legatorum), & necdum eius rei dominus effectus est: si eius rei possessionem casu amiserit, nullam habet in rem directam actionem ad eam persequendam: quippe ita proditae sunt iure civili actiones, vt quis dominium suum vindicet, sed quia sane durum erat, eo casu deficere actionem: inuenit est a praetore actio, in qua dicit is, qui possessionem amisit, eam rem se usufructu, quam usu non cepit & ita vindicat factam esse, quae actio Publiciana appellatur, quoniam primum a Publicio praetore in edicto proposita est. 6 § Rursus ex diuerso, si quis cum reipublicae causa abisset, vel in hostium potestate esset, rem eius, qui in ciuitate esset, usufructu: permittitur domino, si possessor reipublicae causa abesse desierit, tunc intra annum restituta usufructu eam petere: id est, ita petere, vt dicat possessorem usu non cepisse, & ob id suam rem esse. Quod genus actionis quibusdam & aliis simili requiritur motus praetor ad commodat, sicut ex latoribus Digestorum seu Pandectarum volumine intelligere licet. 7 § Item si quis in fraudem creditorum

rem suam alicui tradiderit: bonis eius a creditoribus possessis ex sententia praedictis permittitur ipsis creditoribus rescissa traditione, eam rem petere, id est, dirigere eam rem traditam non esse, & ob id in bonis debitoris mansisse.

¶ Item Seruiana & quasi Seruia (quae etiam hypothecaria vocatur) ex ipsius praetoris iurisdictione substantiam capiunt. Seruiana autem exprimitur quis de rebus coloni, quae pignoris iure pro mercedibus fundi ei tenentur. Quasi Seruia autem est, quo creditores pignora hypothecae uel persequuntur. Inter pignus autem & hypothecam quantum ad actionem hypothecariam attinet nihil interest. nam de qua re inter creditorem & debitorem conuenit, ut sit pro debito obligata: utraque hac appellatione continetur, sed in aliis differentia est. Nam pignoris appellatione eam proprie rem contineri dicimus, quae simul etiam traditur creditori, maxime si mobilis sit. At eam, quae sine traditione, nuda conuentione tenetur proprie hypothecae appellatione contineri dicimus.

¶ In personam quoque actiones ex sua iurisdictione propositas habet praetor: ueluti de pecunia constituta, cui similis videbatur recepticia. Sed ex nostra constitutione (cum & si quid plenius habebat, hoc in actionem pecuniae constituitur transfusum est) & ea quasi superuacua iusta est cum sua auctoritate a nostris legibus recedere. Item praetor proposuit actionem de peculio seruorum, filiorumque familiarium: & eam, ex qua quaeritur, an actor iurauerit, & alias complures.

¶ De constituta autem pecunia cum omnibus agit, quicumque pro se uel pro alio solutos se constituerint: nulla scilicet stipulatione interposita, nam aliqui si stipulanti promiserint, iure ciuili tenentur.

¶ Actiones autem de peculio, ideo aduersus partem dominum uel comparat praetor: quia licet ex contractu filiorum seruorum uel ipso iure non teneantur: aequum tamen est peculio tenentur, quod ueluti peritimonium est filiorum filiarumque, item seruorum condemnari eos.

¶ Item si quis postulante aduersario iurauerit, deberi sibi pecuniam, quam peteret, neque ei soluatur: iustissime accommodat ei talem actionem, per quam non illud quaeritur, an ei pecunia debeatur, sed an iurauerit.

¶ Poenales quoque actiones praetor multas ex sua iurisdictione introduxit: ueluti aduersus eum, qui quid ex albo eius corrupisset: & in eum, qui patronum uel parentem in ius uocasset, cum id non impetrasset: item aduersus eum, qui vi exemerit eum, qui in ius uocaretur, cuiusque dolo alius exemerit, & alias innumerabiles.

¶ Praedictae actiones in rem esse videntur: quales sunt per quas quaeritur, an aliquis liber, an liberus sit, uel de partu agnoscendo. Ex quibus ferè una illa legitimam causam habet, per quam quaeritur, an aliquis liber sit, ceterae ex ipsius praetoris iurisdictione substantiam capiunt.

¶ Sic itaque discretis actionibus, certum est, non posse actorem suam rem ita ab aliquo petere, si apparet eum dare oportere. Nec enim quod actoris est, id ei dari oportet: scilicet qua dari cuiquam id intelligitur, quod ita datur, ut eius fiat. Nec res quae iam actoris est magis eius fieri potest. Plane odio futurum, quo magis pluribus actionibus teneantur, effectum est ut extra poenam dupli aut quadrupli, rei recipiendae nomine fures etiam hac actione teneantur, si apparet eos dare oportere: quamuis sit aduersus eos etiam hac in rem actio per quam rem suam quis esse petit.

¶ Appellamus autem in rem quidem actiones, vindicationes: in personam uero actiones, quibus stare aut facere oportere intenditur, conditiones. Vindicatio enim est denuntiare praesca lingua, nunc uero absolute dicimus conditionem actionem in

personam esse, qua actor intendit dari sibi oportere. Nulla enim hoc tempore eo nomine denuntiatio fit.

¶ Sequens illa diuisio est, quod quaedam actiones rei persequendae gratia comparatae sunt, quaedam poenae persequendae, quaedam mixtae sunt.

¶ Rei persequendae causa comparatae sunt omnes in rem actiones. Earum uero actionum, quae in personam sunt, eae quidem, quae ex contractu nascuntur, ferè omnes rei persequendae causa comparatae videntur: ueluti quibus mutuum pecuniam, uel in stipulatum deductam pro socio, ex empto, uendito, locato, conducto. Plane si depositi agatur eo nomine, quod tumultus, incendij, ruinae, naufragij causa depositum sit: in duplum actionem praetor reddit: si modo cum ipso, apud quem depositum sit, aut cum herede eius de dolo ipsius agatur, quo casu mixta est actio.

¶ Ex maleficiis uero proditae actiones, aliae tantum poenae persequendae causa comparatae sunt: tam poenae, quam rei persequendae, & ob id mixtae sunt. Poenam tantum persequitur quis actione furti, siue enim manifesti agatur quadrupli, siue non manifesti dupli: de sola poena agitur, nam ipsam rem propria actione persequitur quis, id est, suam esse petens: siue fur ipse eam re possideat, siue alius quilibet. Eo amplius aduersus furem etiam conditio est rei.

¶ Vi autem honorij raptorum actio, mixta est: quia in quadruplo rei persequitur continetur: poena autem tripli est. Sed & legis Aquiliae actio de damna iniuria dato, mixta est: non solum si aduersus infirmantem in duplum agatur, sed interdum & si in simplicem quisque agat: ueluti si quis hominem claudum aut luscum occiderit, qui in eo anno integer & magni pretij fuerit. tanti enim damnatur, quanti is homo eo in anno plurimi fuerit secundum iam traditam diuisionem. Item mixta est actio contra eos, qui relicta sacrosanctis ecclesijs, uel alijs venerabilibus locis, legati uel fideicommissi nomine, dare distulerint: usque adeo, ut etiam iniudicium uocentur, tunc enim & ipsam rem pecuniam, quae relicta est, dare compelluntur, & aliud tantum pro poena, & ideo in duplum eius sit condemnatio.

¶ Quaedam actiones mixtam causam obtinere videntur, tam in rem quam in personam: qualis est familiae erciscundae actio, quae competit coheredibus de diuidenda hereditate. Item communi diuidendo, quae inter eos redditur, inter quos aliquid commune est, ut id diuidatur. Item finium regundorum actio, qua inter eos agitur, qui confines agros habent. In quibus tribus iudicijs permittitur iudici rem alicui ex litigatoribus ex bono & aequo ad iudicare: & si vnus pars praegruari uidebitur, eum iniucem certa pecunia alteri condemnare.

¶ Omnes autem actiones, uel in simplicem conceptae sunt, uel in duplum uel in triplum, uel in quadruplum. vterius autem nulla actio extenditur.

¶ In simplicem agitur: ueluti ex stipulatione, & mutui datione, ex empto, uendito, locato, conducto, mandato, & denique ex alijs quam plurimis causis.

¶ In duplum agitur: ueluti furti nec manifesti, damni iniuriae ex lege Aquilia, depositi ex quibusdam causis. Item furti corrupti: quae competit in eum cuius horum consilio seruus alienus fugerit, aut contumax aduersus dominum factus est, aut luxuriosè uinere coeperit, aut denique quolibet modo deterior factus sit. In qua actione eorum etiam rerum, quas fugiendo seruus abstulerit, aestimatio deducitur. Item ex legato, quod venerabilibus locis relicta est secundum ea quae supra diximus. ¶ In triplum uero agitur, cum quidam maiorè uera aestimatione quantitatem in libello conuentionis inserunt, ut ex hac causa uictores, id est, executores litium, ampliorum summam sportularum nomine exigant. tunc enim id, quod propter eorum causam damnatum

passus fuerit reus, in triplum ab actore consequatur: ut in hoc triplo etiam simplicem, in quo damnatum passus est, connumeretur. Quod nostra constitutio introduxit, quae in nostro Codice fulget, quam proculdubio certum est, ex lege conditicia emanare.

¶ Quadrupli autem agitur, ueluti furti manifesti, item de eo quod metus causa factum sit, de qua pecunia quae in hoc data sit, ut is cui datur calumniam causa, negotium alicui faceret, uel non faceret. Item ex lege conditicia nostra constitutio oritur, in quadruplam condemnationem imponens in executoribus litium, qui contra nostrae constitutionis normam à reis quicumque exegerint.

¶ Sed furti quidem nec manifesti actio, & furti corrupti, & ceteris, de quibus simul locuti sumus, eo differunt, quod haec actiones omnimodo dupli sunt, at illae, id est, damni iniuriae ex lege Aquilia, & interdum depositi, infirmatione duplicantur, in contentem autem in simplicem dantur. Sed illa, quae de his competit, quae relicta venerabilibus locis sit, non solum infirmatione duplicatur, sed etiam si distulerit relictae solutionem usquequo iussa magistratum nostrorum conueniatur. In contentem uero, ante quam iussa magistratum conueniatur, soluentem si non reddiderit.

¶ Item actio de eo quod metus causa factum sit, & de quibus locuti sumus, eo differunt: à eius natura tacite continetur, ut qui iudicis iussa ipsam rem actori restituit, absoluitur. quod in ceteris casibus non est ita: sed omnimodo quisque in quadruplum condemnatur, quod est & in furti manifesti actione.

¶ Actionum autem quaedam bonae fidei sunt, quaedam stricti iuris. Bonae fidei sunt haec: ex empto, uendito, locato, conducto, negotiorum gestorum, mandati, depositi, pro socio, tutelae, commodati, pignoratitia, familiae erciscundae, communi diuidendo, praescriptis uerbis, quae de aestimato proponitur, & ea quae ex permutatione competit, & hereditatis petitio. Quamuis enim usque adhuc incertum erat, inter bonae fidei iudicia connumeranda hereditatis petitio esse, an non: nostra tamen constitutio aperte eam esse bonae fidei disposuit.

¶ Fuerat autem & rei uxoriae actio una ex bonae fidei iudicijs: sed cum pleniorum esse ex stipulanti actionem inuenientes, omne ius quod res uxoria ante habebat, cum multis diuisionibus in actionem esse stipulanti, quae de doli uel exigendis proponitur, transfulerimus merito rei uxoriae actionem sublata, ex stipulanti actio, quae pro ea introduci est, naturam bonae fidei iudicij tantum in ea exactione datus meruit, ut bonae fidei sit. Sed & tacitam ei dedimus hypothecam. Praetori autem alijs creditoribus in hypothecis tunc censuimus, cum ipsi mulier de dote sua experiantur, cuius solus praesentia hoc induximus.

¶ In bonae fidei iudicijs libera potestas permitti uideatur iudici ex bono & aequo aestimandi, quantum actori restitui debeat. In quo & illud continetur, ut si quid iniucem praestare actorem oporteat: eo compensato, in reliquum is, cum quo actum est, debeat condemnari. Sed & in stricti iuris iudicijs ex rescripto diui Marci opposita doli mali exceptione, compensatio inducebatur. Sed nostra constitutio easdem compensationes, quae iure aperto continentur, latius introduxit, ut actores ipso iure minuant, siue in rem, siue in personam, siue alias quascunque: excepta sola depositi actione, cui aliquid compensationis nomine opponi, sanè iniquum esse credimus: ne sub praetere compensationis, depositarum rerum quis ex actione defraudetur. ¶ Praeterea quasdam actiones arbitarias, id est, ex arbitrio iudicis praesentes appellamus, in quibus, nisi arbitrio iudicis, cum quo agitur, actori satisfactum

ueluti rem restituat, uel exhibeat, uel soluat, uel ex non ali causa seruum dedit: condemnari debeat. Sed istae actiones, tam in rem, quam in personam inueniuntur. In rem ueluti Publiciana, Seruiana de rebus coloni, quasi Seruiana, quae etiam hypothecaria uocatur. In personam, ueluti, quibus de eo agitur, quod vi aut metus causa, aut dolo malo factum est. Item cum id, quod certo loco promissum est, petitur. Ad exhibendum quoque actio, ex arbitrio iudicis pendet. In his enim actionibus & ceteris similibus permittitur iudici ex bono & aequo secundum euiusque rei, de qua actum est, naturam aestimare, quemadmodum actori satisfieri oporteat.

¶ Curare autem debet iudex, ut omnino quantum possibile ei sit, certae pecuniae uel rei sententiam ferat: etiam si de incerta quantitate apud eum actum est. ¶ Si quis agens, in intentione sua plus complexus fuerit, quam ad eum pertineat: à causa cadebat, id est, rem amittebat: nec facile in integrum restituebatur à praetore, nisi minor eras viginti quinque annis. Huic enim, sicut in alijs causis cognita succurrebatur, si lapsus iuuentute fuerat: ita & in hac causa succurri solitum erat. Sanè si tam magna causa iusti erroris interueniebat, ut etiam constantissimus quisque labi posset, etiam maiori viginti quinque annos succurrebatur, ueluti si quis totum legatum petierit: post deinde prolati fuerint codicilli, quibus aut pars legati adempta sit, aut quibusdam alijs legata data sint, quae efficiebant, ut plus petuisse uideretur petitor, quam dederantem, atque ideo lege Falcidia legata minuebantur. Plus autem quatuor modis petitur: re, tempore, loco, & causa. Re: ueluti si quis pro decem aureis qui ei debebantur, viginti petierit: aut si is, cuius ex parte res est, totam eam, uel maiorem partem suam esse intenderit. Tempore: ueluti si quis ante diem, uel ante conditionem petierit. Qua enim ratione qui tardius soluit, quam soluere deberet, minus soluere intelligitur: eadem ratione qui praemature petit, plus petere uideatur. Loco plus petitur: ueluti cum quis id, quod certo loco sibi dari stipulatus est, alio loco petit, sine commemoratione illius loci, in quo sibi dari stipulatus est: uerbi gratia, si is, qui ita stipulatus fuerit, EPHESI DARE SPONDES? Romae pure intendat sibi dari oportere. Ideo autem plus petere intelligitur: quia utilitatem quam haberet promissor, si Ephesi solueret, adimit ei pura intentione. Propter quam causam alio loco petenti arbitraria actio proponitur: in qua scilicet ratio habetur utilitatis, quae promissori competitura fuisset, si illo loco solueret, quo se soluturum spondidit. Quae utilitas plerumque in mercedibus maxima inuenitur: ueluti uino, oleo, frumento: quae per singulas regiones diuersa habentur praetia. Sed & pecuniae numeratae non in omnibus regionibus sub eisdem usuris fenebantur. Si quis tamen Ephesi petat, id est, eo loco petat, quo ut sibi deur, stipulatus est: pura actione rectè agit: idque etiam praetor monstrat: scilicet quia utilitas soluendi salua est promissori. Huic autem, qui loco plus petere intelligitur, proximus est is, qui causa plus petit. ut ecce, si quis ita à te stipuletur, HOMINEM STRICTUM, AVT DECEM AVREOS DARE SPONDES? deinde alterum petat, ueluti hominem tantum aut decem aureos tantum. Ideo autem plus petere intelligitur, quia in eo genere stipulationis promissori est electio, utrum pecuniam, an hominem soluere malit. Qui igitur pecuniam tantum, uel hominem tantum sibi dari oportere intendit, eripit electionem aduersario: & eo modo suam quidem conditionem meliorem facit, aduersario uero sui deteriora. Qua de causa talium